

**BATI ANADOLU
HELENİSTİK DÖNEM TİYATROLARI
RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ VE
KORUMA SORUNLARI**

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMENTASYON MERKEZİ**

95890

Dokuz Eylül Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı

Ali Kazım ÖZ

Ocak, 2000
İZMİR

TEZ SINAV SONUÇ FORMU

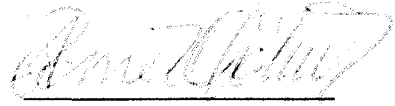
Bu tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

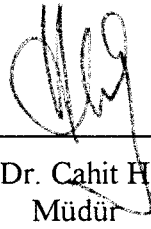
Prof. Dr. Recep Meriç
(Yönetici)

Doç. Dr. Eti Akyüz Levi
(Jüri Üyesi)

Doç. Dr. Emel Göksu
(Jüri Üyesi)

Prof. Dr. Cahit Helvacı
Müdür
Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŐEKKÜR

Batı Anadolu Helenistik tiyatrolarının incelenmesi Şeklinde gerĕekleŐmiŐ olan tezimin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen,

Tez yöntemi konusunda, danışmanım Prof. Dr. Recep Meriĕ'e
Jüri Üyeleri Doĕ. Dr. Eti Akyüz Levi ve Doĕ. Dr. Emel Göksu'ya
Surveylerdeki yardımlarından dolayı, eŐim Funda Öz'e
Fikir danışmanım Yrd. Doĕ. Dr. Turgut Saner'e

Metropolis Kazıları ekibinden,

Arkeolog Gökhan TopantaŐ'a
Mimar Serap Güler'e
Arkeolog Serap Özdöl'e
Arkeolog Yusuf YavaŐ'a
Penelope A. Mountjoy'a
Mimar Mine Tanaĕ'a

Arkeolog Ali Altınar'e
Arkeolog Aygün Ekin'e
Arkeolog Pınar Özler'e
Arkeolog Őehnaz Meriĕ'e
Dr. Akın Ersoy'a
Mimar Ebru SoydaŐ'a

TeŐekkür ederim.

Ali Kazım ÖZ

ÖZET

Eski çağlarda doğayla ilintili olayların gösteri diliyle anlatılması zamanla dini bir nitelik kazanmıştır. Doğayı tasvir eden tanrıların doğumu (bahar) coşkuyla kutlanır, ölümü (güz) ise yas törenleri ile resmedilirdi. Helen dünyasında bu tanrının ismi Dionysos olmuş ve değişik sıfatlar verilmiştir. Coşku ve eğlencenin tanrısına, zamanla köylülerin soylulara karşı sığındığı tanrı olma görevi yüklenmiş ve geniş halk kitleleri tarafından kabul edilmiştir. İlk kez Peisistratos zamanında (MÖ. 534), Atina'da, tiyatro sanatının başlangıcı olacak Dionysos şenlikleri yapılmıştır. Dionysos şenlikleri kapsamında düzenlenen tiyatro yarışmalarına üç çeşit oyunla katılınırdı; tragedya, komedy ve satir oyunları...

Klasik dönem Yunan tiyatrosunda, kalabalık bir koro tarafından oynanan temsiller, dairesel formdaki düz bir alanda (orkhestra) gerçekleştirilirdi. Düz alanlar tepe yamaçlarına yakın yapılırsa, seyredilmesi de kolay oluyordu. Tepe yamaçlarına önce ahşap sonra taş sıralar yerleştirildi (cavea). Orta düzlükteki oyunun daha çok seyirci tarafından izlenebilmesi için, sıralar yarım daireden biraz fazla, at nalı şeklinde inşa edildi. Orkhestra'nın diğer tarafına depo ve kulis işlevi gören çadırlar veya kulübeler kuruldu. Cavea'nın sabitlenmesine paralel olarak çadırlar da yerini taş yapılara (skene) bırakmıştır (Örn: Atina Dionysos Eleuthereus).

Helenistik dönemde, MÖ. III. yüzyıldan itibaren oyunların ve oyuncuların niteliğinin değişmesinden sonra, sahne binasına yeni bir kat çıkılmış ve oyunlar bu katta (logeion) oynanmaya başlamıştır. Aynı zamanda sahne binası, depo işlevinin yanı sıra sahne dekoru olarak kullanılmaya başlamıştır. Cavea'ya ise özel oturma sıraları ve koltukları (proedria) yapılmıştır (Örn: Priene).

Roma İmparatorluğunun gelişmesiyle yeni bir sanatsal anlayış yayılmaya başlamıştır. Tiyatro oyunlarının yanı sıra politik törenler ve zengin gösteriler için de kullanılan tiyatrolar, artık imparatorluğun kudretini gösteren prestij yapısı durumuna gelmiştir. Bu çerçevede Roma döneminde, öncelikle mevcut Helenistik tiyatrolar, değişiklik ve eklemeler yapılarak geliştirilmiştir. Tonoz kullanımı ile cavea yükseltilmiş, sahne binası çok katlı ve geniş bir niteliğe bürünmüştür (scaenae frons) (Örn: Ephesos). Roma döneminde gelişmeye başlayan bazı kentlere yeni anlayışa uygun tiyatrolar yapılmıştır (Örn: Aspendos). Bu tiyatrolarda Helenistik dönemden farklı olarak bazı yeni özellikler görülmektedir:

- Helenistik dönemde zorunlu olarak tepe yamacına yapılan tiyatrolar, Roma döneminde kemer ve tonoz kullanımının gelişmesi ile düz alanlarda da yapılabiliyordu.
- Helenistik tiyatrodaki cavea ve sahne binası ayrı iki yapı olarak görünmekte iken, Roma döneminde yükseltilen parodos'lar ve üst cavea portikosu ile yapı, bir bütün olarak algılanmaktadır.
- Helenistik dönemde tam daire olan orkestra, küçülmüş ve derinleştirilerek su ve dövüş oyunlarına uygun hale getirilmiştir.
- Roma tiyatrosu süsleme zenginliğinin arkasındaki kaba ve özensiz işçiliği ile Helenistik yapılardan kolaylıkla ayırt edilebilmektedir.
- Helenistik tiyatro dinsel ve demokratik bir yapıda olmasına karşın Roma tiyatrosu sınıfsal farklılıkları gözetmekteydi.

Anadolu tiyatroları kullanımına ve dönem farklılıklarına bağlı olarak dört grup altında incelenmektedir:

1. Özgün Helenistik Karakteri Yansıtan Tiyatrolar
2. Özgün Helenistik Karakteri Roma Döneminde Yitirmiş Tiyatrolar
3. Roma Döneminde Helenistik Üslupta Yapılmış (Greko - Romen) Tiyatrolar
4. Roma Dönemi Tiyatroları

Özgün Helenistik karakteri yansıtan tiyatrolar olarak, Batı Anadolu'daki üç tiyatro incelemeye alınmıştır. Priene tiyatrosunda 1921 yılında Armin von Gerkan tarafından yapılan restitüsyon önerilerinde, mimari buluntuların fazla olduğu Helenistik dönem

esas alınmış ve yapıdaki dönem eklerine liberasyon uygulanmıştır. 1992 yılından beri Wolf Koenigs tarafından yapılan çalışmalarda, skene ve proskenion'daki in situ bloklara konservasyon, konsolidasyon ve rekonstrüksiyon işlemleri uygulanmıştır.

Pergamon'da, tiyatro, stoa ve tapınağın oluşturduğu yapı kompleksinin yeniden canlandırılması konusunda öneriler getirilmektedir. Öncelikle tiyatro terasının istinat duvarlarının sağlamlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca ahşap sahne binasının yeniden kurulması da önerilmektedir.

Yakın zamanda ortaya çıkarılmış Metropolis tiyatrosunda, henüz hiçbir restorasyon çalışması yapılmamıştır. İnceleme kapsamında, dönem ekleri ve bozulma nedenlerinin üzerine gidilmiş, bu konuda bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Roma döneminde özgün karakterini kaybeden tiyatro olarak Ephesos tiyatrosu seçilmiştir. 1993 yılından beri İbrahim Ataç tarafından yürütülen restorasyon çalışmalarında, sağlamlaştırma ve kısmen de rekonstrüksiyon çalışmaları yapılmaktadır. Çalışmalar MS. II. ve IV. yüzyıllar arasında olan depremlerin hasarlarının giderilmesi yönünde olmaktadır.

Tez kapsamındaki tiyatroların büyük çoğunluğunu, Roma döneminde Helenistik üslupta yapılan Geçiş dönemi (Greko-Romen) tiyatroları oluşturmaktadır. MÖ I. ve MS. I. yüzyıl arasında kalan zaman dilimi, Geçiş Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu örnekler arasından iki tiyatro detaylı incelemeye alınmıştır. Aphrodisias tiyatrosunda, kaynaklardan ve yerinde alınan ölçümlerle (YAÖ) saptamalar ve değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Kadyanda tiyatrosunda ise, yüzeyde bol miktarda bulunan mimari elemanların yardımıyla restitüsyon önerisi geliştirilmiştir. Yapılan çalışmalar, Priene, Ephesos ve Metropolis tiyatroları ile karşılaştırılarak önemli sonuçlar elde edilmiştir. Aralarında iki yüzyıl kadar zaman farkı olan tiyatroların benzerlikleri, aynı geleneğin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Roma dönemi tiyatro örneği olarak Aspendos tiyatrosu kısa bir şekilde geçilmiştir.

Sonuçta Batı Anadolu tiyatrolarının, dünya tiyatro tarihindeki önemi belirlenmiştir. Asıl sorun bu tiyatroların korunması konusunda yaşanmaktadır. 1995 yılında kabul edilen Segesta Bildirgesi, dünya çapında antik tiyatroların korunmasına ilişkin maddeler içermektedir. Buna göre, öncelikle, koruma işlevini gerçekleştirecek yasaların uygulanması, bilimsel ve teknik eğitimin verilmesi, gerekli maddi imkanların ve altyapının sağlanması gerekmektedir. Toplumda, kullanıcılarda ve yetkililerde bilgi alışverişini pekiştirerek korumaya yönelik bilinç oluşturulmalıdır. Tiyatroya olan ilgiyi arttıracak fakat yapının özelliğini bozmadan değerini yükseltecek nitelikli sanatsal etkinlikler düzenleyerek, korumanın gerekliliği ve bilinci aşılabilir. Tiyatronun korunması, koruma ilkeleri ve uygulayıcıları ile izleyiciler, ziyaretçiler ve bölge sakinlerinin beklentileri arasında kurulacak denge ile sağlanmalıdır.

ABSTRACT

In ancient times, expressing the natural happenings in the form of scene shows, gained a religious character in the course of time. The Birth of the Gods, who represent nature, is celebrated with enthusiasm (Spring), and death is represented with mourning ceremonies (Autumn). In the Hellenistic world, the name of the nature God was Dionysos, and he was given a variety of attributes. At first, he was the God of enthusiasm and entertainment later he was the one whom the peasants trusted in battle against the nobles he was followed by large of people. During the Peisistratid period (534 BC.) in Athens, festivals were held in the name of Dionysos and this was the beginning of theatre art. Competitions unvolving plays, were a part of these festivals and the contestants had to present satyr three different kinds of plays: tragedy, comedy and satyr plays.

In the Classical period of Greek Theatre, the plays which were performed by a very large chorus, took place in a flat, circular area (orchestra). It was easier to watch the plays, if these flat areas were close to the slopes of hills. On this slopes, first wood, than stone benches were placed (cavea) The geometry of the raws of seats (cavea) for the audience was more than half a circle, closer to the shape of a horse shoe, to let more people watch the plays. On the opposite side of the orchestra, tents and huts were built for storage and back-stage functions . When the cavea had a fixed place, the tents were turned into stone buildings (scene). (Ex; Athens Dionysos)

In the Hellenistic Period, from the 3rd Cent. BC. with changes in the composition of plays and players, a new story was added to the stage building also functioned as

a storage unit and as scenery. In the Cavea, some special seats and armchairs (proedria) were added (Ex: Priene).

With the development of the Roman Empire a new mentality in art began to spread. Theatres began to be used not only for plays, but also for special ceremonies and imposing shows and became the prestigious buildings of the Empire. This process started with the adaptation of the Hellenistic theatres to Roman's needs with some changes and additions. The cavea was raised with the use of the vaults; the stage building became multi-floored and was widened (scenae frons) (ex; Ephesos).

In the cities which developed during the Roman Period, some new theatres were built in the Roman style. (Ex; Aspendos). These theatres have some differences from the Hellenistic period.

- The need of building on the slope disappeared with the use of vaults and arches. Vaulted passages in order to raise the theatre were also used to allow the audience to circulate.
- Covering the passages between Cavea and scene (parados) with vaults helped the building to be perceived as a whole. At the slope of the cavea, porticos with arches, strengthen the aesthetical effect. In the Hellenistic the cavea and scene were separated.
- The orchestra in which plays no longer took place became smaller and lost its geometry as a whole circle. Later it was deepened to be used in a water and fighting shows-konistra.
- Despite all the developments in the Roman Period behind the richness of the ornaments, one can easily distinguish them from Hellenistic Theatres by the rough and careless workmanship.

Anatolian Theatres are studied in 4 groups for their uses and periods;

- 1- Theatres which have original Hellenistic Characteristics. (Priene, Pergamon, Metropolis)
- 2- Theatres which lost their original Hellenistic Characteristics in the Roman Period. (Ephesos)

3- Theatres which were built in the Hellenistic character in the Roman Period (Greko-Roman) (Aphrodisias, Kadyanda)

4- Roman theatres (Aspendos)

As Theatres, which have original Hellenistic Characteristics, 3 theatres in western Anatolia studied. In 1921, as a restitution suggestion of Armin von Gerkan, for having more architectural findings, Hellenistic Period had taken as a base in Priene Theatre among other styles, which called liberation. Since 1922, by Wolf Koenigs, conservation, consolidation and reconstruction techniques were applied to in- situ blocks of skene and proskenion.

In Pergamon, some proposals have been brought for the revival of Theatre, stoa and the temple. First, supporting walls of the theatre terrace should be consolidated. Besides, setting up the wooden scene building mass again was suggested too.

In Metropolis Theatre which was excavated a short time ago, yet no restoration works have taken place. In research process, adding of different periods and reasons for deterioration have been examined.

As Theatres, which had lost their original Hellenistic Characteristics in the Roman Period, theatre of Ephesos have been chosen in the thesis Since 1993, in restoration works, directed by İbrahim Ataç, consolidation and partly reconstruction works have been made. These studies are consist of repairing the damages of the earthquakes, which happened in 2nd and 4th Century AD.

In this study, mostly the theatres which were built in the Hellenistic Character in Roman Period, have been focused. The Period between 1st Century BC and 1st Century AD is called transition period. Among the examples of this period, 2 theatres have been researched in detail. In the theatre of Aphrodisias, according to the bibliographies and measurements taken in place, some determinations and evaluations could have been made.

In Kadyanya Theatre, with the help of the architectural findings on the surface, restitution's suggestions have been developed. These studies (with their results) are compared with Priene, Ephesos and Metropolis theatres and some important

conclusions are produced. Similarities of the theatres which have 2 centuries age difference between each other are important for showing the continuation of the traditions. As an example of Roman theatres, Aspendos theatre have been examined briefly.

As a conclusion, the importance of western Anatolian theatres among the history of world theatres have been determined. The main question is the protection of these monuments. The Segesta Report, which accepted in 1995, consists of items about preservation of antique theatres all around the world. According to these items, first the laws to supply the preservation function should be applied, scientific and technical education should be given and materialistic opportunities and substructure of the system should be set up.

Consciousness of knowledge transferring between users and authorised people in the society should be constituted. To rise the consciousness in the need to protect, some organisations can be made to attract attention, but without causing any damage on the monuments.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	I
Haritalar Listesi	IV
Tablolar Listesi	V
Şekiller Listesi	VI
Resimler Listesi	IX
Levhalar Listesi	XI
Bölüm 1.	
GİRİŞ	
1. Giriş	1
Bölüm 2.	
TIYATRO SANATI	
2. Tiyatro Sanatı	5
2.1. Siyasal ve Toplumsal Ortam	5
2.2. Dionysos Kültü	8
2.3. Tragedya	12
2.4. Komediya	13
2.5. Dekor ve Kostüm	14

Bölüm 3.

TİYATRO MİMARİSİ

3. Tiyatro Mimarisi	18
3.1. Tarihsel Gelişimi	18
3.1.1. Klasik Dönem.....	18
3.1.2. Helenistik Dönem.....	18
3.1.3. Roma Dönemi	30
3.1.4. Vitruvius Teorileri.....	35
3.2. Helenistik Dönem Tiyatro Özellikleri	39
3.2.1. Konum	39
3.2.2. Malzeme	41
3.2.3. Duvar Tekniği ve Taş İşçiliği.....	42
3.2.4. Manzara ve Yön.....	48
3.2.5. Alt Yapı ve Strüktür.....	52
3.3. Helenistik Dönem Tiyatro Örnekleri	56
3.3.1. Batı Anadolu Tiyatroları Levhaları	65
3.3.2. Diğer Önemli Yunan Tiyatroları	92

Bölüm 4.

RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ VE KORUMA SORUNLARI

4. Restitüsyon Önerileri ve Koruma Sorunları	98
4.1. Özgün Helenistik Karakterini Yansıtan Tiyatrolar	99
4.1.1. Priene Tiyatrosu	99
4.1.2. Pergamon Tiyatrosu	115
4.1.3. Metropolis Tiyatrosu.....	120

4.2. Özgün Helenistik Karakterini Roma Döneminde Yitirmiş Tiyatrolar	125
4.2.1. Ephesos Tiyatrosu	125
4.3. Roma Döneminde Helenistik Üslupta Yapılmış Tiyatrolar	131
4.3.1. Aphrodisias Tiyatrosu	131
4.3.2. Kadyanda Tiyatrosu	137
4.4. Roma Dönemi Tiyatroları	145
4.4.1. Aspendos Tiyatrosu	145
4.5. Segesta Bildirgesi	146

Bölüm 5.

SONUÇ

5.Sonuç	149
Kaynaklar	152
Tiyatro Terimleri Sözlüğü	156

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Batı Anadolu Tiyatroları

Harita 2. Yunan ve Roma Tiyatrolarının Dağılımı

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1. Batı Anadolu ve Yunanistan Tiyatroları Cavea Bakış Yönleri
- Tablo 2. Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatrolarının Karşılaştırması
- Tablo 3. Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatroları Orkestra ve Cavea Çapları
- Tablo 4. Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatroları Cavea Eğimleri
- Tablo 5. Kadyanda Tiyatrosunun Diğer Önemli Tiyatrolarla Karşılaştırması

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1: Priene Tiyatrosu Pythotimos Sunağı (Gerkan, 1921)
- Şekil 2: Girit Knossos Sarayı ve Tören Alanı (Levi, 1987)
- Şekil 3: Thorikos Tiyatrosu Arkaik Dönem (Bieber, 1961)
- Şekil 4: Atina Dionysos Tiyatrosunun Gelişimi (Fiechter, 1935)
- Şekil 5: Atina Dionysos Tiyatrosu Planı (Levi, 1987)
- Şekil 6: Atina Dionysos Tiyatrosu Klasik Dönem Öncesi Önerisi (Anti, 1947)
- Şekil 7: Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönemde Gelişim
..... Önerisi (Fiechter, 1935)
- Şekil 8: Würzburg'da Bulunan Vazo Resminde Ahşap Sahne Binası
..... (Restitüsyon: Bulle, 1934)
- Şekil 9: Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönem Önerisi
..... (Mahr, 1938)
- Şekil 10: Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönem Önerisi
..... (Dörpfeld, 1896)
- Şekil 11: Atina Dionysos Tiyatrosu Helenistik Dönem Değişiklikleri (Fiechter, 1935)
- Şekil 12: Yunanistan Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri
- Şekil 13: Yunanistan Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri
- Şekil 14: Yunan ve Roma Tiyatrolarının Karşılaştırılması, Üstte Epidauros ve
..... Alttta Marcellus Tiyatrosu Görülmektedir (Saltuk, 1990)
- Şekil 15: Aspendos Tiyatrosu Planı (Durm)
- Şekil 16: Aspendos Tiyatrosu
- Şekil 17: Aspendos Tiyatrosu Restitüsyon Çalışmaları (Lanckoronski, 1890)

- Şekil 18:..... Roma Colosseum Planı (Bohnert)
- Şekil 19:..... Roma Colosseum Kesiti (Marzi)
- Şekil 20:..... Vitruvius'a Göre Yunan ve Roma Tiyatroları (Morgan, 1993)
- Şekil 21:..... Helenistik Tiyatroların Vitruvius Teorileri Bağlamında Karşılaştırılması
- Şekil 22:..... Güneye Bakan Bazı Tiyatrolar (Ferrero, 1988)
- Şekil 23:..... Ephesos Kent Merkezi (Scherrer, 1995)
- Şekil 24:..... Letoon Kent Planı (Akurgal, 1993)
- Şekil 25:..... Kyaenai ve Pınara Kent Planları (Ferrero, 1988)
- Şekil 26:..... Priene Kent Planı (Wilberg, 1899)
- Şekil 27:..... Priene Tiyatrosu Roma Dönemi Scaenae Frons Planı (Fiechter, 1914)
- Şekil 28:..... Priene Tiyatrosu İllüstrasyonu (Gerkan, 1921)
- Şekil 29:..... Doğu Proedria (Gerkan, 1921)
- Şekil 30:..... Priene Tiyatrosu Thyroma Lento Konsol Taşı (Gerkan, 1921)
- Şekil 31:..... Priene Kenti ve Tiyatrosu İllüstrasyon Çalışması (Zippelius, 1908)
- Şekil 32:..... Priene Tiyatrosu Rölöve ve Restitüsyon Planları (Gerkan, 1921)
- Şekil 33:..... Priene Tiyatrosu Helenistik Dönem Planları (Gerkan, 1921, Tf: 32)
- Şekil 34: Priene Tiyatrosu Helenistik Sahne Binası Kesit ve Görünüşleri (Gerkan, 1921)
- Şekil 35:..... Priene Tiyatrosu Restitüsyonu (Gerkan, 1921)
- Şekil 36:..... Priene Tiyatrosu Batı Parodos Restitüsyonu (Krischen, 1938) ve
..... Priene Tiyatrosu Proskenion ve Doğu Parodos Restitüsyonu (Gerkan, 1921)
- Şekil 37:..... Priene Tiyatrosu Proskenion Kolon-Kiriş Sistemi (Gerkan, 1921)
- Şekil 38:..... Priene Tiyatrosu Proskenion Taşıyıcı Sistem Detayı (Gerkan, 1921)
- Şekil 39:..... Pergamon Kenti Planı
- Şekil 40:..... Pergamon Kenti İllüstrasyonu (R. Bohn)
- Şekil 41:..... Pergamon Tiyatro Terası
- Şekil 42:..... Pergamon Dionysos Tapınağı (R. Bohn)
- Şekil 43:..... Metropolis Kent Planı (Meriç, 1996)
- Şekil 44:..... Ephesos Kent Planı (Scherrer, 1995)
- Şekil 45:..... Ephesos Tiyatrosu Plan ve Kesit Restitüsyonları (Niemann, 1912)
- Şekil 46: Ephesos Tiyatrosu Helenistik Dönem Sahne Binası Restitüsyonu (Bulle, 1928)
- Şekil 47:..... Ephesos Tiyatrosu Roma Dönemi Scaenae Frons Restitüsyonu

-(Niemann, 1912)
- Şekil 48: Ephesos Kenti ve Tiyatrosu İllüstrasyonu (Falkener, 1859)
- Şekil 49: Ephesos Tiyatrosu Kuzey Analemma Restitüsyonu (Ataç, 1997)
- Şekil 50 : Aphrodisias Kent Planı (Akurgal, 1993)
- Şekil 51: Kadyanda Tiyatrosu Proskenion'u Restitüsyon Önerisi (Ali Öz)
- Şekil 52: Proskenion Triglyphon Bloğu
- Şekil 53: Delphoi Tiyatrosunda Yapılan Modern Tiyatro Gösterileri (Bieber,1961)
- Şekil 54: California Üniversitesi ve Berlin'de (Eckard, 1934) Kurulan Antik
..... Yunan Tiyatrosu Benzeri Gösteri Amaçlı Yapılar

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1: Kaunos Tiyatrosu Proskenion Doğal Organik Taş Üzerine Kaplama Olarak Uygulanan Metop-Triglif Frizi
- Resim 2: Kibyra Tiyatrosu
- Resim 3: Alinda Tiyatrosu
- Resim 4: Kyaenai Tiyatrosu
- Resim 5: Alinda Tiyatrosu İso-domos Duvar Örgüsü
- Resim 6: Letoon Tiyatrosu Analemma Duvarı
- Resim 7: Kyaenai Tiyatrosu ve Lahit Mezarlar
- Resim 8: Pınara Tiyatrosu Manzarası
- Resim 9: Priene Tiyatrosu Sahne Binası İçindeki Asansör (Gerkan, 1921)
- Resim 10: Priene Tiyatrosu
- Resim 11: Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu
- Resim 12: Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu
- Resim 13: Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu Kolon Kiriş Detayı
- Resim 14: Priene Tiyatrosu Restorasyonunda Kullanılan İmitasyon Bloklar
- Resim 15: Metropolis Tiyatrosu
- Resim 16: Üst Cavea'dan Genel Görünüm
- Resim 17: Orkhestra ve Sahne Binası
- Resim 18: Roma Döneminde Genişletilen Sahne Binası
- Resim 19: Ephesos Tiyatrosu
- Resim 20: Aphrodisias Tiyatrosu

- Resim 21: Aphrodisias Tiyatrosu
- Resim 22: Aphrodisias Tiyatrosu Proskenion ve Cavea'nın Kuzeyi
- Resim 23: Aphrodisias Tiyatrosu Proskenion ve Cavea'nın Güneyi
- Resim 24: Aphrodisias Tiyatrosu Konistra ve Özel Loca
- Resim 25: Aphrodisias Tiyatrosu Diazoma ve Üst Cavea
- Resim 26: Kadyanda Tiyatrosu
- Resim 27: Kadyanda Tiyatrosu
- Resim 28: Kadyanda Tiyatrosu
- Resim 29: Kadyanda Tiyatrosu
- Resim 30: Kadyanda Tiyatrosu Batı Parodos'tan Görünüm
- Resim 31: Kadyanda Tiyatrosu Sahne Binası Dış Cephesi
- Resim 32: Kadyanda Tiyatrosu Kazılmamış Orkhestra
- Resim 33: Kadyanda Tiyatrosu Metop-Triglif Frizi

LEVHALAR LİSTESİ

Sayfa 65 - 91

- Levha. 1 Yunan Tiyatrolarının Karşılaştırılması (Müller-Wiener, 1988)
- Levha. 2 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Karşılaştırılması Ölçek: 1/1600
- Levha. 3 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Karşılaştırılması Ölçek: 1/1600
- Levha. 4 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Triglifon Blokları Karşılaştırması
- Levha. 5 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Proedria Sıraları Karşılaştırması
- Levha. 6 Kaunos Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 7 Kaunos Tiyatrosu
- Levha. 8 Kaunos Tiyatrosu ve Çevresi
- Levha. 9 Kaunos Tiyatrosu Sütun Altlığı ve Doğu Analemma
- Levha. 10 Kaunos Tiyatrosu Proedria'ları
- Levha. 11 Pınara Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 12 Pınara Tiyatrosu Proskenion'u
- Levha. 13 Halikarnassos Tiyatrosu
- Levha. 14 Halikarnassos Tiyatrosu Orkhestra ve Cavea
- Levha. 15 Halikarnassos Tiyatrosu Cavea ve Proedria Sırası
- Levha. 16 Halikarnassos Tiyatrosu Orkhestra ve Proskenion
- Levha. 17 Halikarnassos Tiyatrosu Cavea ve Analemma Restorasyonları
- Levha. 18 Stratonikeia Tiyatrosu
- Levha. 19 Stratonikeia Tiyatrosu Proskenion Elemanları
- Levha. 20 Telmessos Tiyatrosu
- Levha. 21 Rhodiapolis Tiyatrosu Cavea
- Levha. 22 Rhodiapolis Tiyatrosu
- Levha. 23 Balboursa Küçük Tiyatro
- Levha. 24 Balboursa Tiyatrosu Sahne Binası
- Levha. 25 Termessos Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 26 Assos ve Teos Kent Planları

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Helenistik dönem, Anadolu'da toplumsal ve sanatsal alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir çağdır. Büyük İskender'in oluşturduğu imparatorluğun sağladığı güven ortamında, yeni düşünceler ve eserler gerçekleştirilebilmiştir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri tiyatrolardır. Klasik dönemden itibaren Yunanistan'da gelişmeye başlayan tiyatro yapıları, Helenistik dönemle beraber Anadolu'da görülmeye başlamıştır. Anadolu'daki Klasik dönem tiyatro yapıları henüz bilinmemektedir.

Günümüze kadar gelebilmiş en eski tiyatro yapısı Atina'daki Dionysos Eleuthereus tiyatrosudur (MÖ. V. yy.). Daha sonra Atina'nın kuzeyindeki Epidauros tiyatrosu (MÖ. IV. yy.) gelmektedir. Fakat Helenistik dönemden kalan en önemli tiyatrolardan birisi Batı Anadolu'da, Priene'dedir.

Batı Anadolu Helenistik dönem tiyatrolarını konu alan tezin amacı; tarihi bilgiler ışığında hazırlanmış mevcut restitüsyon örneklerini incelemek ve bu konudaki sorunları belirleyerek çözüm önerileri getirmektir. Yapıların restitüsyonu sırasında karşılaşılan en büyük sorun, farklı dönem eklerinin yapıya olan etkilerinin tam olarak belirlenememesidir. Helenistik dönem tiyatrolarının Roma döneminde yeniden yapılandırıldığı göz önüne alınırsa, bu sorunun tezin asıl amacı olduğu görülecektir.

Tez kapsamında, Helenistik dönemin nispeten saf örnekleri seçilmiş ve tanıtılmıştır. Assos'tan Termessos'a kadar uzanan Batı Anadolu kıyı şeridindeki, önemi bilinen tiyatroların yerinde incelemesi yapılmış ve karşılaştırmalı sonuçlar elde edilmiştir.

Tez yöntemi olarak, yerinde yapılan incelemeler ve ölçümler, bilimsel yayınların taranması ve karşılaştırılması sonucu elde edilen verileri bir araya getirerek, çözüm önerileri geliştirilmesi esas alınmıştır.

Anadolu Helenistik dönem tiyatroları, İyonya başta olmak üzere Likya, Karya ve Aeolya gibi Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerde görülmektedir. Bu yüzden tez kapsamına bu bölgeleri kapsayan Anadolu'nun batı kısmındaki yapılar alınmıştır.

Aeolya :	Assos (~MÖ. 200)	
Mısyas :	Pergamon (MÖ. 225-138)	
İyonya :	Ephesos (~MÖ. 200)	
	Priene (MÖ. 250-225)	
	Metropolis (~MÖ. 200)	
	Teos (~MÖ. 100)	
Karya :	Aphrodisias (~MÖ. 100)	
	Alinda (MÖ. 202-175)	
	Halikarnassos (~MÖ. 200)	
	Stratonikeia (~MÖ. 50)	
	Kaunos (~MÖ. 50)	
Likya :	Kibyra (MÖ. 27)	
	Kadyanda (~MÖ. 50)	
	Telmessos (MÖ. 27)	
	Pınara (~MÖ. 50)	
	Letoon (MÖ. 110-90)	
	Rhodiapolis (~MÖ. 150)	
	Arykanda (~MÖ. 50)	
	Oenoanda (~MÖ. 50)	
Pisidya:	Termessos (MÖ. 27)	(Harita: 1)

Büyük kentlerin görkemli tiyatroları ile küçük ve dağlık kentlerin tiyatroları aynı tez kapsamına alınarak, bazı benzerlik ve farkların belirlenmesi ile karşılaştırma yoluyla

daha detaylı incelemeler yapılabilecektir. Yayınlarda pek sık rastlanmayan bazı küçük tiyatroların yerinde ölçümleri yapılmış ve yöreye özgü farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Tezin ilk bölümünde; tiyatro sanatının doğuşu ve evrimi, yapıların tarihsel gelişimi, Helenistik tiyatroların genel özellikleri ve örnekler üzerinde açıklaması yapılmaktadır. İkinci bölümde ise; bu açıklama ve tanımlara dayanarak, ele alınan tiyatroların (Priene, Pergamon, Metropolis, Ephesos, Aphrodisias ve Kadyanda) değerlendirilmesi ve korumaya yönelik çalışmalar belirlenecektir. Koruma kısmında, bazı tiyatroların verilerine dayanılarak, restitüsyon önerileri geliştirilecek veya daha önce yapılmış restitüsyon örnekleri açıklanmaya çalışılacaktır. Uzun yıllar değişik amaçlarla kullanılmış tiyatroların sorunları ve bozulmaları belirlenerek, çözüm önerileri geliştirilecektir.

Harita 1. Batı Anadolu Tiyatroları

- Tez Kapsamına Alınanlar
 Diğer Tiyatrolar

BÖLÜM 2. TİYATRO SANATI

2. TİYATRO SANATI

2.1. SİYASAL VE TOPLUMSAL ORTAM

Eski kent devletleri çok küçük olduğu için yönetim açısından da güven verici ve sürekli olamıyorlardı. MÖ. VII. yüzyılda, siyasal gücü yalnız kendi ellerinde tutmak isteyen Atina'nın soylu ailelerinden birkaçını, iyi silahlanmış çiftçiler alaşağı edince egemenliklerini yitiriverdiler. Kent devletlerinin yönetimlerinin sürekli olmamasının bir nedeni, devleti yönetmekte kendini en yetkili sayan kişilerin durmadan birbirini devirip tiran olmalarıydı. Tiran kent devletinin yasasıyla başa geçtiği halde, sonra kendini o yasanın üstünde sayardı.

MÖ. 560 yılında başa geçen Peisistratos ise, sosyal adalet duygusu olan bir kimseydi. Peisistratos, soylu, tüccar ve köylü sınıflarını ekonomik yönden birbirine daha yakın duruma getirebilmek için köylüye toprak dağıttı, ticareti destekledi ve devlet ekonomisini düzeltti. Bu arada Dionysos'a olan tapınmayı bütün gücüyle destekleyerek kültür yaşamının halk arasında yaygınlaşmasına çalıştı. Büyük Dionysia şenliği ile ilk büyük tragedyaların yazılmasına yol açan Peisistratos, MÖ. 527 yılında öldü (Nutku, 1985). Bu örnek yöneticinin ardından başa geçen oğlu Hippias ise tipik bir tiran olarak alışlagelmiş biçimde Atina'yı yönetti. Ünlü oyun yazarı Aiskhilos onun tiranlığı zamanında büyüdü. Bunun için de, oyunlarında tiranlık önemli bir yer tuttu.

MÖ. V. yüzyılın ortalarında Atina'nın yönetimi yine düzeldi. Otuz yıldan fazla Atina'yı yöneten Perikles aranırlı bir demokratik düzen kurdu. Sparta ile olan savaşın başlarında ölen Perikles'in daha önceden kurmuş olduğu düzenin bir sonucu olarak

yöneticiler halk arasından seçilmeye başlandı ve halk kendi içinden seçtiği yöneticilerini daha iyi denetleme yoluna gitti. İşte Sophokles'in bugün elimizde kalan yedi oyunundan dördü ve Euripides'in iki ya da üç oyunu bu sıralarda yazılmıştır (Nutku, 1985).

Atina devleti sınıflı bir toplumdur, en üstte kentin siyasal yaşamına katılma hakkı olan vatandaşlar, ortada *metek*, yani o kentte oturan ve ticaret yapan yabancılar ve en altta köleler. Köleler, savaş esirleri olup daha çok Laurium'daki gümüş madenlerinde çalıştırılırlardı. Kölelik, o dönemde herkese, hatta kölelerin kendilerine bile doğal gelen bir durumdur. Aristoteles bile insanların değer sırasını erkek, kadın ve köle olarak saptıyordu. Toplum içindeki kadınların durumu ve kölelik anlayışına karşı ilk kıpırtıyı Euripides gösterdi.

MÖ. V. yüzyılın bitiminde, halk daha bilinçli bir duruma geldi ve eskiden kendini her şeye feda eden coşkunu yitirerek daha çok düşünür bir yöneliş içine girdi. Tiyatro yapıtlarında, tanrılar, kurbanlar, kahramanlar, öçler ve heyecan verici olağanüstü olayların yerini, daha gerçekçi durumlar aldı. Gerçek aşk konusu ise ilk kez Euripides'in oyunlarında ortaya çıktı.

Seyirci

Atina'da tiyatro gösterileri sabah erken saatlerde başlıyor, akşam güneş batarken bitiyordu. Herkes, dinsel bir törene gittiğini bildiğinden en güzel giysilerini giyiyordu. Tiyatro herkese açık ve parasızdı. Tiyatronun giderlerini devlet karşıladığından yoksul Atina vatandaşlarının tiyatroya bir ücret ödemesi gerekmiyordu. Önceleri pek az miktarda bir para ödeniyordu. İ.Ö. 411 tarihlerinde yoksullar tiyatroya parasız alınmaya başlandı, sonradan başka şehirlerde olduğu kadar Atina'da da bu gösteriler parasız duruma getirildi (Nutku, 1985).

Yarışmalara katılan oyunların seçimi, halk arasından seçilen beş yüz kişilik bir jüri tarafından yapılırdı. Ancak son ve kesin karar, bu jürinin içinden kurayla ayrılan beş

kişi tarafından verilirdi. Birinciliği kazanan yazara, halk önünde, defne dalından bir çelenk verilirdi.

Roma Seyircisi

Kadınlar, çocuklar ve kölelerin de gidebildiği gösteriler, sabahleyin erkenden başlardı. Tiyatroda sınıfsal farklılıklar görülmekteydi; büyük devlet memurlarına ve soylu kişilere özel yerler ayrılıyordu. Roma seyircisi oyun sırasında gürültü eden, yemek yiyen, dövüşen oldukça kaba ve duygusuz bir topluluktu. En yalın güldürüyü bile zorlukla izleyebilen bu seyirciye, temsilin başlangıcında oyunun konusu özetlenirdi. Ayrıca, seyircinin ilgisi daha çok göze olduğu için, sahnede fikirden çok harekete önem verilirdi.

Philautus'un "Kartacalı" adlı eserinin önsözü Roma seyircisini anlayabilme yönünden ilgi çekicidir:

Hakkınızda hayırlı olsun, dinleyin buyruklarımı. Yosmalardan hiçbiri gelip sahnenin önüne oturmayacak. Çavuşların da, çavuşların sopalarının da sesini duymayacağım. Oyuncular sahnede iken meydancı birini yerleştireyim diye ötekinin berikinin önünden geçmeyecek. Yataklarından geç kalkmış olanlar katlansınlar ayakta durmaya, Ne vardı o kadar uyuyacak? Köle takımı uzak olsun buradan !(...) süt ninelere de söyleyeyim, meme emen çocukları oyuna getireceklerine evlerinde emzirsinler, hem kendilerinin dilleri kurumaz, hem de baktıkları yavrucaklar açlıktan ölmez, burada oğlaklar gibi bağırmaya kalkmazlar (Maccius Plautus, "Kartacalı", çev. N. Ataç, İstanbul, 1948) (Nutku, 1985).

Yarışmaya katılan yazarlara ödüller veriliyordu. Bu ödülleri dağıtan Yunanistan da olduğu gibi bir jüri değil, *Dominus Gregis* denilen ve gösterinin giderlerini karşılayan topluluğun yöneticisiydi.

2.2. DİONYSSOS KÜLTÜ

Doğal olayların gösteri diliyle anlatılması zamanla dini ve kutsal bir işlev kazanmıştır. Anadolu, Mezopotamya ve Eski Mısır'da mevsimlerin değişmesini tasvir eden tanrıların, yer altına gidişleri yas tutularak ve yeryüzüne çıkışları kutlanarak törenler düzenleniyordu. Doğaya paralel olarak, tanrılar da ölüm ve dirilme evrimi içinde gösteriliyordu. Adonis, Osiris ve Attis bu yönden eski insanların yaşamında ne kadar önemli olduysa, Dionysos da, yukarıdaki tanrıların Antik Yunan kültüründeki temsilcisiydi. Koro topluluklarının okudukları şarkılar ve yaptıkları danslar öteden beri din duygularının bir gösterisi olmuştur. Türlü tanrı kültlerine göre değişen bu lirik ağıtlar ve danslar Dionysos kültüründe özel bir şekil almış ve Attika'da dikkate değer bir gelişme geçirmek suretiyle tragedyanın temellerinin atılmasına yol açmıştır.

Dionysos, tanrı Zeus ile Thebai kentinin kurucusu Kadmos kızı Semele'nin birleşmesinden dünyaya geldi. Semele ölürken Dionysos'u doğurdu (ölümün yeni bir yaşam getirmesi inancı). Annesi ölen Dionysos, Zeus tarafından tanrı Hermes'in baldırında saklandı ve oradan yeniden doğarak, "iki kez doğan" anlamına gelen dithyrambos sıfatını kazandı. Sonradan tiyatrodaki koronun söylediği ezgilere de dithyrambos denildi.

Dionysos Şenlikleri

MÖ. VII. ile VI. yüzyıllarda Atina'da bazı düzen değişiklikleri ortaya çıkmaya başladı. Gittikçe büyüyen ve güçlenen tüccar sınıfı ile o zamana kadar Atina'yı yönetmekte olan soylular arasında bir çatışma baş gösterdi. Tüccar sınıftan gelenler de, zenginlikleriyle etki yaparak Atina devletinin başına tiran olarak geçmeye başladılar. Soyluların Zeus ve Apollon törenlerini denetleyerek ellerinde tuttıkları bir güç vardı ve bu güç köylüler üzerinde etkindi. Tüccar tiranlar halka daha yakın yeni bir inanç kaynağı buldular; Dionysos... Köylülerin sevdikleri Dionysos adına törenler düzenlemeye başladılar (Nutku, 1985). Bu törenler; Dionysos kültüründen başka kültürlerde de bulunan ve "dromera" adını taşıyan (dram) tanrıyla ilgili kutsal bir olayın halka sunulmasını sağlayan temsillerden başka bir şey değillerdi. Fakat ilk zamanlar bu

satyr ve teke korolarının okudukları şarkılar ve oynadıkları danslar kaba ve ilkel nitelikteydiler. M.Ö. 534 yılında Tiran Peisistratos tarafından Atina'da resmen düzenlenen Dionysos şenliklerinde teke maskeleri taşıyan kişilerin okudukları şarkıları manzum olarak "*ianbos*" vezninde cevaplandırılan ve tören anındaki duygularını açığa vuran bir "*hypokrites*", yani cevap verici bir aktör ortaya çıkmış bu suretle aktörle koro arasında bir konuşma yapılması mümkün olmuştur (Mansel, 1995).

Dionysos şenlikleri yıl içerisinde, ağaç dikimi ve baharın gelişini karşılamak amacıyla, ürünlerin olgunlaşmaya başladığı dönemlerde bayram olarak kutlanırdı. Dionysos'la ilgili ilk şenlik, Ocak ayının 12, 13 ve 14. günleri düzenlenirdi. *Lenaia* adını alan bu şenlikte heykel büyüklüğünde bir phallus (erkeklik organı) bolluğun simgesi olarak geçit alayında geçirilir ve fallik ezgiler okunurdu. Bu şenlikte Dionysos'un yeniden doğuşu canlandırılırdı.

Şubat ayının 11. gününe rastlayan tarihte, ürünler olgunlaşırken Dionysos adına *Antesteria* adı verilen çiçek bayramı kutlanırdı. Bu tarihte şarabın ikinci kaynaması bitmiş olur ve içilir duruma gelirdi. Böylece şarap kapları açılır ve büyük bir şenlik düzenlenirdi. Şenliğin son gününde tahıl lapası yapılır ve yer altına giderken ölü ruhlarla eşlik eden Hermes'e sunulurdu. Böylece, Dionysos hem ölümü, hem yaşamı simgeleyen bir tanrı olarak anılırdı.

En önemli şenlik ilkbaharda düzenleniyordu. Bu şenlik Peisistratos'un etkisiyle İ.Ö. VI. yüzyılda başlatılmıştı. Antik tiyatronun doğuşu da bu Büyük Dionysia şenliği ile ortaya çıktı. Bu şenlikte söylenen dithyrambos'u Midilli'li ozan Arion bulmuştur. Bir süre sonra, bu şenlikte ozanlar arasında ödüllü bir yarışma düzenlenmiş ve tiyatro sanatı da bundan doğmuştur (Nutku, 1985). Büyük Dionysia'da, Atina akropolünün güney eteğindeki Dionysos tiyatrosunda, yarışma haline getirilmiş danslar ve koroyla söylenen ezgiler sunulurdu. Bu yarışmada ayrı yerlerden seçilen beş erkek ile beş çocuk korusu vardı ve her koroda elli kişi bulunurdu. Dionysos şarap ve coşkuyu simgelediği için, törenlerde aşırı bir coşkunluk yer alırdı. Ağaç, buğday ve tarım tanrısı olarak da anılan Dionysos, insan ve çevresiyle ilgili bütün doğal etmenleri kapsar. Bu

yüzden kırsal kesimdeki halk tarafından çok tutuldu ve politik bir güç olarak kullanılmaya başlandı.

MÖ. 534 yılında Peisistratos, Atina'da ilk tragedya yarışmasını düzenledi ve bu yarışmada İkaria'lı Thespis birinci oldu. Thespis'in bu yarışmaya getirdiği yenilik, o zamana kadar alışlagelmiş koroyla söylenen ezgilere bir de solist eklemiş olmasıydı. Thespis'in kendi korodan ayrı olarak söylüyordu ezgisini ve böylece ilk kez konuşma, daha önemlisi tiyatronun ilk oyuncusu doğmuş oldu. İlk kadın maskelerini oyuna getiren ise Koerilios'tu. Satir oyunu türünü bulan Pratinas'tı, yazdığı elli oyundan otuz ikisi satir oyunuydu. Phrnikos'un yüksek edebi bir üslubu vardı. Aristophanes oyunlarında onun şiirlerini övmüştü. Phrnikos ilk kez kadın karakterleri oyuna soktu. O dönemde doğal olarak kadın karakterler erkek oyuncular tarafından oynanıyordu (Nutku, 1985).

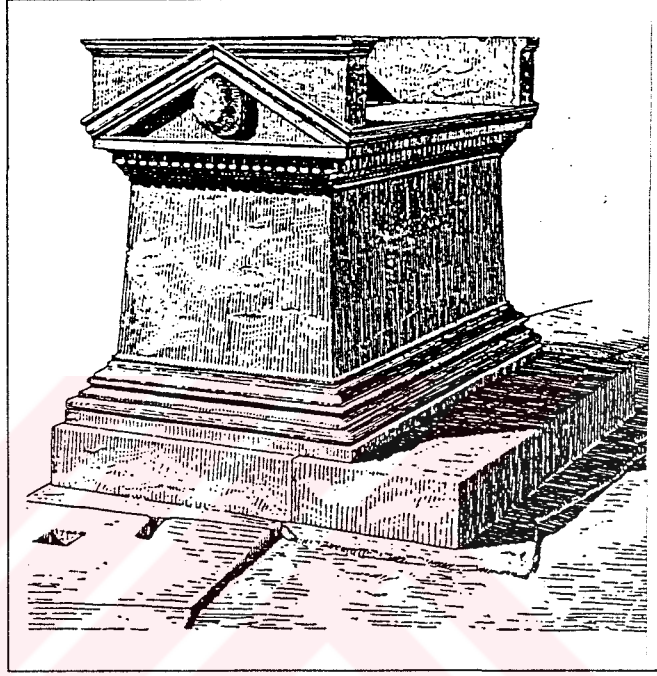
Dionysos adına düzenlenen dramatik yarışmalara yazarlar, üç çeşit oyunla katılırdı: tragedya, satir oyunları ve komedy. Satir oyunları tragedya ile yakından ilintiliydi, ama şen, gülünç ve açık saçıktı. Oysa baş karakterleri tanrılar, korosu da teke ayaklı satirlerdi. Bu oyunların konuları da tragedyaların konularındı, ama bu oyunlarda konular mizah açısından ele alınırdı.

Dionysos ve Tiyatro

Tiyatro yakınlarında yer alan Dionysos tapınakları ya da sunaklarının çoğu bu gün yerlerinde yoktur. Ancak, mevcut kalıntılar, tiyatro binalarının hepsinde değilse bile büyük bir bölümünde bir dini yapı ya da sunağın varlığını belgelerler. Ayrıca scaenae frons'larda yer alan ve Dionysos efsaneleri ya da tören alaylarını canlandıran heykeller de dikkate alınmalıdır. Tiyatro ile Dionysos kültürünün bağlantısını gösteren en iyi iki örnek Atina ve Pergamon tiyatrolarıdır. Atina'da tapınak çevresinde yapılan törenlerden dolayı zamanla tiyatronun mimari formu oluşmuştur. Pergamon'da ise tapınak, stoa ve tiyatrodan oluşan görkemli bir yapı topluluğu inşa edilmiştir. Pergamon'da Dionysos'a büyük önem verilmesinin nedeni, Dionysos kültürünün, Attalos

sülalesinin sahip olduğu hükümdarlık ayrıcalıklarından biri olmasıdır. Kehanete göre I. Attalos, Dionysos'un oğlu veya kendisidir. Bu sebeple her iki yılda bir tanrının şerefine bir kurban, alay ve kült sırları içeren kutlama törenleri düzenlenmekteydi. Yapımı MÖ. III. yüzyıla uzanan Pergamon tiyatro sahnesi, istendiğinde sökülebilir ahşap yapısıyla büyük Dionysos alaylarının geçişine imkân tanımaktaydı.

Benzer bir çok tiyatro sunaklarının günümüze ulaşan örneği olarak Priene'de MÖ. II. yüzyıla ait bir sunak vardır (Şekil:1). Side'de ise I. yüzyılda büyük tiyatroya bitişik olarak Pergamon'daki gibi küçük boyutlu ve prostylos Dionysos tapınağı inşa edilmişti (Ferrero, 1988).

Şekil 1. Priene Tiyatrosu Pythotimos Sunağı
(Gerkan, 1921)

Roma döneminde Dionysos'un adı "Bacchus" olarak değişmesine rağmen, tiyatro ile bağını kaybetmemiştir. Roma tiyatrolarının scaenae frons'larını süsleyen Dionysos heykelleri arasında özellikle, Hierapolis tiyatrosunun Dionysos'un yaşamından sahnelerin bulunduğu podyum ve tören alayının sergilendiği sütunların üst bölümleri ile Perge tiyatrosu podyumu sayılabilir. Bina bezemelerinde de sık sık Dionysos'u simgeleyen öğelere rastlanır. Prusias ad Hypium tiyatrosu scaenae frons'unda bulunan üzüm salkımlı kaset bezeme ile Perge tiyatrosu podyum bordürüne yontulmuş sarhoş Silenus'un tasvir edildiği ikili figür bunlar arasındadır (Ferrero, 1988).

2.3. TRAGEDYA

Tragedya sözcüğü Yunanca *tragoidia*'dan gelir, *tragos* (keçi) ve *oidie* (türkü) sözcüklerinin birleşmesiyle “keçilerin türkü” anlamında kullanılır. Dionysos şenliklerinde koro, tanrının ona bağlı kölelerini simgeliyordu. Tanrının çevresinde hep doğanın yabancı güçlerini temsil eden teke ayaklı satirler bulunduğu için ilk başlarda, korodaki oyuncular teke derileri (tragoi) giyerek oyun alanına çıkıyorlardı. Tragedya türü de tragosların şarkılarından doğdu. (Nutku, 1985)

Aristoteles tragedya konusunu şöyle açıklamaktadır:

... öykünün çözümü, karakterlerden kendiliğinden doğmalıdır; Medea'da ve İliada'da sefere çıkışta olduğu gibi Tanrının olaylara müdahale ederek onları ayarlaması ile değil. Çünkü Deus ex machina, dram çerçevesinin dışında kalan olaylar için kullanılabilir. ... Ancak tragedya da olası olmayan hiçbir şey olmamalıdır. Böyle bir şeyden kaçılmıyorsa, o zaman bu, tragedyanın dışında kalmalıdır. Sophokles'in Oidipus'unda olduğu gibi. (Aristoteles, 1987, bölüm 15)

Korku ve acıma ya sahne dekorasyonu aracılığıyla ya da olayların örgüsünden doğarlar...Sadece sahne dekorasyonu aracılığıyla böyle bir etkiye ulaşmanın sanat değeri pek yoktur. Çünkü böyle bir etki için, öyküye ilişkin olmayan tiyatro araçları kullanılır. Bu araçlarla sırf olağanüstü olanı göstermek isteyen yapıtların da tragedya ile hiçbir ortak yanı yoktur. Çünkü, tragedya her çeşit zevki vermesi istenemez. Ondan beklenen zevk, tragedyanın özüne ilişkin zevktir... (Aristoteles, 1987, bölüm 14)

Tragedyanın temaları;

Peripetie; eylemlerin düşünülenlerin tam tersine dönmesi

Anagnorisis (tanınma); bilgisizlikten bilgiye geçiş

Pathos; acı veren bir eylem

Tragedyanın bölümleri;

Prolog; koro gelmeden önceki bütün bölüm

Episod; iki tam koro şarkısı arasında kalan bütün bölüm

Exodos; arkasında hiçbir koro şarkısının bulunmadığı bütün bölüm

Koro şarkıları;

Parados; bütün koronun toplu olarak söylediği ilk şarkı

Stasimon; anapaeste ve trochaeus'u bulunmayan şarkı

Kommos; sahnedeki herkesin söylediği son ağıt (Aristoteles,1987)

Tragedya Yazarları ve Eserleri

Aiskhilos, (MÖ. 525 - 456); “Yalvaran Kızlar”, “Thebai Önünde Yedi Komutan”, “Zincire Vurulmuş Prometheus”, “Agamemnon”, “Adak Taşıyanlar”, “Eumenidler”, “Oresteia,”

Sophokles, (MÖ. 497-406); “Oidipus Kolonos'ta” (401), “Philoktetes” (409), “Aias ile Antigone”, “Kral Oidipus”, “Elektra”, “Trakhis Kadınları”,

Euripides, (MÖ. 485-406); “Bakkhalar”, “Alkestis” (438), “Medea” (431), “Herakles'in Çocukları” (430), “Hyppolitos” (428), “Hekuba” (425), “Andromakhe” (430), “Herakles'in Deliliği” (421), “Yalvaran Kızlar” (420), “İon” (412), “Troya'lı Kadınlar”, “Iphigenia Tauris'te” (414), “Elektra” (413), “Helena” (412), “Fenike'li Kadınlar” (410), “Orestes” (408), “Iphigenia Aulis'te” (406), “Kikloplar” (440). (Mansel, 1995 ve Nutku, 1985)

2.4. KOMEDYA

Yunancada *komodia* “komos şarkısı” anlamına gelir, *komos* ise coşku ve eğlencedir. Sicilya ve Megara gibi birçok yerde, bağ bozumu şenliklerinde kaba güldürüler oynanırdı. Tragedya Dionysos'un ölümünde tutulan yasta söylenen şarkılardan çıktıysa, komedyada da Dionysos'un yeniden doğumunda düzenlenen eğlence ve kutlama törenlerinden doğdu. Eski Komedyada MÖ. 427 yılında Aristophanes'in ilk oyununun oynanışından çok önce MÖ.V. yüzyılda, Dionysos adına düzenlenen şenliklerde filizlendi. (Nutku, 1985)

Komedyaya Yazarları ve Eserleri

Aristophanes (MÖ. 450-380); “Bilgelerin Şöleni” (427), “Babilonyalılar” (426), “Akhalılar” (425), “Atlılar” (424), “Bulutlar” (423), “Eşek Arıları” (422), “Barış” (421), “Kuşlar” (414), “Lysistrata” (411), “Thesmophoria Şenliğini Kutlayan Kadınlar” (410), “Kurbağalar” (405), “Parlamentoda Kadınlar” (393), “Plutos” (388)

Menandros (MÖ. 342-292); “Kahramanlar”, “Adamcıl” (317), “Samos’lu Kız”, “Kırkık Saçlı Kız” ve “Yargı” (300).

Ayrıca diğer komedyaya yazarları; Epykarmos, Philemon, Dyphilos, Poseidypos, Apollodoros'tur.

2.5. DEKOR VE KOSTÜM

Dekor

Antik Yunan tiyatrosunda, dekorlar da oyunlar kadar basitti. Önceleri bu işlevi koro ve anlatıcı üstlenirken, zamanla tiyatro mimarisine bağlı olarak dekor araçları da geliştirilmiştir.

Komedyada sahne sokaktır ve sahne kapıları değişik evlerin girişlerini temsil eder. Oyuncular sahneye ya evlerin kapılarından ya da sağ ve soldaki antrelerden girerlerdi. Sağ kapıdan giren oyuncu limandan ya da uzak kentlerden, soldan giriş yapanlar agoradan ya da forumdan geliyor kabul edilirdi. Her oyunun açılışında oyunun geçtiği yer ve mekân açıklanırdı. ayrıca sahnenin sağ ve sol girişlerine, mekânları simgeleyen resim panoları (periaktoi) asılırdı. Bir oyuncunun sahnede görünmeden bir evden ötekine gitmesi, evlerin arka tarafında bulunan hayali caddeden (angiortum) geçmesiyle mümkün olurdu. Yemek yapma, yeme-içme, uyuma gibi iç mekânlarda geçmesi gereken sahneler kapı önlerinde oynanır, masa, sandalye gibi dekorlar oyuncular tarafından sahneye taşınır ve işleri bittiğinde gene oyuncularca sahneden çıkarılırdı. Yeterli belge bulunmadığından tragedyaların sahnelenmesi hakkında pek az

şey bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla bu oyunlarda da sahne, Yunan döneminde olduğu gibi bir tapınağın önünü ya da resmi bir binayı temsil etmekteydi. (E.S.A., 1997)

Kostüm

Antik tragedya oyuncularının kostümleri, tragedyadaki rollere uygun olduğu kadar, efsanelerdeki kişilere de uygun olması düşünülerek Aiskhilos zamanında ortaya çıkarıldı. Tiyatroda kullanılan esas kostüm *khiton*'du; boyundan ayak bileklerine kadar yumuşak kıvrımlarla dökülüyordu. *Khiton*'un üzerine atılan pelerin uzunsa *khimation*, kısaysa *klamos* adını alırdı. Yunan tiyatrosu üzerine bir çeşit ansiklopedi yazmış olan Pollux'tan öğrenildiğine göre renkler de simgesel olarak kullanılıyordu; koyu renkler acıyı, açık renkler sevinci simgeliyordu. Böylece, renklerle daha ilk başta oyun kişilerinin karakterleri de ortaya konmuş oluyordu.

Tiyatrolar büyük olduğu için, en arkadaki seyircinin oyuncuyu görebilmesi zordu. Oyuncuların boyunu yükseltmek için oyuncular ayaklarına *kothornos* adı verilen yüksek tahta nalınlar giyerlerdi. Bazı yerlerde bunlara *embates* ya da *okribas* da denirdi. Oyuncunun görünüşünü abartmak için *onkos* denilen ve maskenin üzerine giyilen bir çeşit peruk kullanılırdı. Kralların iri görünmelerini sağlayan kısa ve geniş kostüme *kolpoma* adı verilirdi (Nutku, 1985).

Ritüellerden kalma bir ifade aracı olan maskenin Yunan tiyatrosunda kullanılmasının işlevsel nedenleri de vardı. Tek bir oyuncu maske değiştirerek çeşitli rolleri oynayabiliyordu, oyuncunun yüzünden büyük olduğu için, yirmi bin kişilik tiyatronun arka sıralarından da görünmeyi sağlıyordu ve açık olan büyük ağız oyuncunun sesini büyütebileceği bir megafon biçiminde yapılıyordu, böylece maske, ifade kadar sesi de abartıyordu. Maskelerin yapıldığı malzeme bez, tahta veya mantardı. Tragedyada otuza yakın çeşitte maske vardı, orta yaşlı ve ihtiyar adam maskeleri altı, delikanlı ve genç erkek maskeleri sekiz, uşak maskeleri üç ve kadın maskeleri on bir çeşitti.

Bunlardan ayrı olarak, tragedya ve komedyada efsane kişilikleri veya durumları göstermek için yapılan özel maskeler kullanılırdı, boynuzlu Akteon, kör Phineus, çok gözlü Argus gibi... Ayrıca, ırmakları, saatleri, musikiyi ve öç duygusunu gösteren maskeler de yapılırdı.

Komedyaya kostümü, tragedyaya kostümünden çok değişikti. Kostümlerin altını doldurup gülünç bir görünüş vermeye *somation* denirdi. Komedyaya oyuncusunun kostümü kısıydı ve arkadan önden de doldurulunca yusuvarlak bir görünüş alırdı. Bacaklarını saran, daracık bir triko giyerler ve abartılmış bir phallus takarlardı.

Sahne Tekniği

Yunan tiyatrosunda oyunlar için önemli olan, araçlar ve makineler Helenistik dönemde iyice gelişmiş durumdaydı. Kısıtlı olanaklarla zor oyunların üstesinden gelebilmek için bazı araçlar geliştirilmişti:

Ekkyklema, yarım daire biçiminde bir yükseltiydi; bu yükselti yukarıda belirtilen kapılardan sığacak büyüklükteydi ve ek sahneler, taht salonu bu yükselti üzerinde gösterilirdi;

Eksotra ise, tekerlekli bir yükseltiydi, ama ilkinden daha alçaktı, bunun üzerinde de bazı kısa sahneler oynanır ya da ölmüş olan bir kimsenin durumu gösterilirdi;

Mechane, skene'nin sol yanına konulan küçük ve ilkel bir vinçti. Bu vinçle tanrılar indirilip çıkarılırdı. ("İnandırıcı olmadan, birdenbire çözülmüş bir sonuç" durumu için; latince "deus ex machina" deyiimi kullanılmaktadır);

Theologeion, mechane'nin görevini yapan, biraz daha değişik bir araçtı. Bazı kimseler bunun tanrıların durduğu bir üst yükselti olduğunu söylemektedirler;

Keranos da bir vinçtir, sahne üzerindeki cesetleri kaybetmekte kullanılırdı;

Aiorai: askı makinesi, tanrıları havada göstermek için kullanılırdı, bunun mechane'den ayrıcalığı iplerinin gözükmemesiydi;

Krade: sözlük anlamı "incir dalı" anlamına gelir, komedyada kullanılan vinçti;

Skope, oyun düzenini hazırlayan yönetmenin (didaskalos) temsili seyrettiği yerd;

Phruktorion: gözetleme kulesi;

Distegia, ikinci kat anlamına gelir. Oyuncuların temsili seyrettiği, binanın çatısıydı;

Keraunoskopeyon, yıldırım makinesiydi;

Bronteion, gök gürlemesi sesi veren bir araçtı;

Karon basamakları, orkestra'nın zemininden oyun yerinin altına inen basamaklardı.

Buradan hayaletler ya da yer altı tanrıları çıkardı:

Anapiesmata, mekanik olarak ruhları yeryüzüne çıkaran ilkel bir asansördü
(Nutku, 1985).

BÖLÜM 3. TİYATRO MİMARİSİ

3. TİYATRO MİMARİSİ

Bir öykünün hareketlerle, özellikle dansla canlandırılması sanatı, insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak, söz ve hareketin bir araya gelmesi ve tiyatronun gelişmesi, giderek sürekli bir yapıda gerçekleştirilmesi antik dönemde olmuştur. Klasik dönemde olgunlaşan tiyatro yapılarının biçim ve bölümleri uzun bir zaman diliminde geçerliliğini korumuş, Ortaçağ ve sonrasının yapılarını da etkilemiştir.

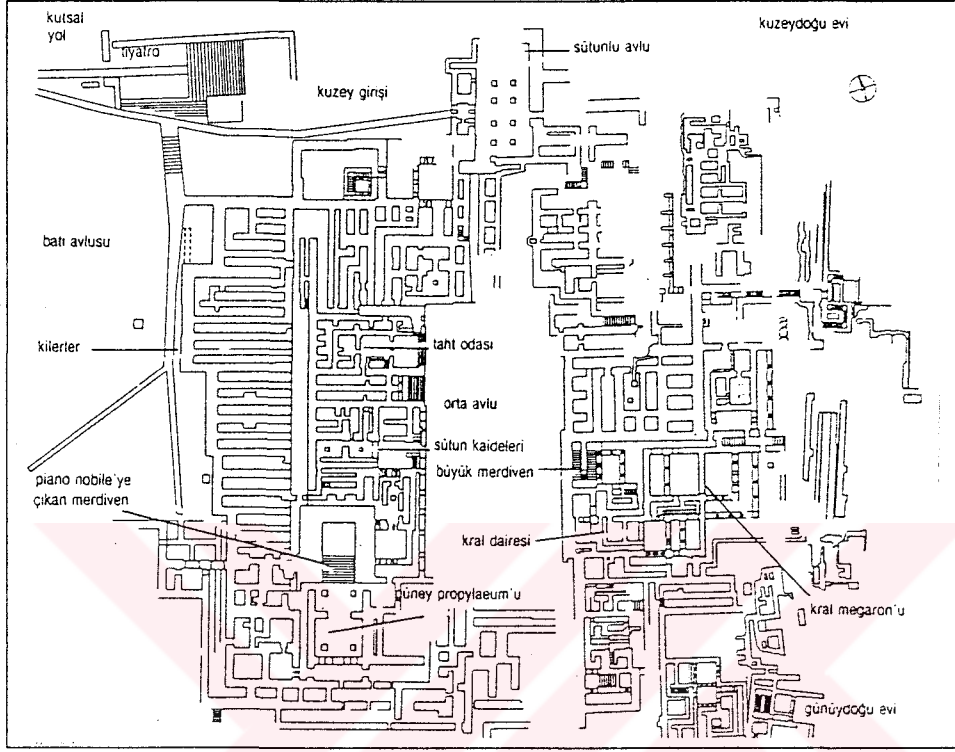
3.1. TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1.1. Klasik Dönem

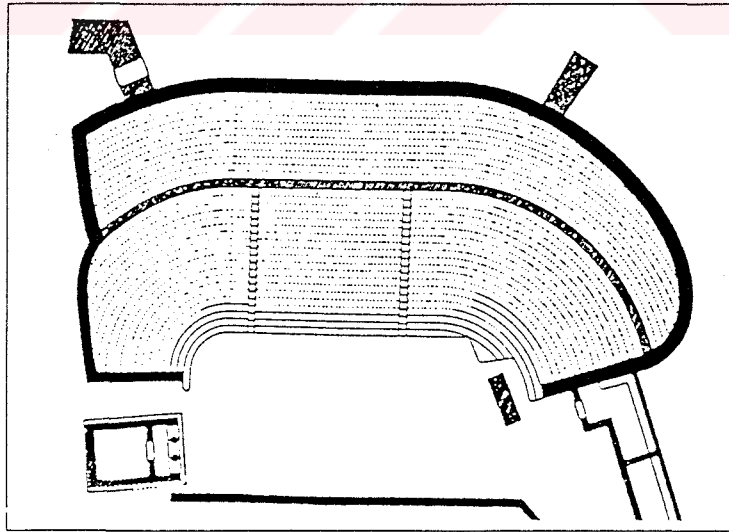
Klasik dönem öncesinde, tiyatro anlamında sadece iki gösteri mekanı görülmektedir. Birinci örnek, Girit'teki Minos uygarlığına (MÖ. II. bin) ait Knossos sarayında görülmektedir (Şekil: 2). Saraya batıdan gelen kutsal yolu karşılayan bölüme düz basamaklar inşa edilmiştir. Sadece iki tarafta görülebilen basamaklar, doğuda 19 sıra, güneyde ise yedi sıra halinde yer almaktadır. Oldukça uzun olan kutsal yolla gelen tören alayının, ortada oluşan dörtgen mekanda toplanarak gösterisini gerçekleştirdiği düşünülmektedir. Törenden sonra sarayın kuzey girişinden, sütunlu galeri yoluyla orta avluya ulaşılmaktaydı (Levi, 1987).

İkinci örnek ise, Atina'nın güneyinde Thorikos'taki Arkaik döneme tarihlenen yapıdır (Şekil: 3). Dionysos tapınağının yakınına inşa edilen tiyatro, köşeleri pahlanmış dörtgen oturma sıralarına sahiptir ve orta alanı elips şeklindedir. Günümüzde sadece

yedi sırası izlenebilen cavea'nın, iki bölüme ve üç kerkis'e ayrıldığı görülmektedir. Cavea'nın alt kısmında 20, üst kısmında ise 12 oturma sırası olduğu düşünülmektedir (Bieber, 1961).

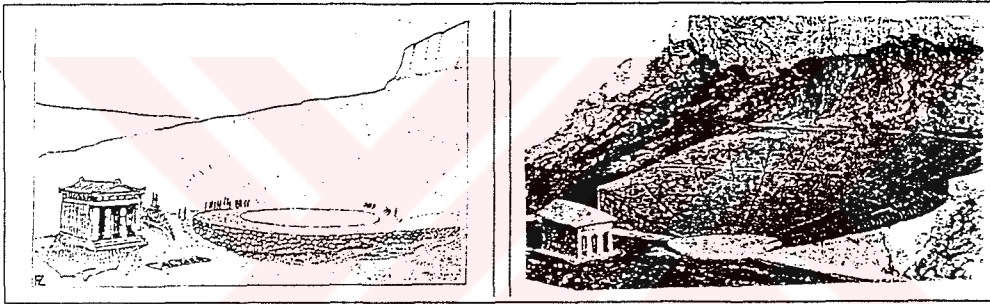
Şekil 2. Girit Knossos Sarayı ve Tören Alanı (Levi, 1987)

Şekil 3. Thorikos Tiyatrosu, Arkaik Dönem (Bieber, 1961)

Yunanistan'da, MÖ. VI. ve V. yüzyıllarda tragedya ile komedyaya türünün gelişmesi ile iki önemli oluşum ortaya çıktı. Birincisi, tiyatro sanatının yönünü din tayin ediyordu ve bunun için de çok sayıda seyirciye yönelmesi gereken oyun yerleri gerekiyordu. İkincisi de, koro, hem tragedya, hem de komedyaya için en önemli dramatik öğeydi, bunun için de çok geniş bir oyun yerinin yapılması şarttı (Nutku,1985).

Her iki ihtiyacı da sağlayacak yer olarak, halkın rahatça seyredebileceği dağın eteği ve oyunun oynanacağı bir düzlük seçildi. Seyir olanağını arttırmak için de oyun yerinin daire biçiminde olması gerekiyordu. Yunanistan'daki ilk tiyatro böyle çıplak bir dağ eteğinin yokuşuna oturmuş seyircileri kapsayan bir theatron¹ ile oyun için düzeltilmiş bir düzlükten (orkhestra) ibaretti. Oyun yerinin ortasına da tanrı Dionysos'a adakların yapılacağı bir sunak (*thymele*) yapıldı (Şekil: 4) (Bieber, 1961).

Şekil 4. Atina Dionysos Tiyatrosunun Gelişimi (Fiechter, 1935)

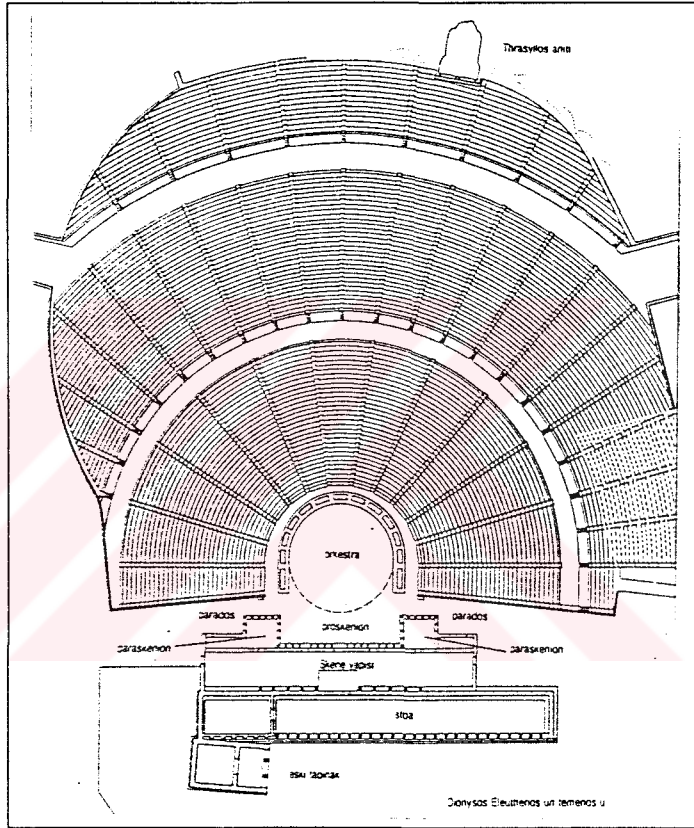
Gösteri yeri zaman geçtikçe gelişmeye başladı. Önce bayıra, seyircilerin daha rahat oturabilmesi için, tahta sıralar yapıldı. Oyun yerinin arkasına ise, oyuncuların kostüm değiştirebilmeleri ve depo amaçlı kullanabilmeleri için önce çadır, daha sonra da ahşap kulübeler (sahne binası, skene) kuruldu. M.Ö.499 yılında büyük bir kaza oldu ve tahta sıralar çöktü. Bunun üzerine seyir yeri taş sıralardan yapılmaya başlandı. Oyunun daha iyi görülebilmesi için de taş sıralar, dairesel orkestra'nın yarısını saracak şekilde yanlara doğru da genişletildi.

Sıraların taştan yapılması üzerine, oyuncuların kostüm ve maske değiştirdikleri daha büyük bir taş yapıya gidildi. MÖ. 465 tarihlerinde yapılan tahta skene'nin yerini MÖ. 425'te alt kısmı taştan bir yapı aldı (Nutku, 1985). Ancak taştan yapılan skene

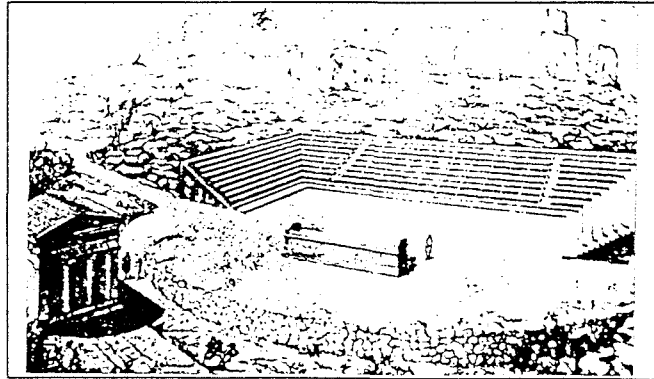
¹ Tiyatro sözcüğünün geldiği theatron. "seyirci yeri" anlamına gelir ve "görmek" anlamındaki *theasthai* fiilinden üretilmiştir.

daha ayrıntılı bir yapıydı ve oyunlara fon olma işlevi de görüyordu. Skene'nin iki yanına uzanan ve ardında koridorları ortaya çıkaran paraskenion, önüne de sütunlu bir bölüm proskenion, oyun yeri ile seyircileri birbirinden ayıran, koronun ve seyircilerin giriş çıkışını sağlayan parodos'lar eklendi. MÖ. V. yüzyılın sonunda, skene iki katlı oldu ve üst kata episkenion adı verildi. Burası sahne araçlarını ve vinçleri kullanmak için yapılmıştı. İkinci kat, birinci katın biraz gerisine yapılmış olduğu için, ikinci katın önü (proskenion'un üstü) "konuşma yeri" anlamına gelen logeion adını aldı.

Bilinen en eski ve sürekli olarak kullanılan yapı, Atina'da akropolün güney yamacına kurulan Dionysos Eleuthereus tiyatrosudur (Şekil: 5). MÖ. 460'a değin teras üstünde yer alan bir orkestra, buraya girişi sağlayan eğimli bir yol, küçük bir Dionysos tapınağı ve yamaçtaki oturma setleri, yapının öğeleriydi (Şekil: 4). Anti'nin önerisine göre, Klasik dönemden önce yapının cavea'sı dörtgen biçimliydi ve orkestra'nın ortasında büyük bir sunak bulunmaktaydı (Şekil:6).

Şekil 5. Atina Dionysos Tiyatrosu Planı (Levi, 1987)

Şekil 6. Atina Dionysos Tiyatrosu
Klasik Dönem Öncesi Önerisi
(Anti, 1947)

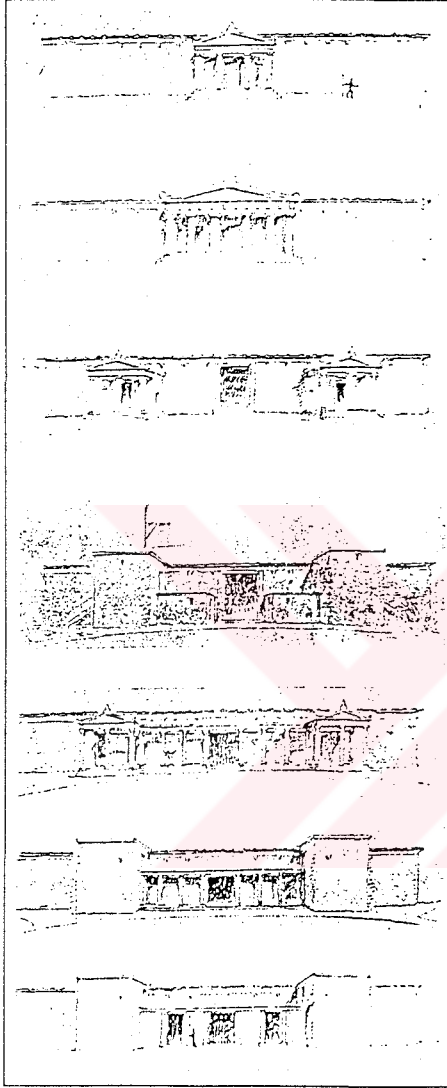
MÖ. 458'den sonra orkestra'nın bir bölümü basit bir sahne binasına ayrılmış, MÖ.421-415 arasında da bu yapı taş bir bina olarak inşa edilmiştir. Biçimiyle ilgili çok çeşitli görüşler bulunan bu erken sahne binasının ortasında, oyunlara göre farklı işlevler üstlenen bir açıklığın bulunduğu genellikle kabul edilmektedir. Çoğunlukla baş kahramanın sarayı ya da tapınak bu açıklığa kurulan dekorlarla temsil ediliyordu. Erken oyunlarda sahne dışında tek bir yapının kurulması yeterliyken giderek iki ya da üç yapı gerektiren oyunlar yazılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla sahne binasının iki yanında, paraskenion denen öne taşkın iki oda ortaya çıkmış, sahnede daha çok mekânın anlatılabilmesi sağlanmıştır. Paraskenion çok sayıda yapının temsil edilmesine olanak getirdiği gibi, önceleri sahne binasıyla oturma sıraları arasındaki iki geçitten ibaret olan giriş olanağını da arttırmıştır. Dionysos tiyatrosunun ilk paraskenion'u ahşaptandı.

Yapının taş sahnesi ve oturma sıraları MÖ. 338-326'da yaptırılmıştır. Bu dönem sahnesinin restitüsyonuyla ilgili çok farklı görüşler (Şekil: 7-10) bulunan tiyatronun, at nalı biçiminde düzenlenmiş cavea'sı her noktadan oyunun aynı derecede iyi algılanabilmesi hedeflenerek yapılmıştır. Seyirciler oturma sıralarına, yapının iki yanında yer alan ve oyuncuların da orkestra'ya girip çıkarken kullandıkları geçitlerden geçip, orkestra'nın çevresindeki su kanalının (euripos) ardında dolanan boşluktan tırmanılan merdivenlerle ulaşırlardı (E.S.A., 1997).

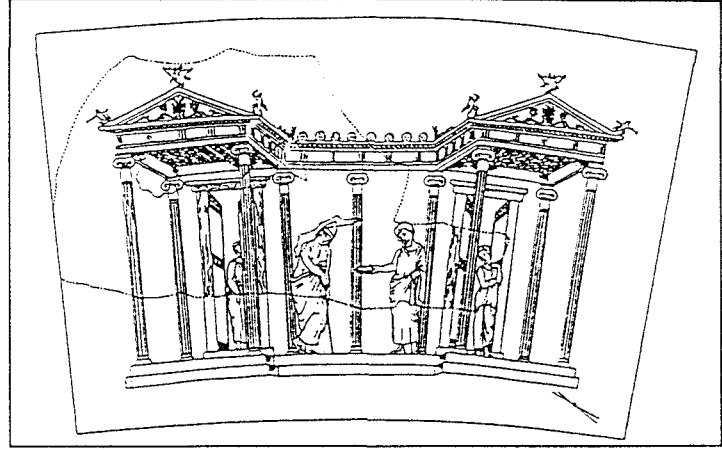
Ahşap sahne binasını gösteren vazo resimleri (Şekil:8) ile Atina Dionysos tiyatrosunun Fiechter tarafından yapılan restitüsyonu (Şekil:7) karşılaştırılabilir. Öneri çizimde, paraskenion'ların da sahne binası gibi sütunlu ve tapınak biçimli olduğu görülmektedir. Bieber ise bu restitüsyonun Helenistik devir sahnesi için daha uygun olabileceğini, Delos'taki bir MÖ. III. yüzyıl kitabesine dayanarak ileri sürüyor (Bieber, 1961).

Tiyatronun Klasik dönemi temsil eden restitüsyonları arasında, Dörpfeld'in küçük sahneli önerisi ve Mahr'ın paraskenion'lu önerisi dikkati çekmektedir (Şekil: 9,10). Atina Dionysos Eleuthereos tiyatrosunun Helenistik dönemde geçirdiği değişiklikleri, Fiechter altı farklı evre halinde belirlemiştir (Şekil:11). Yapılan değişiklikler, sahne

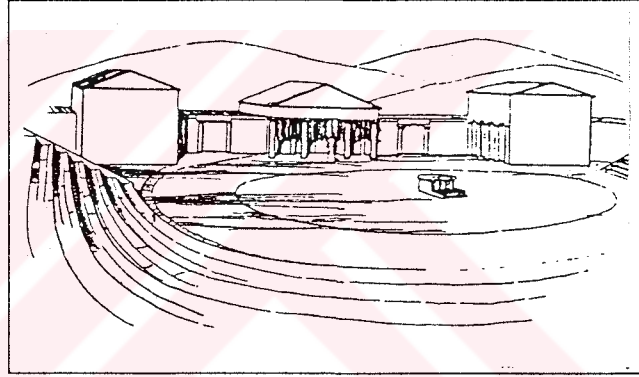
binasının genişletilmesi ve tiyatro ile Dionysos tapınağı arasında stoa yapılması yönünde olmaktadır.

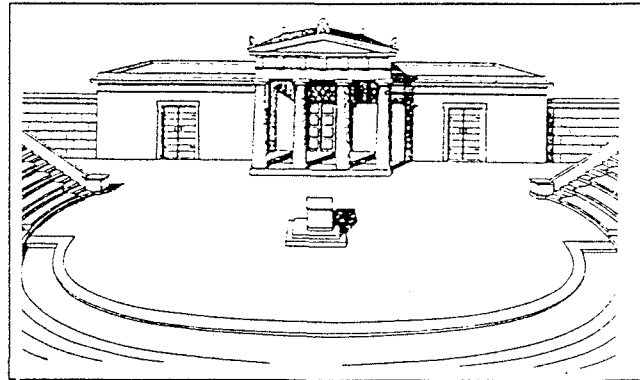
Şekil 7. Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönemde Gelişim Önerisi (Fiechter, 1935)

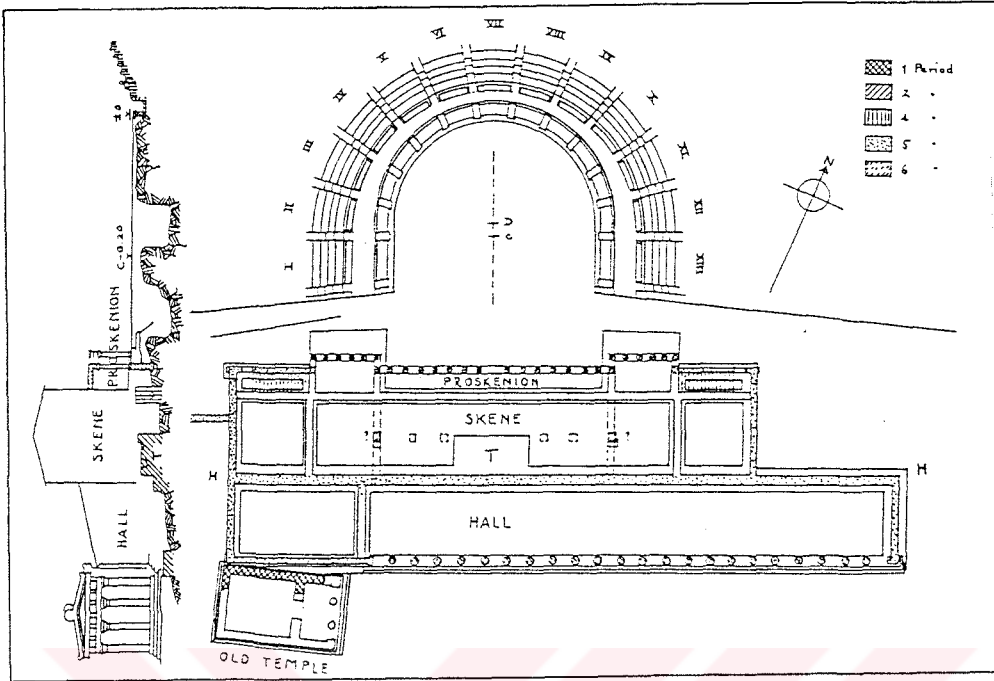
Şekil 8. Würzburg'da Bulunan Vazo Resminde Ahşap Sahne Binası (Restitüsyon: Bulle, 1934)

Şekil 9. Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönem Önerisi (Mahr, 1938)

Şekil 10. Atina Dionysos Tiyatrosu Sahne Binasının Klasik Dönem Önerisi (Dörpfeld, 1896)

Şekil 11. Atina Dionysos Tiyatrosu Hellenistik Dönem Değişiklikleri (Fiechter, 1935)

Bu yüzyılın en güzel ve en iyi korunmuş tiyatrosu mimar Polykleitos'un plânlarına göre yapılmış olan Epidauros tiyatrosudur. Tiyatronun tam daire olan orkestra'sını çeviren kireç taşından bir bordür vardır. Sahne binasına teğet olan bordür ile cavea'nın ilk basamakları arasındaki boşluk sirkülasyon amacıyla kullanılmaktadır. Cavea'nın alt kısmında 12, üst kısmında 22 kerkis bulunmaktadır. 120 metreye yakın cavea çapına sahip olan tiyatro, günümüze kadar oldukça iyi korunmuştur. Proskenion sütunları Batı Anadolu'da hiç rastlamadığımız şekilde İyon tarzında yapılmıştır.

Epidauros sahne binasının Hellenistik dönemdeki haliyle ilgili çeşitli restitüsyonlar vardır (Şekil: 12). Puchstein'in önerisinde, logeion'un üzeri kapatılmış ve üç kapı ile bağlantı sağlanmaktadır. Gerkan'ın önerisinde ise, logeion dekorunu oluşturan ve sütunlarla desteklenmiş büyük bir açıklık (thyromata) görülmektedir. İki restitüsyonda da ortak olan nokta, logeion'a sahne binasının önündeki rampalarla ulaşılmasıdır.

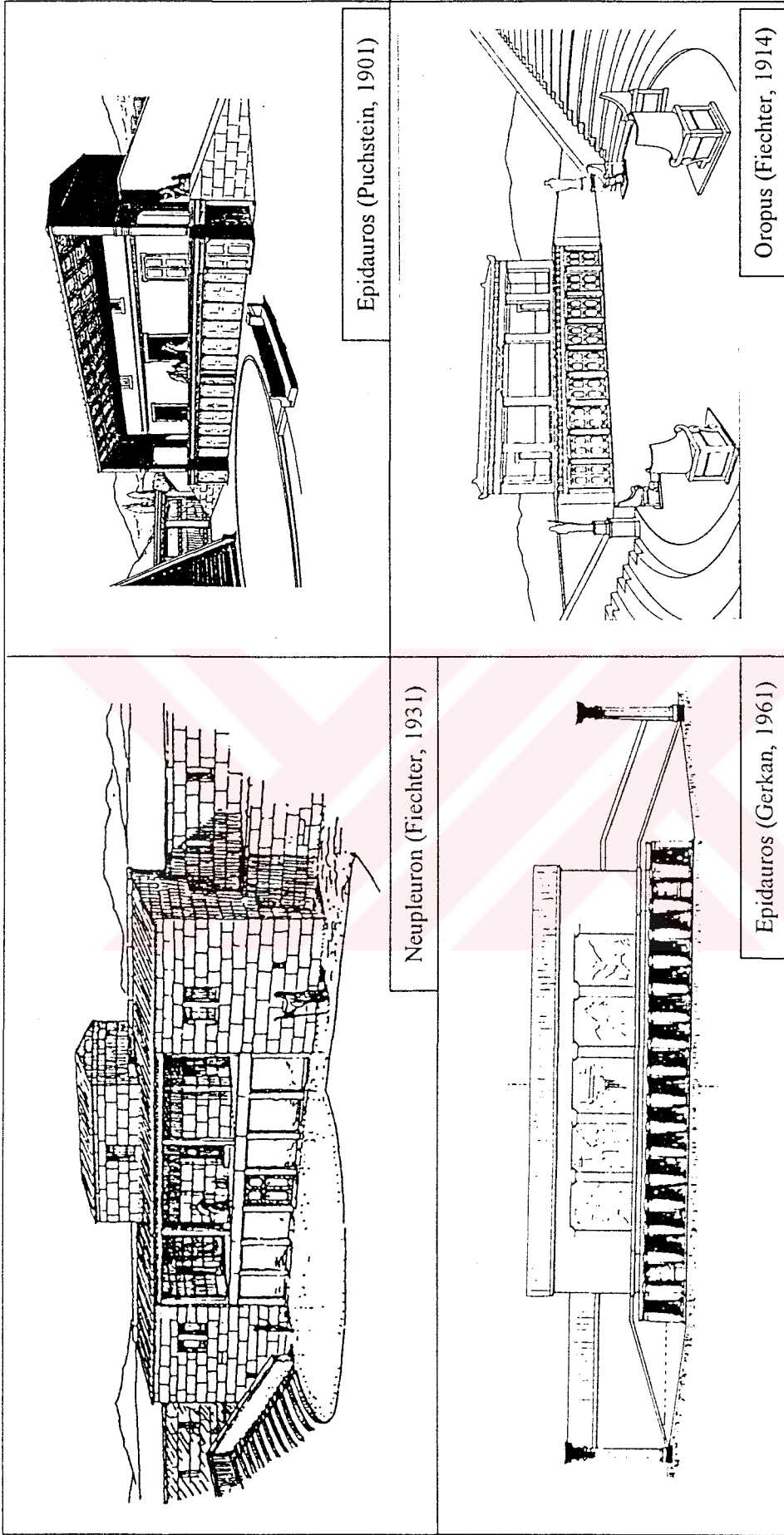
3.1.2. Helenistik Dönem

Sahne binası asıl gelişmesini Klasik dönemden sonra, Helenistik dönemde yapacaktır. Helenistik dönemde, tiyatro oyununda koronun dışındaki oyuncular önem kazanmaya başlayınca seyircinin bu kişileri daha iyi görebilmesi için yükseltilmiş bir sahnenin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

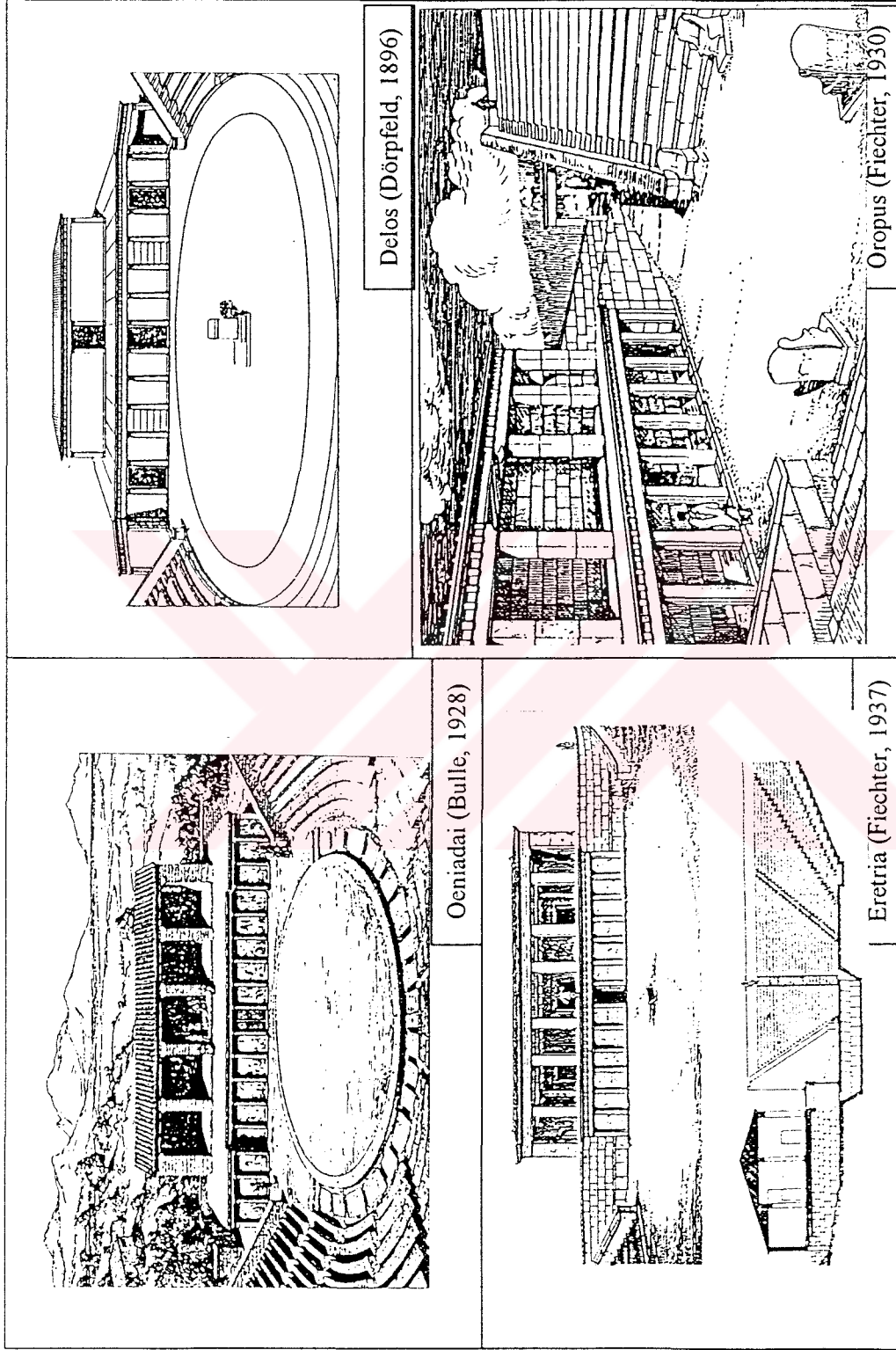
Yunanistan'daki Delos, Epidauros, Eretria, Oropos, Oiniadai (Şekil: 12-13) ve bu dönemde yeniden yapılan Atina'daki Dionysos Eleuthereos tiyatroları önemli örneklerdir. Bu dönemin Anadolu'daki en önemli yapıları Priene ve Pergamon'dadır. MÖ. 340'ta yapılmış olan Priene tiyatrosunun, at nalı biçimindeki cavea'sı doğal bir yamaca oturtulmuş, yanlarda destek duvarlarıyla güçlendirilmiştir. Taş sahne binası iki katlı basit bir yapıdır. Üst katında üç açıklık (thyromata) bulunduğu düşünülmektedir. Orkhestra'daki koroya proskenion fon oluştururken, yüksek sahnede yer alan oyunculara, kapalı bir ev cephesi biçimindeki sahne binası ve çeşitli iç mekânlar biçiminde düzenlenebilen orta açıklık fon oluşturuyordu. Yunan tapınak ve saraylarında, iki katlı, alt katı öne taşan yapı tipi çok kullanılmıştır. Dolayısıyla Helenistik tiyatro sahnesinin böyle yerel bir yapı tipiyle, hatta Anti'nin tezine göre Bit-hilani², Helenistik saray, basileios ve stoa yapıları ile anlam ve biçim yönünden benzerlikleri görülmektedir (Aran, 1971).

Helenistik dönemde yanlardaki paraskenion yerini sahneye ulaşımı sağlayan rampalara bırakmış, paraskenion'lu tiyatrolar pek ender yapılmıştır. Pek çok ahşap sahne binasının taştan yeniden yapıldığı Helenistik dönemde iki oyuncu sınıfının belirlenmesiyle (koro ve oyuncular) sahnenin iki bölümden oluşması (orkhestra ve logeion) denk düşmektedir. Sonunda Yunan tiyatrosu, Arkaik orkhestra'sı, Klasik dönemde biçimlenmiş cavea'sı ve Helenistik skene'si ile en gelişmiş biçimine ulaşmıştır. (E.S.A., 1997) Aristophanes ile Aristoteles'in sözlerinden anlaşıldığına göre, daha sonraki yüzyılda, oyuncular için daha yüksek bir sahne yapıldı (logeion) ve bu sahne orkhestra'daki koroyla olan konuşmaları aksatmayacak yükseklikteydi. Vitruvius bu yüksekliği 3,35m. olarak vermektedir.

² Hitit mimarisinde görülen bir yapı türü

Şekil : 12 Yunanistan Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri

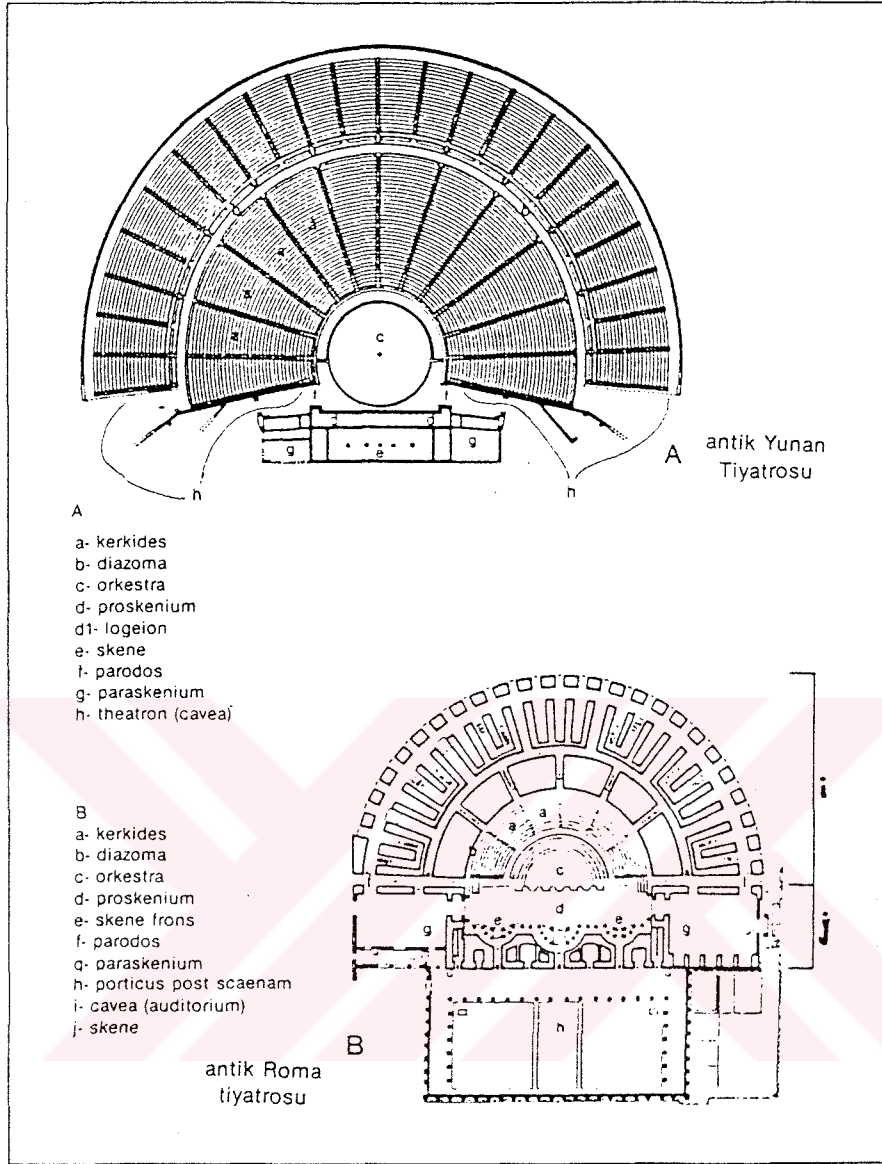

Şekil : 13 Yunanistan Helenistik Dönem Tiyatroları Restitüsyon Önerileri

Helenistik ve Roma tiyatro yapıları arasındaki farklar şöyle özetlenebilir (Şekil:14);

- Roma mimarlığının zengin kemer ve tonoz kullanımı sayesinde, tiyatroların artık tepe yamacına yapılma zorunluluğu ortadan kalkıyordu. Tiyatronun yükseltilmesi için kullanılan tonozlu mekanlar, seyircilerin sirkülasyonu için de kullanılabilirdi.
- Cavea ile skene arasındaki geçitlerin (parodos) üzerinin tonozla kapatılması ve yükseltilmesiyle, tiyatronun bir bütün olarak algılanması sağlanmıştır. Cavea'nın en üstüne yapılan kemerli portikler ile görünüm güçlendirilmekteydi. Helenistik tiyatrodada ise, cavea ve sahne binası ayrı iki yapı olarak görünmektedir.
- Tiyatro oyunlarının artık oynanmadığı orkestra ise, küçülmüş ve tam dairesel olan özelliğini kaybetmiştir. Sonradan orkestra derinleştirilerek, su ve dövüş gösterilerinin kullanımına uygun olan konistra halini almıştır.
- Bu gelişmiş özelliklerine rağmen, Roma tiyatrosu süsleme zenginliğinin arkasındaki kaba ve özensiz işçiliği ile Helenistik yapılardan kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Helenistik tiyatro dinsel ve demokratik bir yapıda olmasına karşın Roma tiyatrosu sınıfsal farklılıkları gözetmekteydi.

Oturma yerinin alt yapısına göre de tiyatrolar, tarihçiler tarafından, Yunan ve Roma tipi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Konuyu, Akdeniz çevresinde konstrüksiyon metotlarının gelişimi, tiyatronun zamanla Dionysos kültü yapısı karakterini kaybetmesi, ekonomik imkânlar ile birlikte ele alırsak, cavea'nın Yunan tiyatrosunda neden zemine oturtulduğu, Roma tiyatrosunda ise neden bir alt yapı tarafından taşındığı açıklanabilir. Yine Anadolu tiyatroları bu gelişimi belirli bir şekilde gösteriyor. Örneğin Miletos ve Ephesos tiyatrolarından söz edilebilir. Her iki yapıda da cavea önce zemine oturtulmuş iken Roma İmparatorluk devrinde genişletilerek, eklenen kısımlarda basamaklar tonozlu bir alt yapı ile taşınmıştır. Kaunos ve Termessos örneklerinde de görüldüğü gibi, arkadan kalın bir istinat duvarının çevrelediği, moloz taşla doldurulmuş bölmelere oturan basamak sistemi zengin merkezlerin dışında rastlanan bir çözüm olabilir (Aran, 1971).

Şekil 14. Yunan ve Roma Tiyatrolarının Karşılaştırılması, Üstte Epidauros ve altta Marcellus Tiyatrosu görülmektedir. (Saltuk, 1990)

Helenistik tiyatro ile Roma tiyatrosu arasındaki fark şöyle yorumlanabilir. İlerleyen konstrüksiyon tekniği yeni strüktürlere yol açmış, aynı zamanda bir edebiyat türü olarak gelişen tiyatroya daha uygun biçimler aranmıştır. Yunan ve Roma tiyatro mimarisi, aynı zamanda, farklı yerlerde, farklı şekilde gelişen bir yapı türü değildir. İtalya'daki tiyatro ile Yunanistan'daki tiyatro edebiyatları arasındaki farkın, yapı biçimini önemli bir şekilde etkileyecek nitelikte olmadığı düşünülmektedir (Aran,1971).

3.1.3. Roma Dönemi

Roma tiyatrosu diye bilinen ilk tipik tiyatro örneği, MÖ. 75 yılına tarihlenen Pompei'deki üstü örtülü küçük tiyatrodur. Bu yapıda, Crema'nın, dediği gibi, Miletos bouleuterion'unun etkisini görmek mümkündür. Bildiğimiz ikinci ve Roma şehrindeki ilk taş tiyatro ise Pompeius'un M.Ö. 55'de Venüs Vitrix tapınağı karşısına yaptırdığı yapıdır. Plutarkhos, Pompeius'un Mytilene tiyatrosundan esinlenerek kendi adını taşıyan binayı yaptırdığını söylüyor. Pompei tiyatrosu ile Miletos bouleuterionu arasındaki ilişki kabul edildiği takdirde Roma tiyatrosunda cavea'nın 180 derece oluşu büyük ölçüde yapılan açık hava tiyatrolarında da tekrarlanması ile açıklanabilir (Aran,1971).

Anadolu'da İmparatorluk devrinde yapılan Aspendos (Şekil: 15-17), Ksanthos, Anemurion, Nikaia tiyatroları gibi örneklerde cavea 180 derecedir. Helenistik devirde yapılıp daha sonra genişletilen tiyatrolarda ise cavea'nın yarım daireden büyük olduğunu görüyoruz. Ancak bu gözlemin genel anlamda geçerli olabilmesi için çok sayıda tiyatro üzerinde araştırma ve kazının yapılması gerekiyor. Epigrafistlerin topladığı kitabelerde tiyatro ile ilgili olanlar çoğunlukla İmparatorluk devrinde yapıların genişletilmesi ve tamirler hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle, yarım daireden büyük cavea'lı tiyatroların Helenistik devirden sonra ne ölçüde inşa edildiği, bütün yapı sayısı içinde bunların oranı bilgimiz dışında kalıyor. Roma tipi tiyatrolarda cavea'nın yarım daire oluşu biçimsel bir çözüm olarak kabul edilmekle beraber, oyunun orkestra yerine sahnede oynanması, böylece orkestra'yı daha geniş bir şekilde kavrayan oturma yerine ihtiyaç duyulmaması da mümkündür.

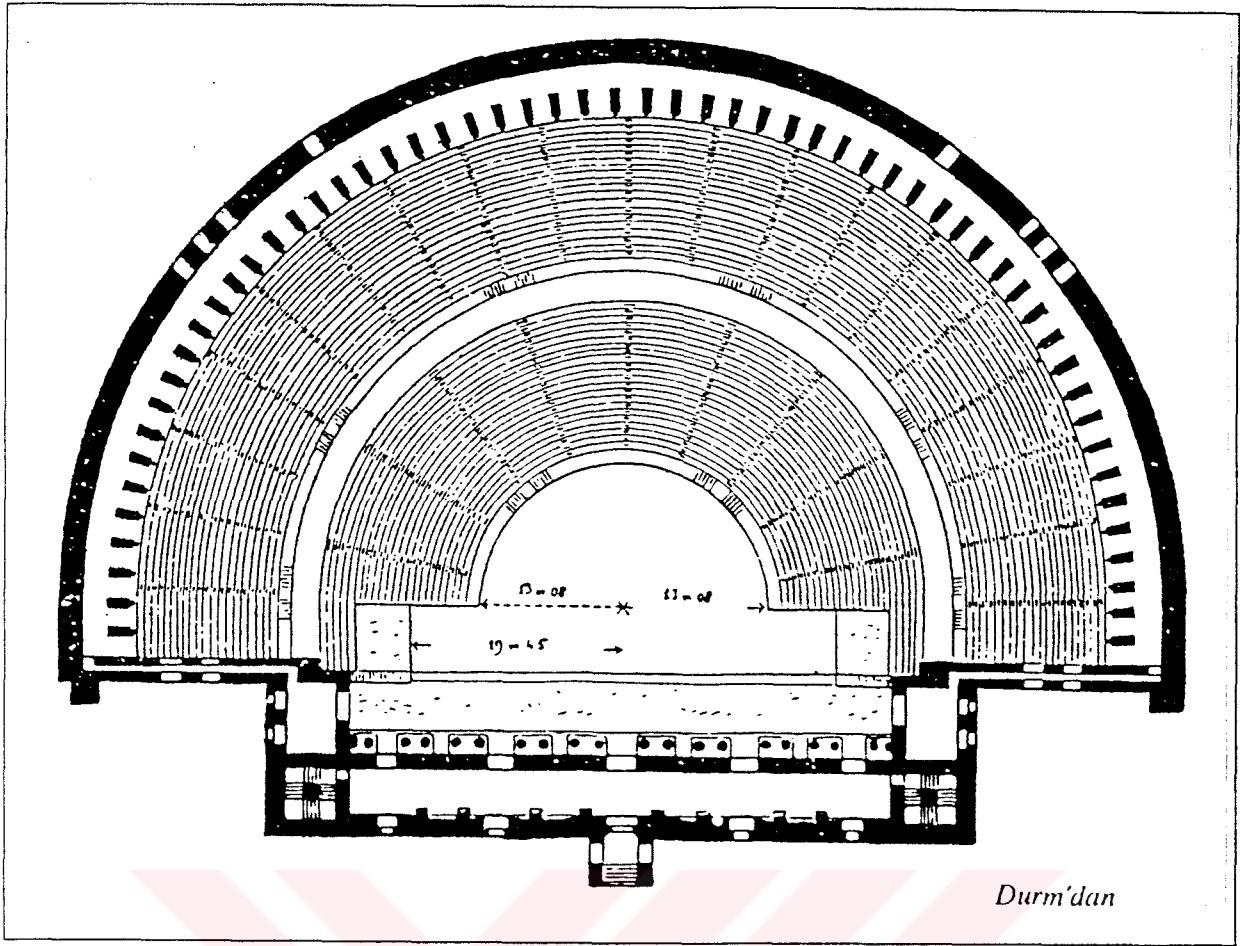
Sahne binasının kendisi Aspendos, Hierapolis, Ksanthos, Myra, Perge, Sagalassos, Selge ve Termessos'ta pulpitum seviyesinden itibaren tek bir hacimden meydana gelen katlara bölünmüştür. Bu yapılardan bir kısmının bütünüyle İmparatorluk devrinde inşa edildiğini bilinmektedir. (Aspendos, Ksanthos). Diğerlerinden hiç olmazsa sahne binalarının tümünün yine bu devirde yapıldığı, kısmi bir yenileme veya tamirin söz konusu olmadığı söylenebilir. Magnesia, Ephesos, Tralles, Miletos ve Side'de sahne

binası odalara bölünmüştür. İlk dört yapıda sahnenin İmparatorluk devrinden önce yapıldığı, sonra tamir edilerek kısmen yenilendiği kesinlikle bellidir.

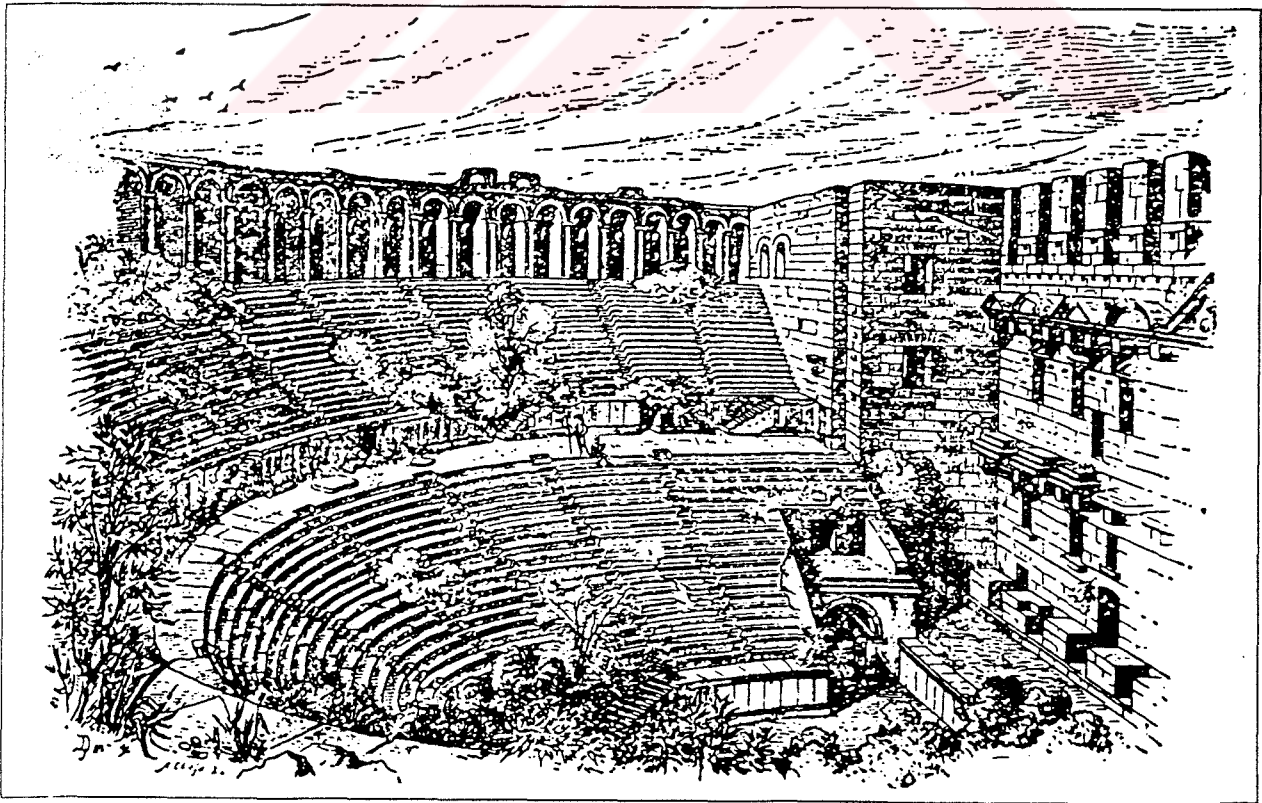
Side tiyatrosunun ise MS. II. yüzyılda inşa edildiği Mansel tarafından ileri sürülmektedir. Mansel tiyatronun arkasındaki Dionysos tapınağından bahsederken civarda Helenistik devre ait bir tiyatronun var olabileceğini belirtiyor. Aran'a göre mevcut yapının alt cavea'sı bu sonuncunun bir kısmı idi. Tiyatronun sahne cephesi, pulpitum'un bugün görülen kısımları, analemma duvarları ve bütün üst cavea muhtemelen daha sonraki yenilemelerdir. Ayrıca alt cavea doğrudan doğruya zemine oturmakta, üst cavea ise gelişmiş bir altyapıyla taşınmaktadır. Ephesos ve Miletos tiyatrolarında da benzer bir durumla karşılaşılır. Bütün bu nedenlerle Side tiyatrosu sahne binası İmparatorluk devrinden önceye gidebilir.

Anadolu dışında da İmparatorluk devrine yapılan tiyatrolarda sahne binası pulpitum seviyesinden itibaren genellikle tek bir salondur. Bu özelliğin Anadolu'daki İmparatorluk öncesi ve sonrası tiyatroları birbirinden ayırabilecek bir özellik olması mümkündür. Anadolu tiyatrolarında orkestra sahne ilişkisi, cavea'nın genişliği ve altyapı kazısı yapılmadığı takdirde, bazı hallerde binanın ilk önce Helenistik devirde inşa edilip edilmediğini ortaya koyamamaktadır. Örneğin, Perge tiyatrosunda caveanın altyapısı, İasos, Bargylia, Alinda gibi ilk yapılışı Helenistik devre tarihlenen tiyatrolardan farklı değildir. Fakat Perge tiyatrosunun sahne binasına bakarak bu yapının bir İmparatorluk devri tiyatrosu olduğu söylenebilir (Aran, 1971).

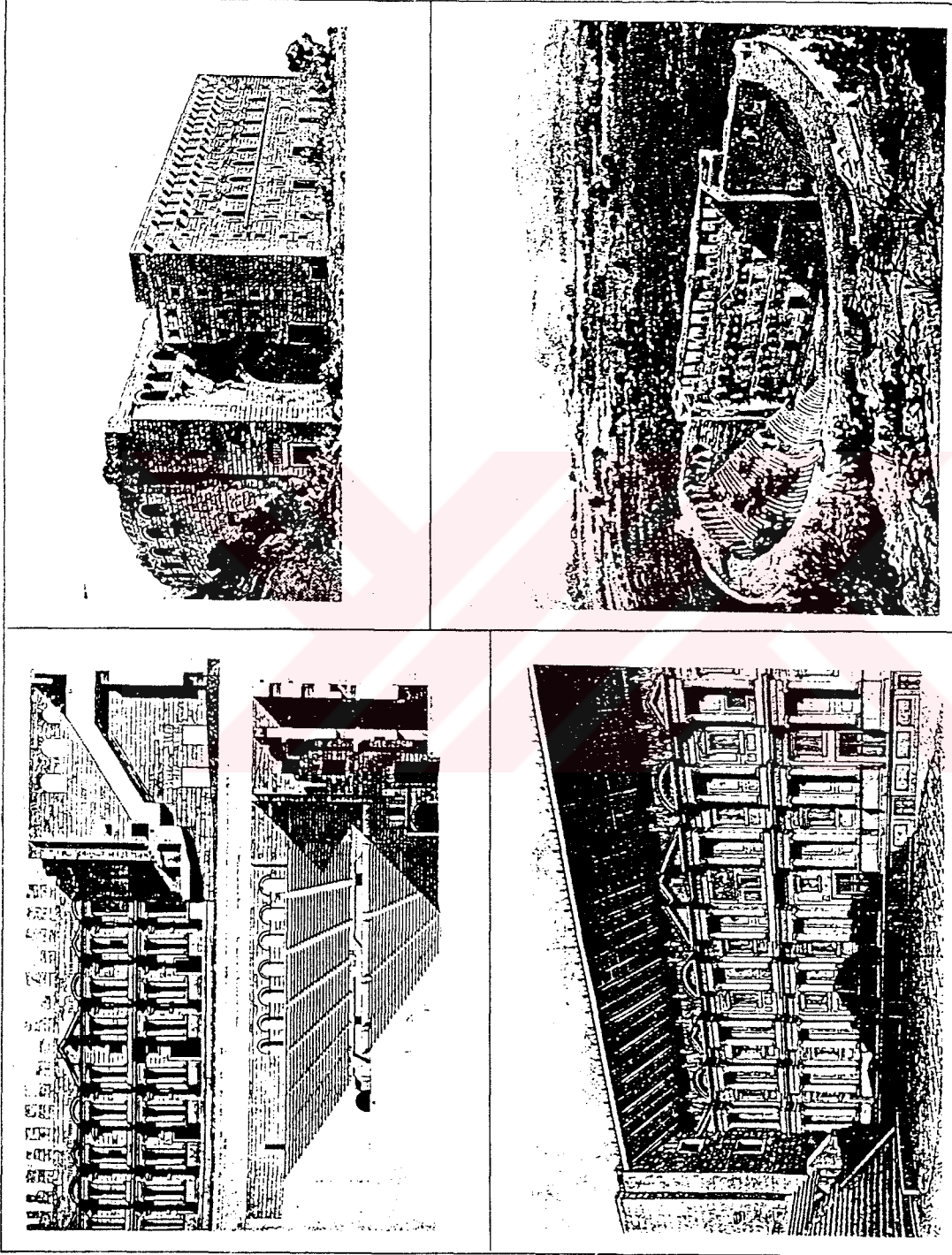
Roma tiyatroları zamanla, imparatorluğun düzenlediği görkemli gösteriler için yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu yüzden değişik yapı çalışmalarına gidilmiş ve *Circus* ve *Amphitheatre* gibi devasa yapılar ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Pergamon ve Nikeia'da (İzmit) olduğu bilinen amfitiyatroların, en önemlisi Roma'daki Colosseum'dur (Şekil: 18-19).

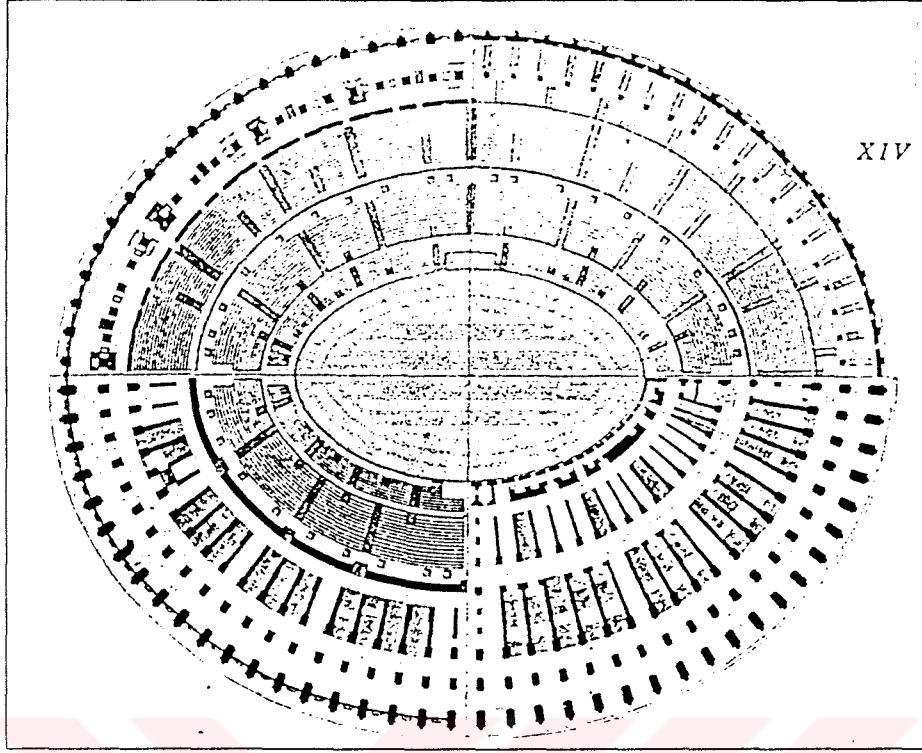
Şekil : 15 Aspendos Tiyatrosu Planı (Durm)

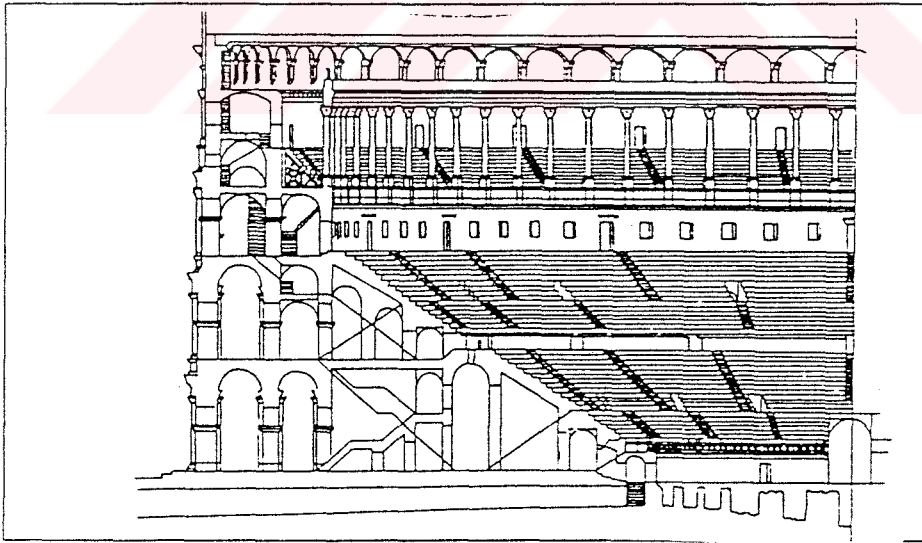
Şekil : 16 Aspendos Tiyatrosu

Şekil : 17 Aspendos Tiyatrosu Restitüsyon Çalışmaları (Lanckoronski, 1890)

Şekil : 18 Roma Colosseum Planı (Bohnert)

Şekil : 19 Roma Colosseum Kesiti (Marzi)

3.1.4. Vitruvius Teorileri

Vitruvius, Yunan ve Roma tiyatrolarını tanımlarken önemli bir özelliğin üzerinde duruyor. Vitruvius'a göre Yunan tiyatrosunda orkestra yuvarlağı sahne duvarına teğettir. Roma tiyatrosunda ise yarım daire orkestra'yı tam daireye tamamlarsak sahne binasını kesmektedir (Şekil:20). Yazarın her iki tip tiyatro yapısında geometrik özelliklerden söz ederken belirttiği bu farkın, bölgesel bir eğilimi yansıtması mümkündür. Vitruvius kitabını MÖ. I. yüzyılın sonlarında yazmıştır. Yazar, yaşadığı devirde yapılan binalardan bahsettiği gibi Anadolu'nun batı kıyılarında ve Yunanistan'da muhtemelen görmek fırsatını bulduğu, bilhassa Helenistik devir yapılarını da anıyor. Vitruvius'un karşılaştırmasında daha çok Batı Anadolu örneklerine bakarak Yunan tiyatrosunu tanımladığı kabul edilmektedir. Çünkü Atina Dionysos, Epidauros, Eretria, Oropus, Oeniadai ve Piraeus gibi Yunanistan tiyatrolarında sahne binası orkestra yuvarlağının dışında kalıyor (Aran,1971).

Sahne ile orkestra arasındaki ilişki yönünden Anadolu'da bir sıralama yapılırsa;

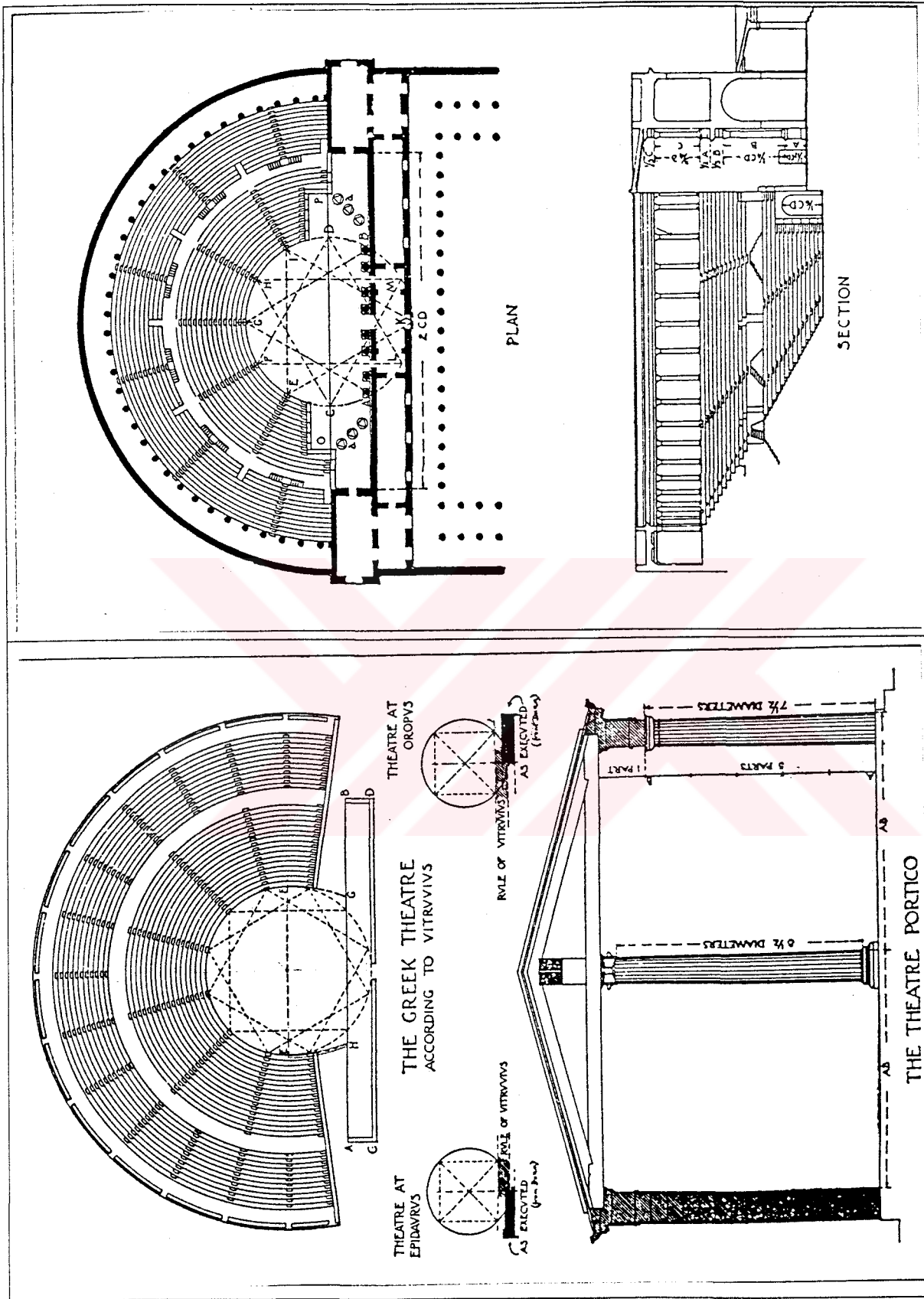
- Ephesos, Miletos, Magnesia, Metropolis, Tralles, Priene, İassos, Kibyra, Hierapolis, Assos, Pergamon-Asklepieion, Selge, Telmessos, Pınara, Perge, Aspendos, Side, tiyatroları ve Aphrodisias odeonunda, orkestra yuvarlağı sahne ön duvarına teğettir (Şekil: 21).
- Alinda, Myra, Patara, Sagalassos ve Termessos'ta, sahne orkestra yuvarlağının dışında kalıyor.
- Pergamon-Akropolis, Ksanthos ve Aizanoi tiyatrolarında ise orkestra yuvarlağının meydana getirdiği daire sahne binasının içinden geçiyor (Aran,1971).

Ele alınan 22 örneğin 16'sında Vitruvius'un Yunan tiyatrosu şemasına uygun bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu yapıların içinde muhtemelen en erken tarihliler Güney-Batı Anadolu'dadır. Ephesos, Miletos, Magnesia ve Priene tiyatroları bu tipin en belirli ve bilinen örnekleridir. Yunanistan'da eski örneklerde görülen, sahnenin orkestra yuvarlağının dışında kalması durumuna, İç ve Güney Anadolu'da rastlanmaktadır.

Vitruvius'un Roma tiyatrosunun bir karakteristiği olarak ileri sürdüğü, orkestra yuvarlağını tamamlayan dairenin sahne binasını kestiği durum için günümüze gelen en eski örnek MÖ. II. yüzyılda tamamlanan Roma'daki Marcellus tiyatrosudur. Yunanistan'da bu tipin Korinthos odeonu (MS. I. yy. sonu) dışında muhtemelen örneği yoktur (Aran, 1971). Anadolu'da ise yukarıda saydığımız tiyatrolar içinde Pergamon'da Akropolis'deki tiyatro en ilgi çekici olanıdır. (II. Eumenes, MÖ. 197-159) Bu yapıda sahne yuvarlağını tamamlayan dairenin içine girdiği gibi cavea da 180 dereceden biraz küçük bir açı meydana getirmektedir. M.Ö. II. yüzyılda Batı Anadolu için yabancı fakat sahne binasının bulunduğu terasın darlığı ile açıklanabilecek bu özellikler belirli bir kronolojik gelişim çizgisi içine yerleştirilememektedir.

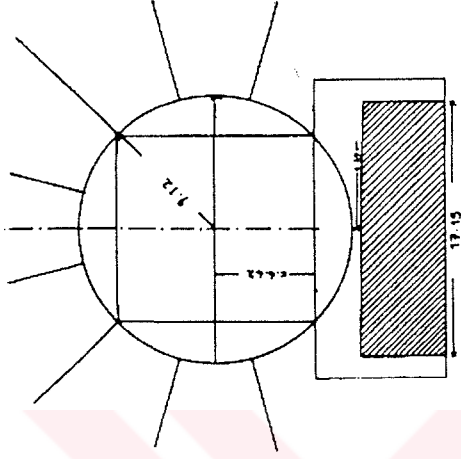
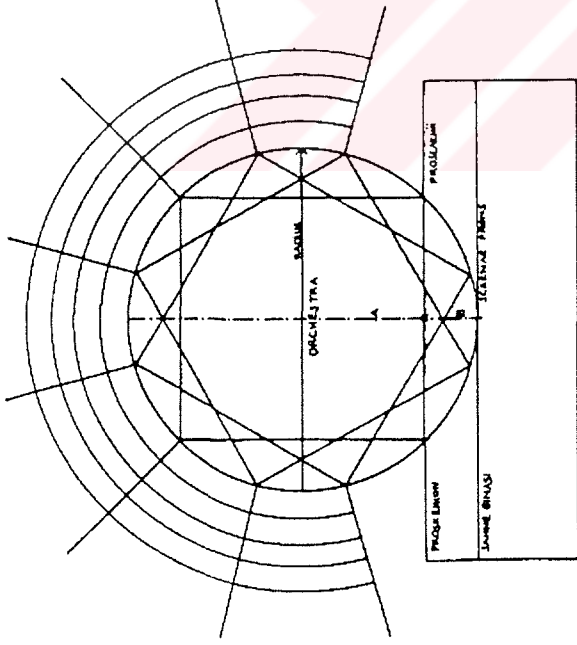
Sahne binası, MÖ. III. yüzyıldan itibaren, oyunun orkestra yerine ön sahnede (logeion) geçmesi ile tiyatro yapısının önemli bir unsuru olmuştur. Proskenion'un genişliği ile derinliği arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucu, yapının gelişimi MÖ. III yüzyıl ile MS. III. yüzyıl arasında üç esas devreye ayrılabilir:

1. MÖ. III. - I. yüzyıl ortaları arasında proskenion'un genişlik-derinlik oranı genellikle 9,2 - 9,8 arasındadır. Bu sayıyı veren örnekler Atina Dionysos, Eretria, Epidauros, Sicyon, Oeniadai, Elis, Piraeus, Magnesia, Ephesos, İassos, Assos ve Alinda tiyatrolarıdır.
2. MÖ. I. yüzyılın ortaları ile MS. I. yüzyılın ortası arasında bu sayı Roma Marcellus, Pompei, Ostia, Aosta, Arles, Orange, Vienne, Vaison-la-romaine, Merida, Korinthos, Ephesos, Termessos ve Petra'da, 7,4 - 8,0 arasındadır.
3. MS. I. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise aşağıdaki örneklerde 4,2 - 6,4 arasındadır. Gerasa, Palmyra, Bosra, Philippolis, Amman, Timgad, Dugga, Sabratha, Leptis Magna, Cemila, Khamissa, Herculaneum, Minturnae, Pompei (III), Ventimiglia, Miletos, Priene (Roma devri), Sagalassos, Hierapolis, İassos.
4. Bu ayrımın dışında kalan yapılar içinde Priene, Magnesia, Aspendos, Side, Perge, Myra ve Kibyra sayılabilir. Özellikle bu yapıların, 10,8 - 12,0 arasında değişen oranlarıyla kendi başına bir grup meydana getirdiği görülüyor (Aran, 1971).

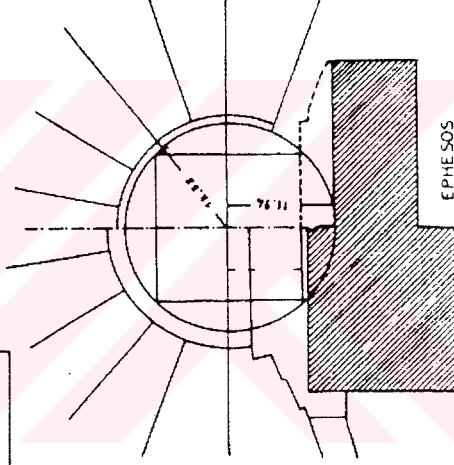

Şekil : 20 Vitruvius'a Göre Yunan ve Roma Tiyatroları (Morgan, 1993)

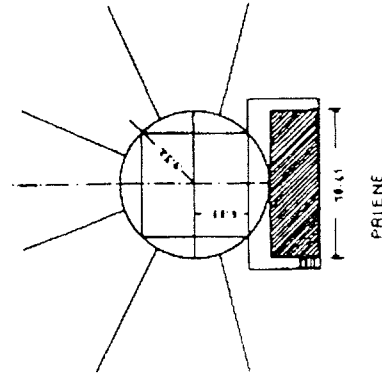
VITRUVIUS'A GÖRE HELLENİSTİK TİYATRO

METROPOLIS

DELOS

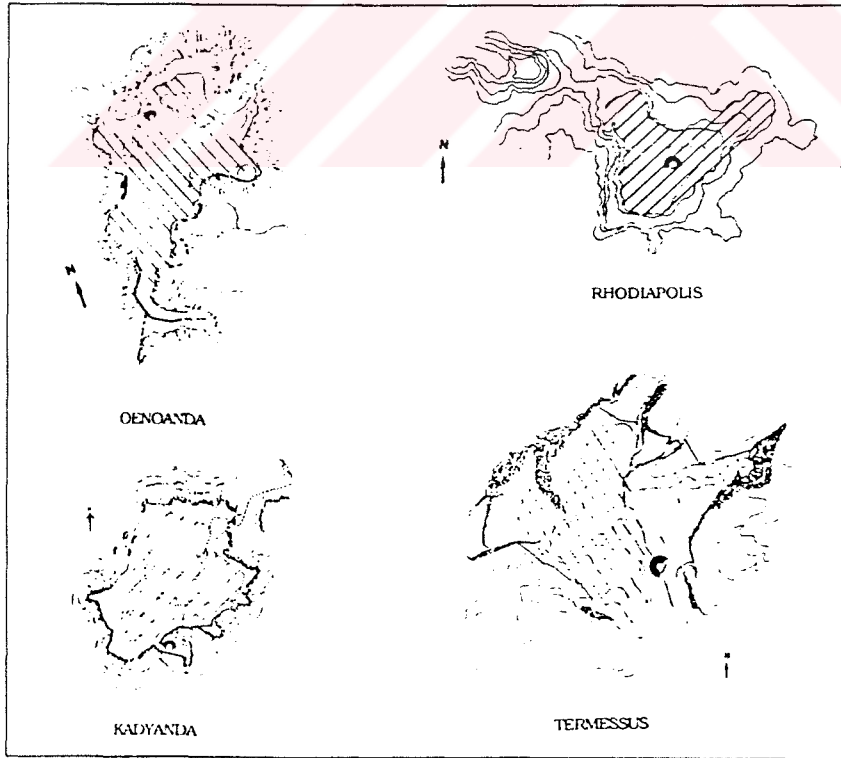
Şekil : 21 Hellenistik Tiyatroların Vitruvius Teorileri Bağlamında Karşılaştırılması

3.2. HELENİSTİK DÖNEM TİYATRO ÖZELLİKLERİ

3.2.1. Konum

Anadolu'daki kentlerin hemen hepsi kültür ve sahne gösterilerinin sergilendiği bir tiyatro yapısına sahipti. Tiyatronun konumu, kentin morfolojisi ile yakından bağlantılı olan dinsel ve geleneksel etkenler göz önüne alınarak seçiliyordu. Günümüze ulaşan Anadolu tiyatrolarının çoğunun, yerin doğal yapısı, geri plan ve akustik dikkate alınarak, kazıma-doldurma yoluyla vadiler arasındaki boğazlara veya doğal yamaçlara kurulduğu anlaşılmaktadır.

Antik çağlarda tiyatrolar önemli bir kentsel etkileşim alanı konumundaydı. Halkın coşkuyla toplandığı ve sanatsal etkinlikler sergilediği tiyatrolar, bu sebepten dolayı genellikle kent merkezine yakın yapılmıştır. Antik kentlerin, doğa şartlarına uyum göstermek amacıyla tepelerin güney yamaçlarına kurulduğu göz önüne alınırsa, tiyatroların da mecburen bu yöne bakmalarının sebebi anlaşılabilir. İncelenen tiyatroların büyük çoğunluğu bu görüşü desteklemektedir (Şekil: 22).

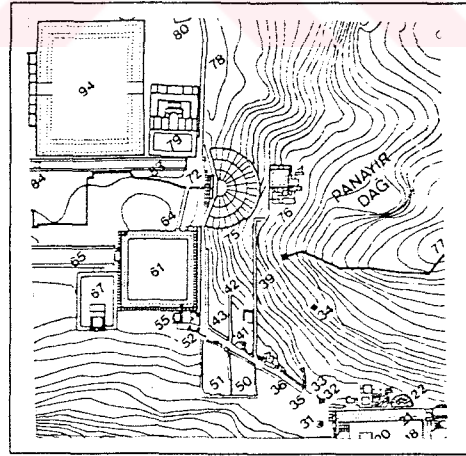
Şekil 22. Güneye Bakan Bazı Tiyatrolar (Ferrero, 1988)

Tiyatro dış cephesi yani anıtsal yüzü genelde, sahnenin dış duvarı ile bu duvara eğik olarak eşlik eden iki analemma'dan ibaretti. Seyirci tiyatroya bir tepeyi aşarak, bir meydanı geçerek ya da bir sokaktan çıktıktan sonra ulaşıyor ve bu görüntüyle karşılaşılıyordu. Bu yüzden, yapının çevresiyle beraber etkileyici olması sağlanmaktaydı.

Batı Anadolu tiyatroları konumlarına göre, kent merkezindekiler ve kent dışındakiler olarak ayrılabilir. Bu farklılıkların dinsel veya topografik etkenler bağlamında olduğu ve kent sınırları içindekilerin başka amaçlar (toplantılar, tartışmalar) için de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

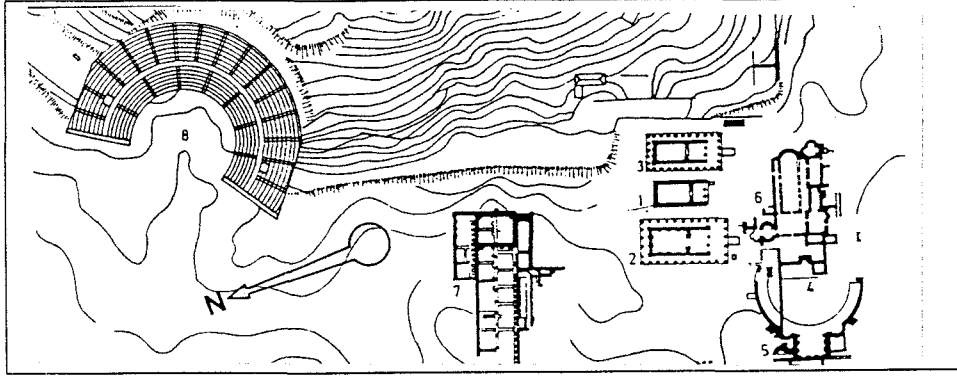
Kent merkezinde olmasına rağmen tiyatrolar, yine de bağımsız bir konumdadırlar. Fakat planlamasına önem verilmiş kentlerde sokak dokusuna dahil edilebilirler. Örneğin Priene, yolların dik açıyla kesiştiği birbirine paralel teraslar üzerinde yer aldığından, oldukça kullanışlı bir plana sahiptir. Hippodamos'a ait ızgara planına sahip kentte, iki dikdörtgen yapı adası birleştirilerek, tiyatro için gerekli alan yaratılmıştır. Fakat ızgara sistem uygulanmadan önceki tiyatronun yeri tam olarak belli değildir. Miletos'ta da aynı ızgara plan kullanılmasına rağmen, tiyatro kent planından bağımsız olarak, yüksek alt yapısıyla müstahkem mevki şeklinde konumlanmıştır.

Ephesos kent merkezinde, inşaat için kullanılacak yükseltilerin bulunmasından dolayı, tiyatro en önemli yerde uygulanmıştır. Liman ve Kuretler caddelerinin kesiştiği alanda yer alan tiyatro, hamamı, agorası ve çeşmesi ile kent merkezini oluşturmaktaydı (Şekil: 23). Pergamon'da ise Dionysos tapınağı ve stoa ile bir yapı kompleksi oluşturan tiyatro, kentin toplumsal ve törenselsel merkezinde yer almaktaydı.

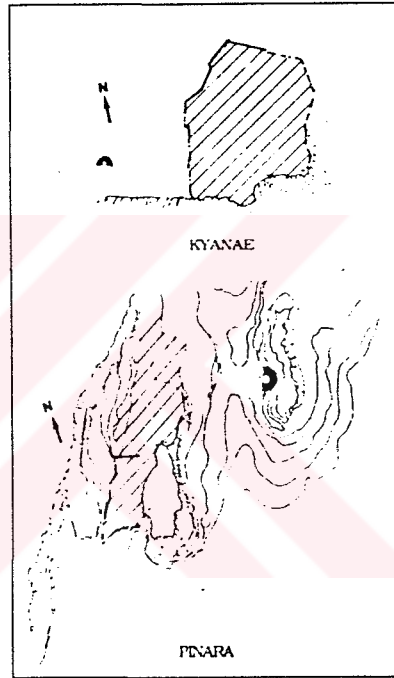
Şekil 23. Ephesos Kent Merkezi
(Scherrer, 1995)

Letoon'da kutsal tapınaklara giden yol tiyatronun önünden geçmekteydi (Şekil:24).

Şekil 24. Letoon Kent Planı (Akurgal, 1993)

Kent merkezinin dışında yer alan tiyatroların, sadece özel günlerde ve törenlerde kullanıldığı düşünülmektedir. Kyaenai tiyatrosu kentin dışındaki nekropolün yakınlarındadır. Yükseltilmiş Likya tipi lahitler tiyatronun etrafında yer almaktadır. Pınara tiyatrosu, kentin karşısındaki küçük bir tepenin yamacına kurulmuştu ve kent dışında olmasına rağmen, her zaman kentle görsel ilişki içindeydi (Şekil:25).

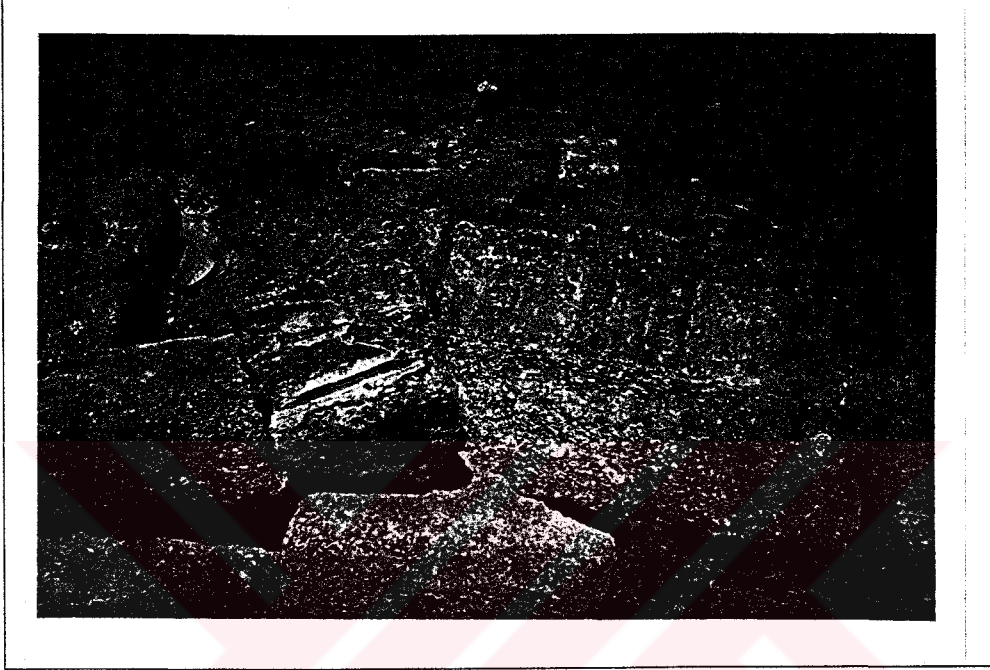

Şekil 25. Kyaenai ve Pınara kent planları (Ferrero, 1988)

3.2.2. Malzeme

Tiyatro inşaatında kullanılacak taşlar yerel kaynaklardan sağlanıyordu. Helenistik çağda bu durum, nakil gücü, yolların yapısı, inşaatı üstlenen kent ve kuruluşların mali imkânları göz önüne alındığında doğal sayılmalıdır. Taş malzeme, Hierapolis'te olduğu gibi kompakt kalker ya da traverten, Herakleia (Latmos), Alinda ve Alabanda da olduğu gibi yerel granitten oluşurdu. Malzemenin niteliği, taş yüzlerinin işlenmesini etkiliyor, bölgelere göre değişen tekniğe, işçiliğe ve beğeniye uygun yüzeylere yer veriyordu. Örneğin, Pınara tiyatrosunda kullanılan taş bloklarda gözlenen kaba işçilik,

kullanılan malzemenin niteliği ile açıklanabilir. Kaunos'ta da yerel, organik bileşimli göl taşı kullanıldığı için, tiyatro blokları fiziksel etkenlerden daha kolay etkilenmiş ve bozulma daha hızlı olmuştur. Bunun üstesinden gelebilmek için ince işçilik gerektiren bazı bloklar (Metop-Triglif frizi gibi) alçı kaplama yoluyla oluşturulmuşlardır (Resim:1).

Resim 1. Kaunos Tiyatrosu Proskenion'da Doğal Organik Taş Üzerine Alçı Kaplama Olarak Uygulanan Metop-Triglif Frizi

Granit tiyatro yapılarının cavea'sındaki oturma sıraları ve duvarlar maddenin sertliği dolayısıyla hafifçe pürüklü yüzeylere sahiptir. Kireç taşı malzemeli yapılarda ise yüzeyler düz, mermer yapılarda da tıraşlanarak temizlenmiştir. Mermer malzeme kullanımı, Ephesos ve Metropolis gibi mermer ocaklarının bulunduğu ya da Miletos ve Priene gibi mermerin deniz yoluyla taşınmasının kolay olduğu kentlerde yaygındır. Helenistik döneme ait bazı yapılarda (Priene ve Pergamon) basamakların kaplamaları, duvarlara göre daha kaliteli bir malzemedendir, yani mermer ya da ince kireç taşıdan yapılmıştır.

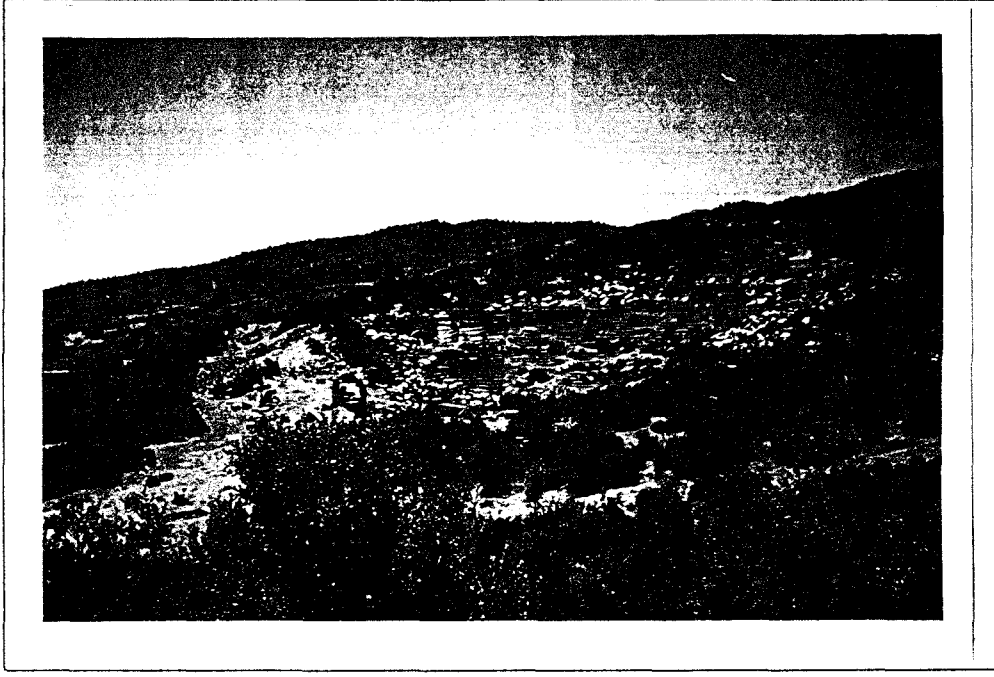
3.2.3. Duvar Tekniği ve Taş İşçiliği

Helenistik çağda yapılan duvarlar genellikle biri dış, diğeri iç olmak üzere iki cidardan oluşur. Blokların görünen yüzeyi, yatay sıralama ve atkı örgüsüyle yapılmış ve düzeltilmiştir. Blok taşları arasında teması sağlayan iç yüzler düzensizdir, boşluklar moloz taş ve toprakla doldurulmuştur.

Antik Yunan tiyatrosunda, sahne binası, analemma ve cavea'da genellikle farklı duvar tekniği uygulanırdı. Tiyatronun cephesini oluşturan sahne binası ve analemma'da özenli bir işçilik göze çarpmaktadır. Daha geniş tutulan cavea çevirme duvarı daha kaba bir teknikle yapılmakta ve hatta görülmeyen iç yüzleri, genellikle moloz taş dolgusu olarak bırakılmaktadır.

Cavea eğimini oluşturmak için yeterli dolgunun bulunmadığı durumlarda, birçok dairesel duvarın iç içe örülmesi gibi bir çözüm geliştirilmiştir. Bu özel yapıya rastlanabilen bazı tiyatrolarda, birbirinden belli aralıklarla ayrılmış iç ve dış duvarlar görülmektedir. Çevre duvarının dış sırtından olan uzaklık Balboursa'da 3.40m., Kyaenai'de 5,60 m. ve Patara'da 3.80 metredir (Ferrero, 1988). Katmanlar boyunca sürdürülen bu inşaat yoluyla tiyatronun değişik aşamalarda kullanılabilmesi mümkün olmakta ve inşaatla devam edildikçe kapasitesi de artmaktadır. Yani dış çember inşa edilmeden ya da edilmekteyken tiyatronun merkez bölümü kullanılabilir.

Cavea duvarı, eğimden dolayı analemma'lara doğru yükselerek hem görünümü bozmakta hem de maliyeti arttırmaktadır. Topografyanın iyice belirginleşerek, cavea'nın büyük bir bölümünü içine aldığı ve cavea'nın yamaca tam olarak oturduğu durumlarda, çevirme duvarı kanatlarının yüksekliği fazla değildir. Rhodiapolis ve Kibyra tiyatroları (Resim: 2) bu duruma örnek oluşturur. Ayrıca Priene tiyatrosunda, MÖ. III. yüzyıl sonuna ait olan cavea, yamaca yaslanmış ve mümkün olduğunca az miktarda dolgu malzemesinin kullanıldığı poligonal bir duvarla çevrilmiştir.

Resim 2. Kibyra Tiyatrosu

Karşıt durumda, yani eğimin fazla olduğu yerlerde ise, cavea yüksekliğinin tamamını kapsayacak çevirme duvarı ve dolgulara ihtiyaç duyulmuştur. Kanatlarda ve analemma'da oluşacak fazla dolguyu önlemek için bazı çözümler uygulanmıştır. Örneğin, Termessos'ta çevirme duvarı, cavea'nın orta bölümünde 30 cm. kadar bir yüksekliğe sahiptir ve tepenin gittikçe artan eğimini izleyerek kanatlara doğru alçalır. Pergamon'da ise, yükseltilmiş iki kanat yerine, iki küçük analemma ile poligonal teknikte yapılmış dış duvarın çevirdiği kısa uzunluklardaki üst yapılar bulunmaktadır.

Alinda tiyatrosunda, iki uçtaki çevirme duvarı analemma'lara kadar uniform bir devamlılık göstermez. Buna karşılık iki köşede, yani kritik noktalarda dolguları önlemek amacıyla testere ağzı gibi biçimlendirilerek inşa edilmiştir. Düzenleme, Priene ve Pergamon'da uygulanan her zamanki yöntem arasında geliştirilen bir orta yoldur ve kanatlarda dolgu malzemesini önlemek amacıyla yöneliktir. Yine Alinda'da aşırı yontma işlerine yer vermemek amacıyla cavea'nın merkez üst bölümü kavisli değil, düz olarak yapılmıştır (Resim: 3).

Resim 3. Alinda Tiyatrosu

Daha eski tiyatrolarda çevirme duvarı kesintisiz devam eder ve Rhodiapolis'te olduğu gibi bazı durumlarda taşıma malzemenin yükünü karşılamak amacıyla eşit olmayan uzaklıklarda payandalar inşa edilmiştir. Kyaenai (Resim 4) ve Termessos'ta cavea çevirme duvarının dış profili dikey değil statik gereklere uygun olarak eğik ve yamuk biçimdedir.

Resim 4. Kyaenai Tiyatrosu

Taş yüzünün malzemesi ve işçilik, mali imkânlar ve yerel geleneklere bağlı olarak değişmektedir. Priene'de antik bir yapıda ince işçilik ürünü taş yüzleri görülürken, daha geç döneme ait bazı Likya tiyatrolarında cavea'nın dış yüzünde ekonomik bir poligonal duvar örgüsü yer almaktadır. Rhodiapolis, Kyaenai ve Balboursa'da cavea'nın poligonal çevirme duvarları, görünümü değiştirilen, yani kusursuz yatay sıralara sahip düzgün bloklu taş yüzleri ile güzelleştirilen parodos'lara dönüşürler. Hatta Kyaenai'de analemma'larda, biri çevirme duvarlarınıninki gibi bir rustik taş yüzü, diğeri iyice yontulmuş bloklarla dıştan bir isodomos uygulaması olmak üzere çift duvar yüzü vardır.

Binanın inşa edileceği tepe kaya yapılı ise kazıma ve yontma işleri çoğalırdı. Murç ve yontma kalemleriyle oturma sıraları kabaca ince kalker ve mermer levhalarla kaplamaya hazır duruma getiriliyordu. Bazen de, Pergamon tiyatrosunun üst bölümünde olduğu gibi kayalık yapıda doğal basamak profiline rastlanabiliyordu. Balboursa tiyatrosunda (Levha: 2) cavea ortasında görülen işlenmeden bırakılmış kaya kütesinin varlığı, kült ya da hanedan ilişkileri varsayımıyla açıklanabilir (Ferrero, 1988).

Tiyatronun cephesini oluşturan, analemma ve sahne duvarlarının zarif taş yüzleriyle kaplanması tercih edilmektedir. Örneğin; Priene tiyatrosunun Analemma duvarı cephesinde, orkestra sınırından parodos kapılarına kadar ince yontulu ve şeritli bloklar, geri kalan kısımda ise iri bosajlı yüzeyler görülmektedir. Zarif bir korniş, korkuluk kenarı gibi üstte kalır. Sahne binası arka duvarları analemma gibi bosajlı bir duvar örgüsüne sahiptir ama kaplama taşları yoktur.

Termessos'ta analemma taş yüzlerinde değişik bir düzen uygulanmıştır. Tabandaki poligonal düzenleme, çıkıntılı bir alçak sıradan sonra düzgün bloklardan oluşan isodomos duvar örgüsüne dönüşür. Sadece analemma'lar çok ince işçilik ürünü olan düzgün ve perdahlı bloklarla kaplıdır ve sahnenin dış duvarı düzgün olmayan bosajlı örgüye sahiptir. Cavea yüzünün en eski bölümündeki kaba yontulu bloklar, tam bir tasarruf çabasını ortaya koyarlar ama aynı zamanda etkileyici bir gereklilik duygusu uyandıran duvarın parabol biçimli profili ile destek işlevini de vurgularlar.

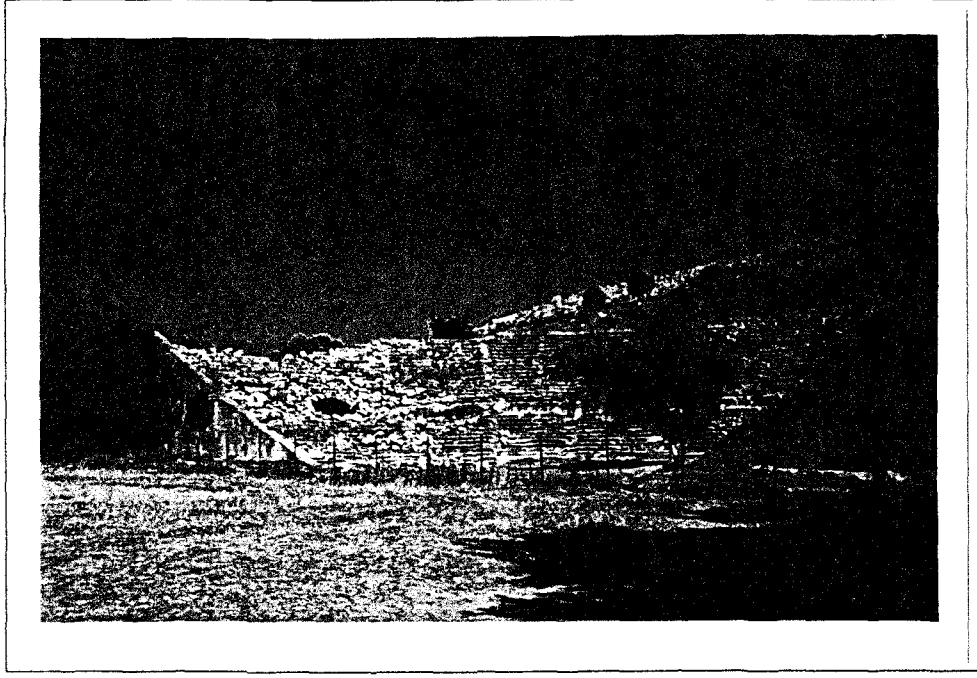
Alinda tiyatrosu (Resim: 5) kavisli duvarlarında, tamamına yakın bölümü olduğu gibi korunmuş olan antik ve soylu bir taş yüzü, güçlü görünüşü ve zarif duvar örgüsüyle hayranlık uyandırmaktadır. İki yüksek bir alçak duvar sıralarının düzenli bir biçimde birbirini izlemesi, büyük duvar kütlelerini yatay şeritler halinde ahenkle vurgular. Alinda tiyatrosunda kanatların çevirme duvarı özenle inşa edilmişken analemma'ların taş yüzleri tekdüze bir görünümde dir.

Resim 5. Alinda Tiyatrosu isodomos duvar örgüsü

Kibyra tiyatrosu analemma'larında, çevirme duvarının güçlü bosajına karşı, kenarları düzgün kesimli çok ince derzleri olan sabit boyutlardaki mermer bloklardan yapılmış bir taş yüzü bulunur. Blokların dış yüzü kaba yontulu olup kaba çekiç darbesi ürünüdür. Duvarın değişikliğe uğramayan pahlı çevre kenarları ise bütünüyle pürüzsüzdür.

Letoon tiyatrosunun (Resim: 6) günümüze kadar oldukça iyi korunmuş analemma'ları zarif bir isodomos duvar örgüsüne sahiptir.

Resim 6. Letoon Tiyatrosu Analemma duvarı

3.2.4. Manzara ve Yön

Helen yapıları arasında tiyatrolar, her zaman doğayla uyum sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Sunulan gösteri ve doğal görüntü birbirini tamamlamaktadır. Roma döneminde yapılan additus maximus ve scaenae frons ile seyircinin manzarayla ilişkisi engellenmiştir. Buldukları yer ya da etraftaki dağlarla aynı malzemedен yapılmış binalar olarak tiyatrolar, günümüzdeki yıkıntılarıyla bile manzarayla bütünleşirler. Bu yüzden antik çağda, tiyatronun geri planında deniz, dağ veya ova olmasına dikkat edilirdi.

Rhodiapolis tiyatrosu, rustik duvar örgüsünden dolayı köknarların kuru ve kırmızımtırak iğne yapraklarıyla örtülü toprakla uyum sağlar. Patara tiyatrosunun kalker taş yüzleri de, günümüzde bir bölümüyle altında kaldığı kumullara karışıp gömülmüş gibidir. Herakleia (Latmos) tiyatrosunun granit duvarları Beşparmak dağlarına özgü yuvarlağa yakın biçimdeki çok büyük taş blokların devamı gibi görülmektedir. Aynı tektonik yapı üzerinde olan Alinda, Euromos ve Labranda'da da benzer görüntülere rastlanmaktadır.

Denize kıyısı olan kentlerde tiyatro manzarasını genellikle deniz oluşturur. Antiphellos, Assos, Halikarnassos, Kaunos, Knidos, Teos, Limyra, ve Telmessos'da bu özelliğe sahip tiyatrolar bulunmaktadır. Priene örneğinde ise, manzaraya hem deniz hem de Maeandros (Büyük Menderes) ovası hakimdir. Daha önemli kriterlere (topografya, yerleşim, rüzgar vb.) bağlı kalarak, kıyısı olduğu halde denizi manzara olarak kullanamayan tiyatrolar, Milet, Notion ve Olympos kentlerinde görülmektedir.

Verimli bir ovaya bakan tepelerin üzerinde yer alan kentlerde ise, genellikle manzarayı bu ovalar oluşturmaktaydı.

Pergamon tiyatrosu güneydeki Kaikos ovasını, (Şekil: 41)

Priene tiyatrosu güneydeki Maeandros ovasını, (Şekil: 28)

Metropolis tiyatrosu güneydeki Kaystros ovasını, (Şekil: 43, Resim: 16)

Kibyra tiyatrosu doğudaki Gölhisar ovasını ve gölünü,

Kadyanda tiyatrosu batıda uzaktaki Fethiye ovasını,

Rhodiapolis tiyatrosu güneydeki Kumluca ovasını, oyunların arka fonu olarak kullanmaktaydı.

Yüksek yerlere kurulmuş kentlerde tiyatro manzarası, doğal olarak dağlar veya vadiler olmak zorundaydı. Arykanda, Sagalassos ve Beydağları'nın zirvesinde yer alan Termessos kenti tiyatroları bu özelliği fazlasıyla kullanmaktadır.

Ölüm ve diriliş tanrısı olan Dionysos adına yapılan tiyatrolar, bazı örneklerde mezar yapıları ile yakından ilişkili görünmektedir. Kyaenai (Resim 7) tiyatrosuna ulaşan yol Likya tipi lahitlerin arasından geçmektedir. Ksanthos tiyatrosu, birer mezar anıtı olan Harpyiae ve Nereidler anıtlarının yakınında kurulmuştur. Tlos'da ise sütunlu ve alınlıklı halleriyle kaya mezarları, sanki bir şehre bakılıyormuş hissini vermektedir. En etkileyici manzara ise Pınara tiyatrosundadır. Kent merkezinin dışında yer alan tiyatro, şehre ve arkasındaki düzgünce kesilmiş hissi veren ve yüzlerce oyulmuş kaya mezarına sahip tepeye bakmaktadır (Resim: 8).

Resim 7. Kyaenai Tiyatrosu ve Lahit mezarlar

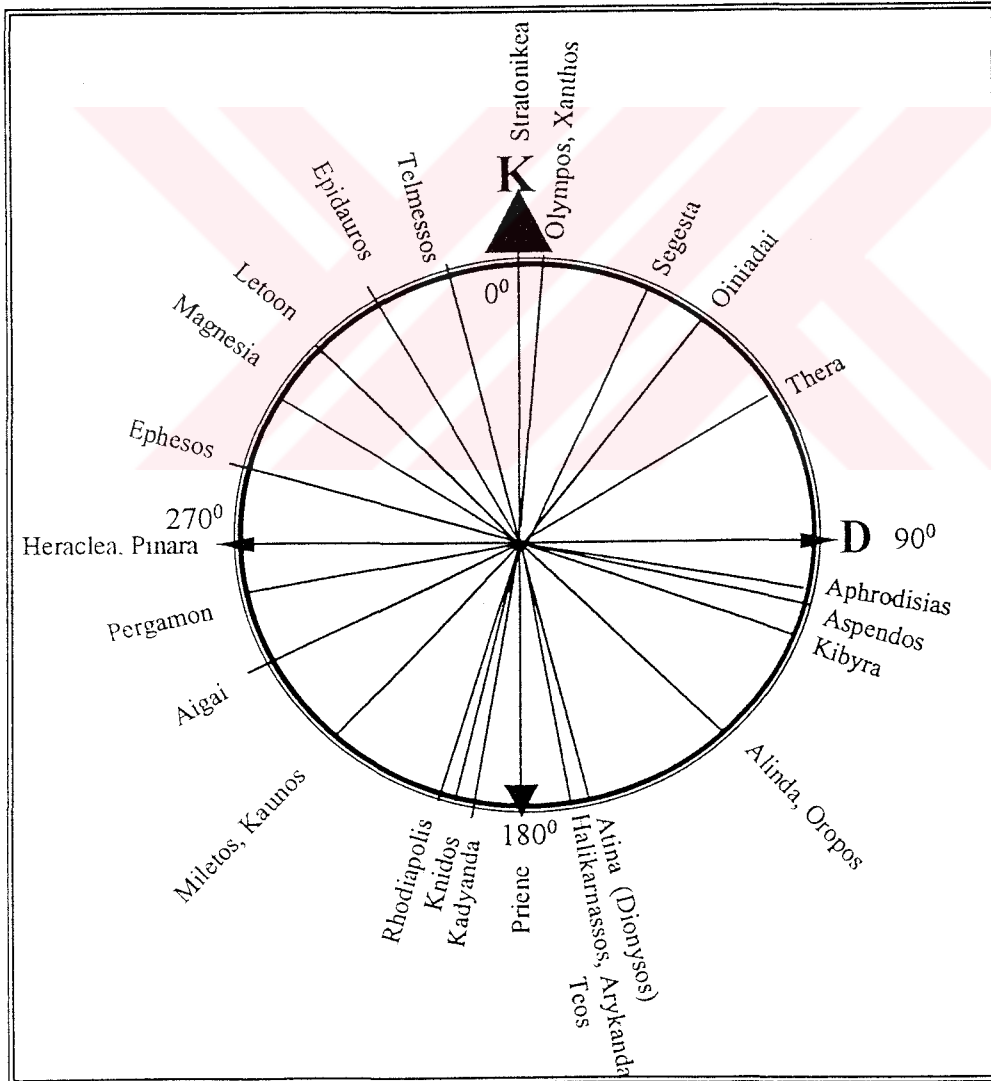

Resim 8. Pınara Tiyatrosu manzarası

Tiyatro yapıları için cavea'nın bakacağı yön de önemlidir. Vitruvius bu konuda bazı tespitlerde bulunmuştur. Tiyatronun sağlıklı bir yapı olabilmesi için, hakim rüzgarı almayan ve güneşin en fazla etkisini gösterdiği güney yönüne bakmayan bir yere kurulması gerektiğine işaret eder.

Tez kapsamındaki Batı Anadolu tiyatrolarında sadece hakim rüzgar (poyraz, boreas, kuzeydoğu) kriterinin dikkate alındığı görülmektedir. Grafikte görülen (Tablo:1) kuzeydoğu yönüne bakan tiyatroların hepsi (Segesta, Oiniadai ve Thera) Anadolu dışında, İtalya ve Yunanistan'dadır. Tiyatrolar arasında en fazla tercih edilen yön, Vitruvius'un belirttiğinin aksine güney olmuştur. Planı Vitruvius'un ideal planına tıpatıp uyan Priene tiyatrosu, yön konusunda Vitruvius teorilerinin tam tersi bir görünüm sunmakta ve güneş ışığını tamamen alan güneye tam karşıdan bakmaktadır. Ayrıca Stratonikeia cavea'sı kuzey, Herakleia ve Pınara cavea'ları da batı yönünün tam karşısında yer almaktadırlar.

Tablo 1. Batı Anadolu ve Yunanistan Tiyatroları Cavea Bakış Yönleri
(Yerinde Alınan Ölçümler ve Gerkan & Müller - Wiener, 1961)

3.2.5. Alt Yapı ve Strüktür

Tiyatroların tepe yamaçlarına yaslanmış olmaları önemli altyapı çalışmalarını gerektirirdi. Büyük ve kaba yontulu blokların kullanıldığı bu uygulama, tiyatronun diğer yapılarına göre farklı bir yapım sisteminde inşa edilmesiyle sonuçlandı. Böylece daha ince bir işçiliğe sahip üst mekânların duvarlarına karşılık, ağır ve sağlam olan altyapı, üstlendiği destek işlevini belirginleştirir.

Yapıyı destekleyen payanda strüktürlerinin en iyi örneği Pergamon'dadır. Burada, büyük boyutlardaki tiyatro terası, toprak ve dolgu kaya molozların çevirme duvarı üzerine yaptığı yüklemeye yeterince karşı koyan ve kaya üzerine sıkıca yerleştirilmiş iki sıra payandaya dayanıyordu (Şekil: 40).

Helenistik çağ sahne binalarının gerek çevre, gerekse beden duvarları fazla kalın değildir ve bu da yapıların belli bir yüksekliği geçmemesini gerektirir. Sahne binasının altyapısı tamamına yakın bölümü korunmuş olarak sadece Ephesos tiyatrosunda izlenebilir. Ephesos'ta MÖ. 120 yılına doğru tamamı kireç taşından yapılmış zarif isodomos örgülü duvarların oluşturduğu büyük bir sahne binası görülür. Kesin bir yatay konum izlenerek düzenlenmiş duvar sıraları, bağlantı yerleri arasında harç izi bulunmayan bloklar arasındaki derzlerin kusursuzluğu lüks binalarda MÖ. II. yüzyıl sonunda ulaşılan üstün tekniği kanıtlar. İki kat olan binanın tamamı yakın bölümü korunmuştur ve türünde kayda değer bir örnek oluşturur.

Alinda tiyatrosunda sahne binası, tiyatronun diğer bölümlerinde uygulanan bir duvar tekniği ile yapılmıştır. Yani, duvar sırası yan yana düzenlenmiş taş yüzü bosajları ve diğer bölümlerle kıyaslandığında daha az ince bir işçilik ürünü olduğu belli olan bağlama taş blokları sırası birbirini izler. Termessos'ta ise Augustus çağında çamurla bağlanmış ve yer yer dörtgen biçimde kesilmiş blokların seviye düzenleyici ve bağlantı kurucu işleviyle oluşturduğu sıraların bulunduğu düzgün olmayan biçimde küçük boyutlu taşlardan yapılmış sahne duvarları görüyoruz.

Yamaçlar uygun bir şekilde işlendiğinde, cavea'nın tamamını kapsayacak bir düzenlemeyi mümkün kılıyordu. Genelde, yarım çemberi az ya da çok aşan bir biçim izleyen çevirme duvarı ve analemma'ları içeren dolgu malzemesiyle inşa edilmiş olan iki kanat yer yüzeyinden iyice ayırt edilerek yükseliyordu. Tek istisnanın eski Hierapolis tiyatrosu olduğu anlaşılıyor. Burada kanatlar iki tepeye yaslanmakla birlikte merkez bölüm vadi sırtında yer alır ve daha yüksektir. Bu olağan dışı düzenleme sonradan ciddi rahatsızlıklar doğuracak, tiyatro yıkılarak malzemesi kentteki yeni tiyatro inşaatında kullanılacaktır (Ferrero, 1988).

Alt yapıyı oluşturan dolgu malzemesi eski tiyatrolarda çok daha sınırlıydı. Örneğin, Priene tiyatrosu yamaca yaslanmış, mümkün olduğunca az miktarda dolgu malzemesinin kullanıldığı poligonal bir duvarla çevrilmişti. Daha geç dönemde yapılan binalarda kanatlar yerden yüksektedir ve cavea'nın biçimlendirilmesi çalışmaları, toprak kazma ya da kaya oyma işlerinden ibaret olmakla birlikte, özellikle yerden yükseltilecek alt yapılar için dolgu malzemesi sağlanması öncelik kazanır. Kaya oyulması ile dolgu malzeme kullanımı arasındaki oran, engebeye bağlı olarak değişir. Bu yüzden bazı durumlarda eğimin az oluşu, cavea'nın yamaca bütünüyle yaslanmasını ve çevirme duvarının, kanat ve analemma'lara doğru sadece bir kaç metrelik bir uzunluğa sahip olmasını mümkün kılar.

Tiyatrolarda cavea dolgusunun hangi maddeden yapıldığını incelemeye imkân yoktur. Tiyatro yeri alüvyon toprakları üzerinde ise dolgu maddesi herhangi bir kaymayı önlemek amacıyla tabakaları iyice sıkıştırılmış toprak ve küçük parça malzemeden oluşurdu. Ama yer kaya yapılysa, ki bu durum daha sık görülür, dolgu harçsız örgülü duvardan oluşur ve duvar için gerekli büyük bloklar ya cavea kazısından ya da yakın taş ocaklarından sağlanır, bağlantı için de az miktarda toprak ya da çamur kullanılırdı.

Assos, Kibyra, Alinda, Letoon, Kaunos, Alabanda ve Patara tiyatrolarında olduğu gibi özellikle geçiş döneminde sıkça görülen yapılarda, seyirci dolaşımını rahatlattıktan başka, yıkıma sebep olabilecek basıncı azaltma ya da bölme yoluyla denge sağlamaya

yönelik geçitler, koridorlar uygulanmıştır. Bu tür geçitler, alt yapıyı hafiflettiği gibi ekonomik bir yapım sistemi sağlamaktadır.

Bu yöntem, büyük yığılmaların söz konusu olduğu hallerde dağınık malzemenin itmesiyle kuru örgülü çevirme duvarında yarık açılması gibi elverişsizliklere yol açabiliyordu. İçten de bir dirence sahip olan duvarın, radyal itmeye karşı böylece en kötü şartlar altında bir karşı koyma gücüne sahip olduğunu ve kendi yapısındaki bağıntısızlık sebebiyle de çekme gücüne karşı çok az bir direnç gösterebileceği anlaşılmaktadır (Ferrero, 1988).

Kemer ve Tonoz

Kemer ve tonozlar tiyatrolardaki sirkülasyonu sağladıkları gibi cavea dolgu duvarının yükünü de hafifletmiş oluyordu. Kemer alınları, merkeze yönelik içbükey kemer taşlarının oluşturduğu yarım çember biçimindeydi. Helenistik dönem tiyatro cavealarındaki tonozlar, diazomanın radyal giriş galerileri üzerinde bulunuyorlardı. Örneklerine, Kibyra ve Kaunos (Levha: 7) tiyatroları kanatlarından birinde, Alinda, Letoon, Alabanda, Assos, Prusias ad Hypium ve Notion tiyatrolarında da her iki kanatta simetrik olarak rastlanır.

Bu tonozlar, yan duvarlar üzerine uygulanmış beşik tonozlardı ve duvar örgüleri, düzgün sıralı taş, kalker ya da Alinda'da olduğu gibi granit bloklardan oluşmuştu. Alinda tiyatrosunda duvar tonoz içinde devam eder ve süpürgeliği yoktur. Buna karşılık Kibyra'da gerek stadyum, gerekse tiyatrodaki impost duvar hizasına göre çıkıntılı blok sırasıyla belirlenmişti. Letoon'da ise gerçek bir korniş bulunur. Tonozlar genellikle tek sayılı radyal taş blok sıralarından oluşmuştu. Kilit taşları, Letoon ve Alinda'da olduğu gibi yapım sonunda düzeltildikleri için diğer taşlara göre daha dardılar. Tonozların kavisli dış yüzünde oturma sıralarının yüklemesini taşımak üzere toprak ya da küçük boyutlarda kırılmış kaya parçaları sıkıştırılmıştır (Ferrero, 1988).

Cavea strüktürü

Tiyatro yapımı için seçilen yerde kayanın oyulması ve dolgu maddesinin sağlanması yoluyla önceden işaretlenen bölüm hazırlandıktan sonra oturma sıralarının yapımına geçilir. En ekonomik çözüm yolu kayanın kesilerek yontulması olurdu ama, bina açısından da göz önüne alındığında, estetik sebeplerden dolayı bu çok az uygulanabilmiştir. Kalıntıların şimdikinden daha iyi durumda olduğu zamanlarda kazı yapma imkânı bulan araştırmacılara göre Pergamon tiyatrosunun üstte kalan oturma yerleri önceden belirlenen profile göre kesilmiş kayadan ibaretti ve kaplamasızdı (Ferrero, 1988). Diğer tiyatrolarda ise oturma yerleri, kaplama levhalar ya da örülmüş bloklar kullanarak yapılmıştır.

Profili belirlenmiş bloklar, basamaklara alttan başlayarak yukarı doğru doğrudan anakayaya, blokaja veya dolgu toprağına harçsız olarak yerleştirilir. Üstteki oturma yeri bir alttakinin birkaç santimetre kadar üstüne binerek alttaki basamağın yere yerleşmesine katkıda bulunuyor, aynı zamanda blokta biraz eğim yaparak muhtemel bir yağmur esnasında suyun akmasını sağlıyordu. Yağmur suyu böylece basamaklardan akarak en alt sıraya ve orkestra'ya ulaşıyor, burada euripos' ta (su kanalı) toplanıyordu.

Bu kanal oturma sıralarının tabanını çepeçevre sarıyor, iki analemma'yı enlemesine geçiyor, sahnenin her iki yanından arkadaki vadiye akıyordu. Proedria'nın orijinal düzenlemelerinin şans eseri olarak günümüze kadar korunduğu Priene tiyatrosunda kanal, koltukların arkasından akar (Şekil: 33). Euripos kapağı suların toplanmasına yarayan küçük aralıklara sahip ızgaralı taş levhalardan yapılmıştır.

İyonya'nın Helenistik döneme ait tiyatrolarından Priene (Şekil: 35), Magnesia ve Tralles tiyatrolarında oturma yerleri, oturanın bacaklarını arkaya doğru bükmesini mümkün kılan birbirinden ayrı üç mermer parçasının kaya basamaklarına kaplama yoluyla uygulanmasıyla yapılıyordu. Buna karşılık Pergamon ve Ephesos'ta kalkerden yapılmış olan basamak, sadece yatay ve dikey mermer levhayla kaplanmıştı. Bu da ekonomik olmakla birlikte seyirciler için rahat bir çözüm yolu sayılmazdı. Diğer

Helenistik çağ tiyatrolarında oturma yerleri, ön yüzünde silme bırakarak yekpare bloklar halinde örülmüş, böylece altta bacakların geriye doğru bükülmesi için boşluk bırakılmıştır. Likya tiyatrolarının genelinde görülen bu biçim, Hierapolis, Kibyra, Termessos ve Kaunos tiyatrolarında da uygulanmıştır.

3.3. HELENİSTİK DÖNEM TİYATRO ÖRNEKLERİ

Batı Anadolu'da, tez kapsamında ele alınan 22 tiyatro arasında, yapılan incelemelere ve belgelere bağlı kalınarak, bazı konularda karşılaştırmalar yapılmıştır (Tablo 2.). Hazırlanan tablolarda, tiyatroların büyüklükleri ve nitelikleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Tiyatroların cavea yönleri, orkestra ve cavea çapları, oturma sırası sayıları, diazoma genişlikleri, proedria'lar, cavea eğimleri ve kerkis adetleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tiyatroda Büyüklük (Tablo 3.)

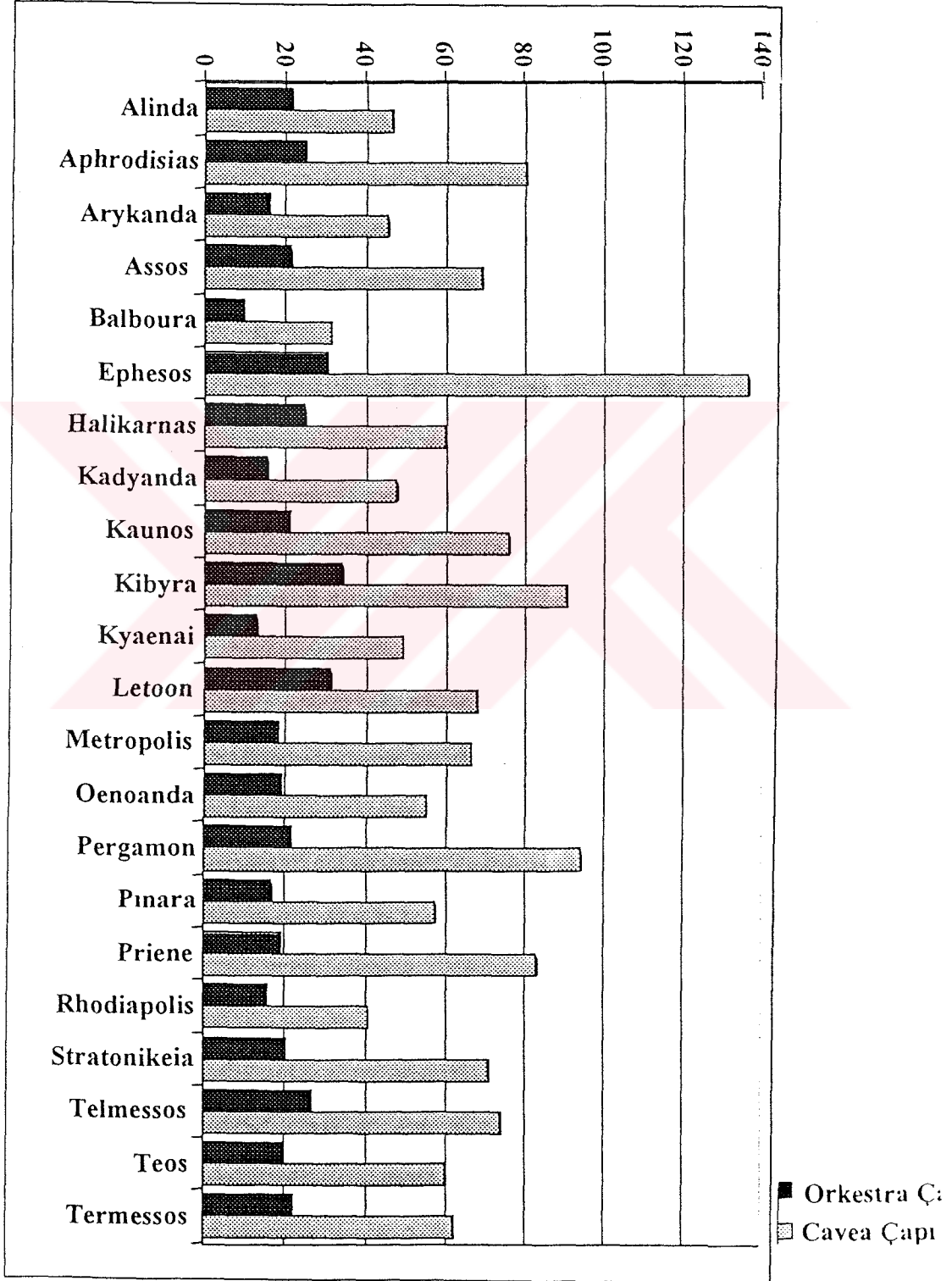
İncelenen tiyatroların orkestra çapları karşılaştırıldığında; 34,1 m. ile Kibyra tiyatrosunun (YAÖ) en geniş orkestra'ya sahip olduğu görülüyor. Letoon ve Ephesos tiyatroları, 30 metreyi aşan çapa sahip diğer tiyatrolardır. En dar orkestra çapına (9,18 m.) sahip yapı Balboursa'daki küçük tiyatrodur. 16 m. ve altında çapa sahip diğer tiyatrolar Kyaenai, Kadyanda, Rhodiapolis, Arykanda ve Pınara'dadır. Yerinde incelenen bu altı yapının hepsinin de Likya bölgesinde yer aldığı ve yüksek yamaçlara yerleşmiş kentlere ait olduğu görülmektedir. Bu sebeple, kentin konumu ve bölgedeki anakayanın sertliği gibi bazı sebeplerle, orkestra çapının az tutulduğu düşünülmektedir.

Cavea çapları arasında yapılan karşılaştırmada, genellikle Roma dönemi ekleri sonucu belirlemektedir. Roma döneminde, Helenistik tiyatroların cavea ve sahne binasında ekleme yapıldığı düşünülürse, yapılan ölçümlerin Roma yapısına ait olduğu kabul edilmelidir. Bu durumda üç cavea'lı Ephesos tiyatrosu en geniş tiyatro olmaktadır. MS. 102-144 yılları arasında yapılan eklerle tiyatro 136,2 m. genişliğe ulaşmıştır. 80 m. üzerinde genişliğe sahip diğer tiyatrolar Pergamon, Kibyra, Priene ve

Tablo 2. Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatrolarının Karşılaştırılması

	Cavea Bakış Yönü (Kuzeyden)	Orkestra Çapı (m)	Cavea Dış Çapı (m)	Alt Cavea Basamak Sayısı	Üst Cavea Basamak Sayısı	Diazoma Genişliği (m)	Proedria Tekli Çoklu	Alt Cavea Eğimi	Üst Cavea Eğimi	Alt Cavea Kerkis Ad,
1.ALINDA	135°	21,6	46,5	14	15	1,7	-	42/73	42/72	9
2.APHRODISIAS	100°	24,9	80,4	25	16	Oca.00	var	42/79	38/72	11
3.ARYKANDA	170°	16,1	45,6	20	-	-	-	42/70	-	7
4.ASSOS	180	21,4	69,4	13	15	1,4	-	-	-	6
5.BALBOURA	168°	9,8	31,4	16	-	3,8	var	39/65	-	3
6.EPHESOS	69°	30,4	136,2	18	21	2,55	-	37/67	-	11
7.HALIKARNASSOS	172°	24,8	60,1	30	18	1,3	var	35/68	?	11
8.KADYANDA	189°	15,4	47,7	19	7	0,9	var	42/77	-	9
9.KAUNOS	222°	21,3	76,1	18	15	1,95	var	40/71	39/66	9
10.KIBYRA	110°	34,1	90,6	15	11	1,0-2,0	var	44/75	46/75	5
11.KYAENAI	189°	12,9	49,2	10	13	0,87	var	41/65	-	5
12.LETOON	322°	31,1	68,2	11	17	2,05	-	-	-	10
13.METROPOLIS	150°	18,34	66,5	12	18	2,2	5 ad, var	44/73	44/73	7
14.OENOANDA	178°	19,2	55,2	24	-	4,5	-	39/58	-	11
15.PERGAMON	258°	21,5	94,3	22	32	1,75	-	45/64	-	7
16.PINARA	270°	16,8	57,4	25	-	1,55	-	37/75	-	9
17.PRIENE	180°	18,96	83,24	22	25	1,7	5 ad, var	39/67	?	5
18.RHODIAPOLIS	164°	15,7	40,7	16	-	3,4	var	39/75	-	6.
19.STRATONIKEIA	0°	20,4	71,1	23	12	1,7	var	42/70	?	9
20.TELMESSOS	14°	26,7	74,1	19	9	1,8	-	40/78	?	9
21.TEOS	167°	19,7	60	-	-	-	-	34/60	?	?
22.TERMESSOS	114°	22,1	62,2	20	8	1	var	-	-	5

Tablo 3. Batı Anadolu Helenistik Dönem Tiyatroları Orkestra ve Cavea Çapları

Aphrodisias'tadır. Helenistik dönem cavea'sına sahip Pergamon (MÖ. 138'de tamamlanıyor) ve Priene tiyatroları o dönem için oldukça geniş olan cavea'ları ile dikkat çekmektedir. Kibyra tiyatrosunda ikinci cavea MS. 54, üçüncü cavea ise MS. 200 yıllarında Roma döneminde yapılmış olduğu için 90,6 metrelik bir genişliğe sahiptir (Ferrero, 1988).

Cavea

Bölünmüş haldeki cavea sayıları bakımından da Ephesos, Pergamon ve Kibyra tiyatroları üç adet cavea'ları ile öne geçmektedir. Bu tiyatrolar bölgelerindeki geniş halk kitlelerinin toplandığı, gösteriler düzenlediği bir merkez konumundaydı. Tek cavea'ya sahip Arykanda, Balboursa, Oenoanda, Pınara ve Rhodiapolis tiyatroları dışındaki diğer tiyatrolar çift cavea'ya sahiptir. Tiyatronun cavea sayısı ve ona bağlı olarak genişliği, kentin topografik ve bölgesel konumu, nüfusu ve dinsel törenleri ile yakından ilgiliydi. Tek cavea'lı tiyatroların hepsi, dağlık Likya bölgesinde yer alan, önemli bir tapınağı olmayan küçük kentlere aittirler. Aynı zamanda benzer özellikler gösteren Arykanda, Oenoanda ve Pınara tiyatroları Greko-Romen geçiş döneminde (MÖ. 50) yapılmış yapılardır. Bu yüzden tiyatrolar, Roma ve Augustus politikasının Asya eyaletine olan yakın ilgisi olarak yorumlanabilir. Bu dönemde, küçük kentler bile, eski geleneksel Helenistik karakteri gösteren, görkemli Roma yapıları ile donatılmaktaydı (Ferrero, 1988).

Oturma Sıraları

Batı Anadolu tiyatrolarında alt ve üst cavea oturma sırası sayıları eşit olan bir örneğe rastlanmamıştır. Yedi tiyatronun üst cavea'sında, dokuz tiyatronun da alt cavea'sındaki oturma sırası sayıları daha fazladır. Bu durum yapının topografik konumunun yanı sıra kent nüfusunun gelişmesi sonucu oluşan ihtiyaca bağlı olarak değişmektedir.

Tez kapsamındaki tiyatroların hepsi Helenistik karaktere uygun olarak doğal yamaçta anakayaya oyularak hazırlanmış cavea'ya sahip yapılardır. Cavea eğimi yani

oturma basamaklarının genişlik ve yükseklik oranı, bize yamacın topografik yapısı hakkında bilgi vermektedir.

Bu amaçla hazırlanan grafikte (Tablo: 4), % 70,3 eğimle Pergamon tiyatrosunun en dik cavea'ya sahip olduğu görülmektedir. Kaikos ovasına bakan dar yamaç üzerine, tapınak ve stoa ile ortak bir kompleks halinde kurulan tiyatronun, bu niteliği kazanması doğaldır. Pergamon tiyatrosunun, seyirci için en rahat görünümü sunduğu da söylenebilir. Pınara tiyatrosu, Antikragos (Baba) dağının doğu yamaçlarındaki kentin karşısındaki platoda küçük bir tepe üzerine kurulduğu için % 49,3 ile en az eğime sahiptir. Geçiş dönemi özellikleri gösteren yapı, az olan eğimi sayesinde doğayla tam bir uyum içindedir.

Diazoma

Cavea'lar arasındaki sirkülasyon bandını oluşturan bazı diazoma'ların iki işlevi vardı. Seyircilerin oturma yerlerine dağılımını sağlamak ve ayakta izleme imkanı yaratmak... Diazoma genişliği iki metreyi geçen tiyatrolar için ikinci işlevin geçerli olduğu düşünülebilir. Aphrodisias, Ephesos, Kaunos, Kibyra (ikinci diazoma), Letoon ve Metropolis tiyatroları bu özelliğe uymaktadır.

Yerinde yapılan incelemelerde; Kaunos tiyatrosunda, alt cavea'nın ilk ve son sıralarını proedria banklarının oluşturduğu görülmektedir. Farklı şekillerde yapılmış olan bu banklardan alttakinin kentin ileri gelenleri için yapıldığı düşünülürse, üsttekinin de ayaktaki seyirciler için dayanma vazifesi gördüğü düşünülebilir. Diazoma zemininden, bankın arkılığı 45 cm. ve üst cavea podyumu ise 135 cm. yükselmektedir. Bu durum, diazoma'da bir insanın çevresini rahatsız etmeden gösteriyi izleyebilmesi için yeterlidir.

İki diazoma'ya sahip Kibyra tiyatrosunda durum farklıdır. Birinci diazoma yaklaşık bir metre, ikinci diazoma ise iki metredir. Diazoma zemininden 50 cm. yükselen proedria bankı sadece ikinci diazoma'da kullanılmıştır. Proedria ve diazoma genişliği arasındaki ilişki böylece açıklanabilir.

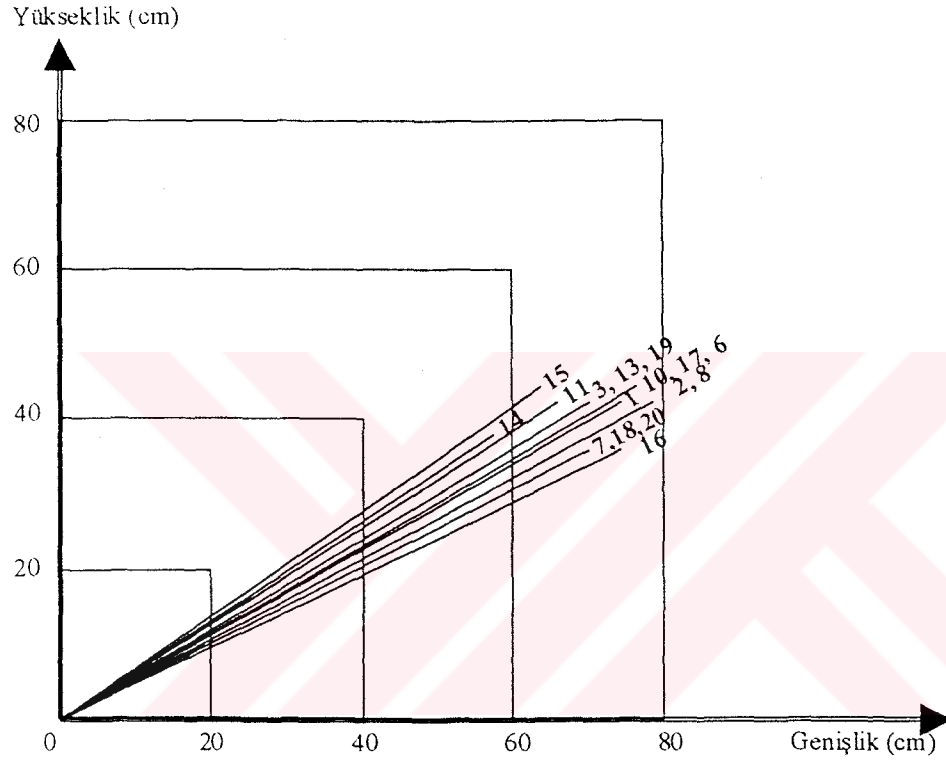
Tek cavea'lı Balboursa, Oenoanda ve Rhodiapolis tiyatrolarında, cavea sonundaki diazoma denilebilecek kısım çok geniş tutulmuştur (Balboursa 3,8 m., Oenoanda 4,5 m. ve Rhodiapolis 3,4m. YAÖ.). Bu genişlikteki diazoma'ların dış duvarı güçlendirmek için yapıldığı ve summa cavea galerisi özelliği gösterdiği düşünülmektedir.

Kerkides

Vitruvius'a göre Helenistik tiyatro şeması, daire içine çizilen üç kareden elde ediliyor ve karelerin her köşesinden ışınal olarak çıkan doğrular arasına kerkis'ler oturuyordu. Böylece yedi adet kerkis yapılması öngörülmüştü. Roma tiyatro şeması ise, daire içine yerleştirilen dört üçgen ile altı adet kerkis oluşturulması yönündeydi (Vitruvius, 1993).

İncelenen yapılar arasında Arykanda, Metropolis ve Pergamon tiyatroları yedi kerkis'e sahiptirler. Metropolis tiyatrosunun Vitruvius'un diğer önermelerine de uygun olduğu anlaşılmıştır (YAÖ). Assos, Rhodiapolis ve Letoon tiyatroları kerkis sayılarının çift olması bakımından farklılık göstermektedir. Bu durumda asıl izleme alanının logeion değil, gösteri ve törenlerin yapıldığı orkestra olduğu düşünülebilir.

Tablo. 4. Batı Anadolu Hellenistik Dönem Tiyatroları Cavea Eğimleri

1. Alinda	2. Aphrodisias	3. Arykanda	4. Assos
5. Balboursa	6. Ephesos	7. Halikarnassos	8. Kadyanda
9. Kaunos	10. Kibyra	11. Kyaenai	12. Letoon
13. Metropolis	14. Oenoanda	15. Pergamon	16. Pınara
17. Priene	18. Rhodiapolis	19. Stratonikea	20. Telmessos

Anadolu Tiyatroları Kronolojisi (Ferrero, 1988)

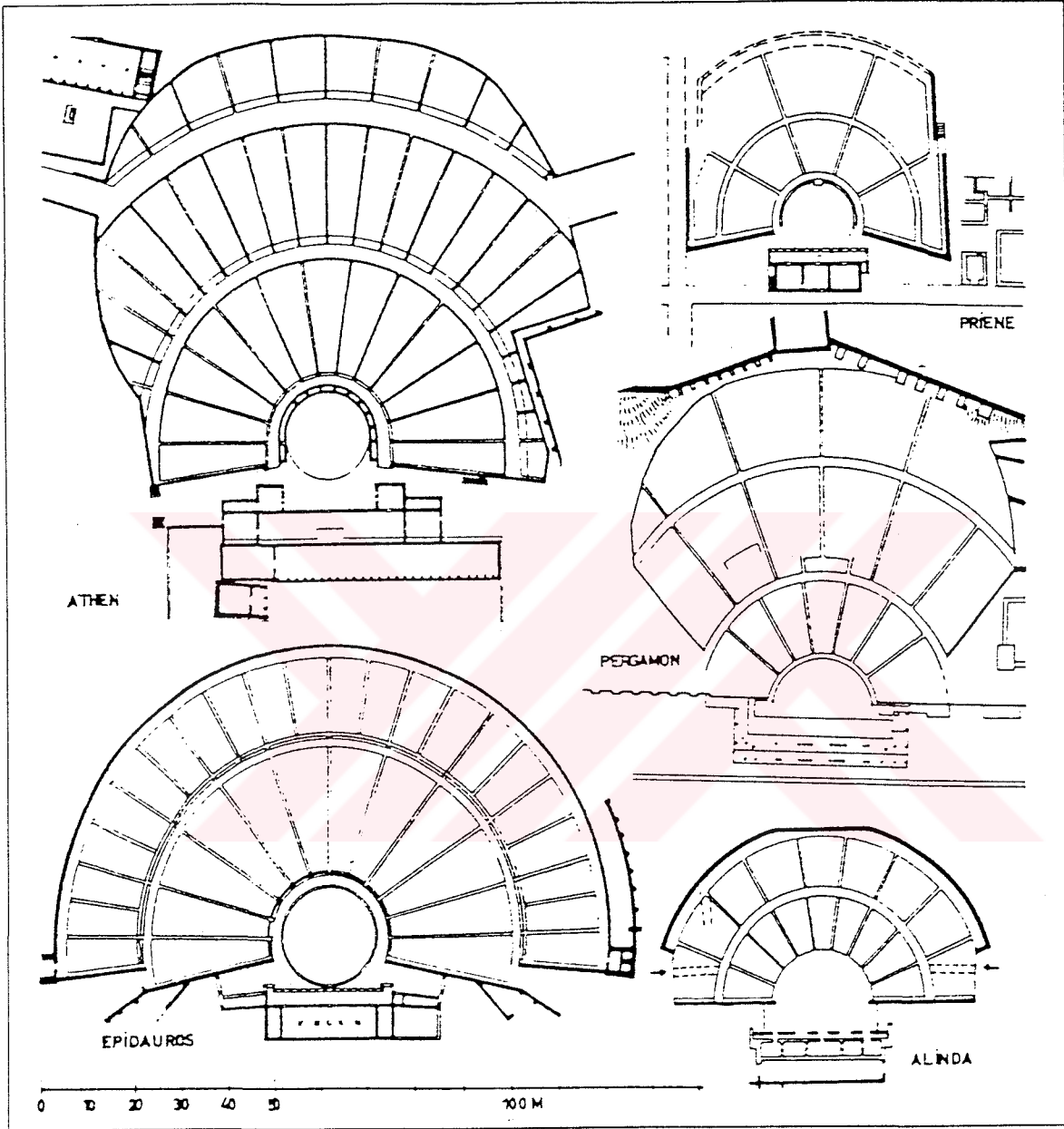
MÖ. 250-225	Priene, cavea ve sahne
MÖ. 250-200	Heraclea (Latmos), tiyatro
MÖ. 250-200	Euromos, tiyatro
~ MÖ. 240	Miletos, tiyatro I
MÖ. 225-200	Pergamon, tiyatro I, sahne ve teras
MÖ. 220-140	Miletos, sahne I ve II
MÖ. 210-180	Kyaenae, cavea
MÖ. 202-175	Alinda, tiyatro I
~ MÖ. 200	Ephesos, cavea I (?)
~ MÖ. 200	Assos, tiyatro
MÖ. 200-180	Termessos, cavea I
MÖ. 200-150	Notion, tiyatro
MÖ. 200-150	Iasos, tiyatro
MÖ. 198-159	Pergamon, tiyatro II, teras II stoa
~ MÖ. 160	Magnesia, tiyatro
MÖ. 159-138	Pergamon, cavea III
~ MÖ. 150	Kaunos, cavea I
~ MÖ. 150	Balboursa, tiyatro
~ MÖ. 150	Rhodiapolis, tiyatro I
MÖ. 125-100	Ephesos, sahne ve thyromata
~ MÖ. 100	Miletos, sahne IV
MÖ. 110-90	Letoon, cavea
MÖ. 75-25	Antiphellos, cavea I
~ MÖ. 50	Arykanda, cavea ve sahne I
~ MÖ. 50	Kadyanda, tiyatro I
~ MÖ. 50	Pınara, tiyatro
~ MÖ. 50	Oenoanda, tiyatro
MÖ. 50-25	Priene, sahne II (?); şeref bankları
MÖ. 50-1	Stratonikeia, tiyatro
MÖ. 27-MS. 14	Kibyra, cavea
MÖ. 27-MS. 14	Alinda, sahne II
MÖ. 27-MS. 14	Alabanda, tiyatro
MÖ. 27-MS. 14	Rhodiapolis, sahne II
MÖ. 27-MS. 14	Telmessos, tiyatro
MÖ. 27-MS. 14	Termessos, cavea II, sahne
MÖ. 25-1	Tlos, cavea I
MÖ. 10-MS. 20	Prusias, tiyatro
MS. 1-25	Iasos, cavea II ve sahne II
MS. 14-37	Patara, cavea I
MS. 25-50	Nysa, tiyatro
MS. 25-50	Kibyra, stadyum
MS. 25-50	Magnesia, sahne II
MS. 41-54	Kibyra, cavea II (diazoma)
~ MS. 50	Tralles, tiyatro
~ MS. 50	Kaunos, cavea II, sahne

MS. 50-75	Aizanoi, tiyatro I
MS. 66	Ephesos, sahne II (birinci sıra tarihi)
MS. 71-120	Perge, tiyatro
MS. 75-100	Miletos, cavea II, sahne V
MS. 92	Ephesos, kuzey analemma
MS. 102-112	Ephesos, güney kanat ve II. diazoma
MS. 117-137	Hierapolis, tiyatro
~ MS. 120	Side, cavea
MS. 130-168	Aspendos, tiyatro
MS. 140-144	Ephesos, proskenion III, üst cavea velarium
MS. 141-150	Limyra, onarımlar
MS. 141-150	Tlos, onarımlar
MS. 141-150	Myra, onarımlar
MS. 150-210	Ephesos, sahne III
MS. 150-200	Kaunos, sahne II
MS. 169-180	Miletos, cavea III (üst sıra)
MS. 175-200	Sagalassos, tiyatro
MS. 175-200	Side, sahne II
MS. 175-200	Termessos, sahne II
MS. 190-210	Iasos, sahne III
MS. 190-210	Prusias, sahne II
~ MS. 200	Kibyra, cavea III (?), sahne
~ MS. 200	Perge, cavea II (rampalar, galeri)
~ MS. 200	Nysa, sahne II
MS. 200-210	Ephesos, velarium vb.
MS. 200-225	Myra, tiyatro
MS. 200-225	Termessos, cavea III (tribunal)
MS. 204-211	Hierapolis, sahne II
~ MS. 250	Limyra, cavea ve sahne
~ MS. 250	Antiphellos, cavea II
~ MS. 250	Tlos, cavea II ve sahne
~ MS. 250	Aizanoi, cavea II ve sahne II
~ MS. 250	Aizanoi, stadyum
~ MS. 250	Perge, sahne çukuru
~ MS. 250	Ephesos, sahne çukuru, summa cavea
MS. 250	Priene, sahne III
MS. 250-275	Selge, tiyatro
MS. 250-300	Alinda, sahne III
MS. 275-300	Miletos, sahne VI
~ MS. 300	Myra, kolymbethra
~ MS. 350	Termessos, summa cavea

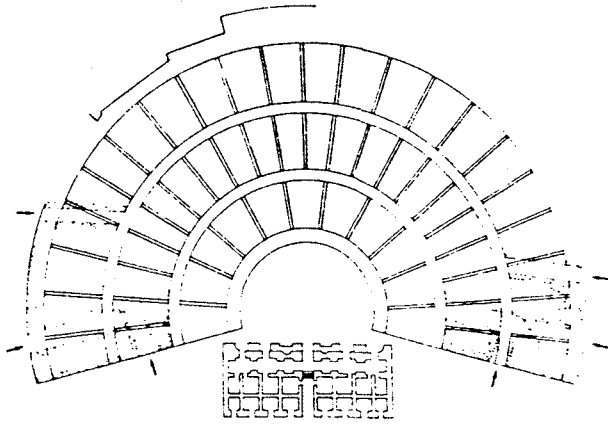
3.3.1. Batı Anadolu Tiyatroları Levhaları

Sayfa 65 - 91

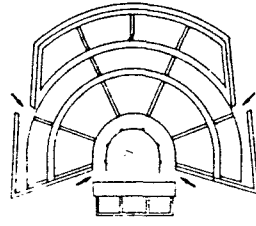
- Levha. 1 Yunan Tiyatrolarının Karşılaştırılması (Müller-Wiener, 1988)
- Levha. 2 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Karşılaştırılması Ölçek: 1/1600
- Levha. 3 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Karşılaştırılması Ölçek: 1/1600
- Levha. 4 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Triglifon Blokları Karşılaştırması
- Levha. 5 Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Proedria Sıraları Karşılaştırması
- Levha. 6 Kaunos Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 7 Kaunos Tiyatrosu
- Levha. 8 Kaunos Tiyatrosu ve Çevresi
- Levha. 9 Kaunos Tiyatrosu Sütun Altlığı ve Doğu Analemma
- Levha. 10 Kaunos Tiyatrosu Proedria'ları
- Levha. 11 Pınara Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 12 Pınara Tiyatrosu Proskenenion'u
- Levha. 13 Halikarnassos Tiyatrosu
- Levha. 14 Halikarnassos Tiyatrosu Orkhestra ve Cavea
- Levha. 15 Halikarnassos Tiyatrosu Cavea ve Proedria Sırası
- Levha. 16 Halikarnassos Tiyatrosu Orkhestra ve Proskenenion
- Levha. 17 Halikarnassos Tiyatrosu Cavea ve Analemma Restorasyonları
- Levha. 18 Stratonikeia Tiyatrosu
- Levha. 19 Stratonikeia Tiyatrosu Proskenenion Elemanları
- Levha. 20 Telmessos Tiyatrosu
- Levha. 21 Rhodiapolis Tiyatrosu Cavea
- Levha. 22 Rhodiapolis Tiyatrosu
- Levha. 23 Balboursa Küçük Tiyatro
- Levha. 24 Balboursa Tiyatrosu Sahne Binası
- Levha. 25 Termessos Kenti ve Tiyatrosu
- Levha. 26 Assos ve Teos Kent Planları

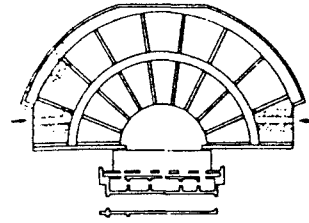
Yunan Tiyatrolarının Karşılaştırılması (Müller-Wiener, 1988)

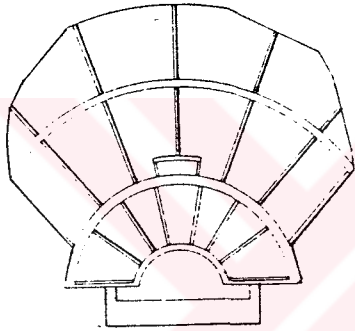
EPHESUS İ.Ö. 200 : İ.S. 250

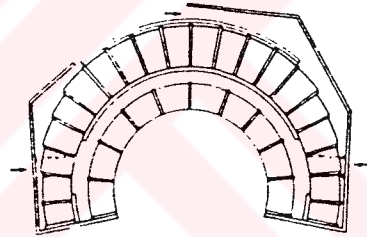
PRIENE İ.Ö. 250-225

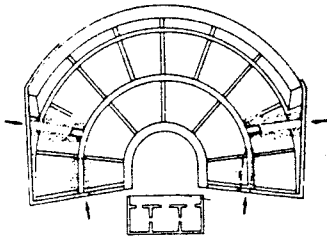
ALINDA İ.Ö. 202-175

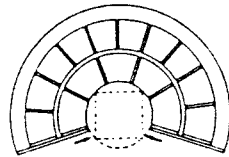
PERGAMUM İ.Ö. 225-138

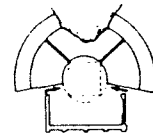
LETOON İ.Ö. 110-90

ASSUS Yaklaşık İ.Ö. 200

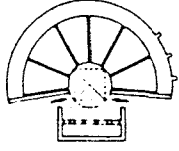

KYANAE İ.Ö. 210-180

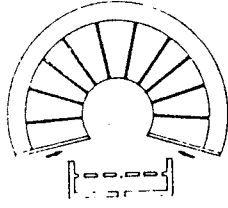

BALBURA Yaklaşık İ.Ö. 150

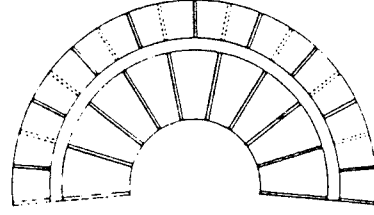
Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Karşılaştırılması
Ölçek: 1/1600

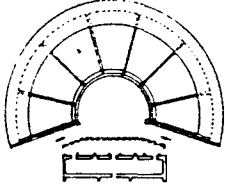
RHODIAPOLIS Yaklaşık İ.Ö.150

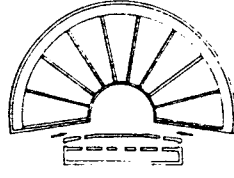
OENOANDA Yaklaşık İ.Ö. 50

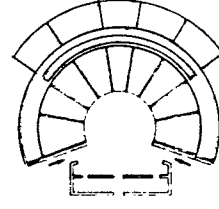
STRATONICEA İ.Ö. 50-1

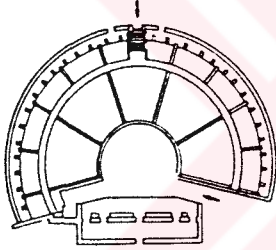
ARYCANDA Yaklaşık İ.Ö. 50

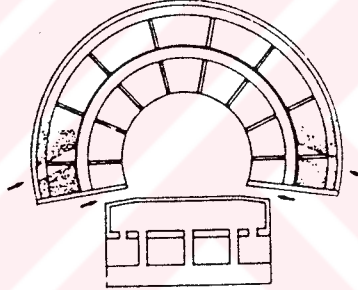
PINARA Yaklaşık İ.Ö. 50

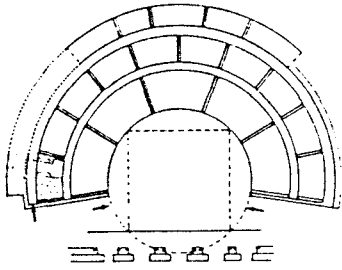
KADYANDA Yaklaşık İ.Ö. 50

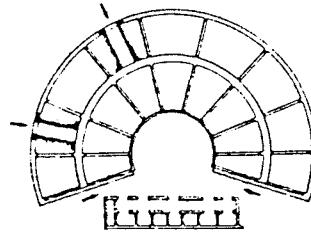
TERMESSUS İ.Ö. 27 - İ.S. 14

TERMESSUS İ.Ö. 27 - İ.S. 14

CIBYRA İ.Ö. 27 - İ.S. 14 ; İ.S. 41 - 54 ; İ.S. 200

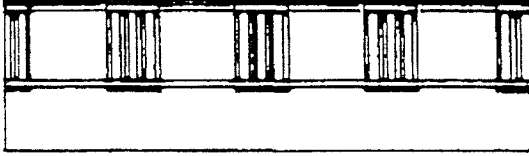
KAUNOS Yaklaşık İ.S. 50 ; İ.S. 150 - 200

Batı Anadolu Hellenistik Tiyatroların Karşılaştırılması
Ölçek: 1/1600

TIYATRO PROSKENION METOP-TRIGLIF FRİZLERİ

Ö: 1/20

0 20 40 60 80 100 cm.

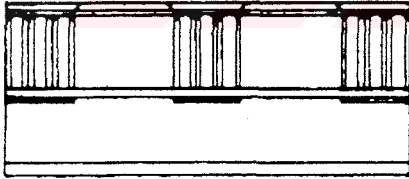
PRIENE
(Gerkan, 1921)

EPHESOS
(Heberdey, Niemann, 1912)

METROPOLIS

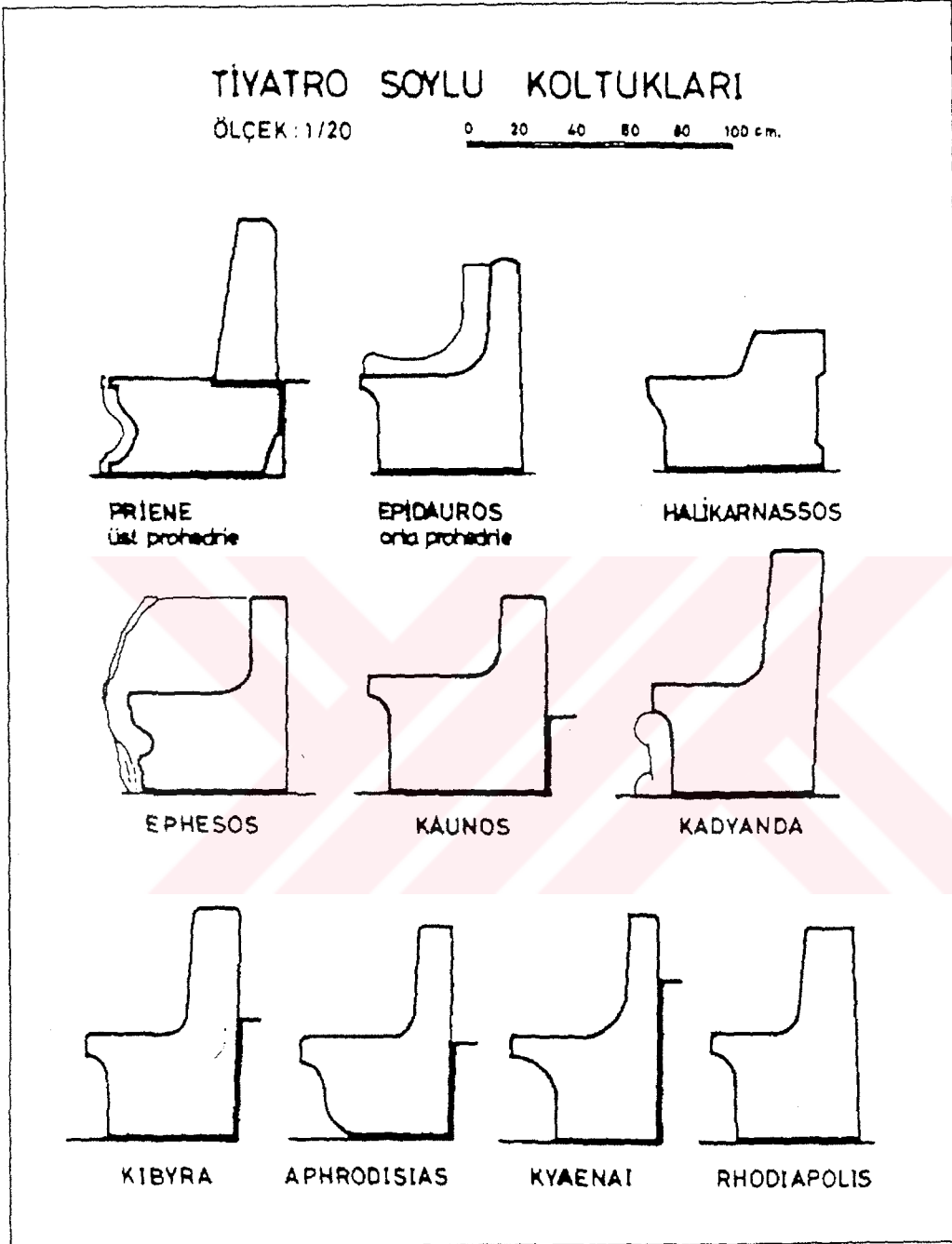

KAUNOS
(Yerli organik taş
üzerine alçı kaplama)

KADYANDA

Batı Anadolu Helenistik Tiyatroların Triglifon Blokları
Karşılaştırması

Batı Anadolu Hellenistik Tiyatroların Proedria Sıraları
Karşılaştırması

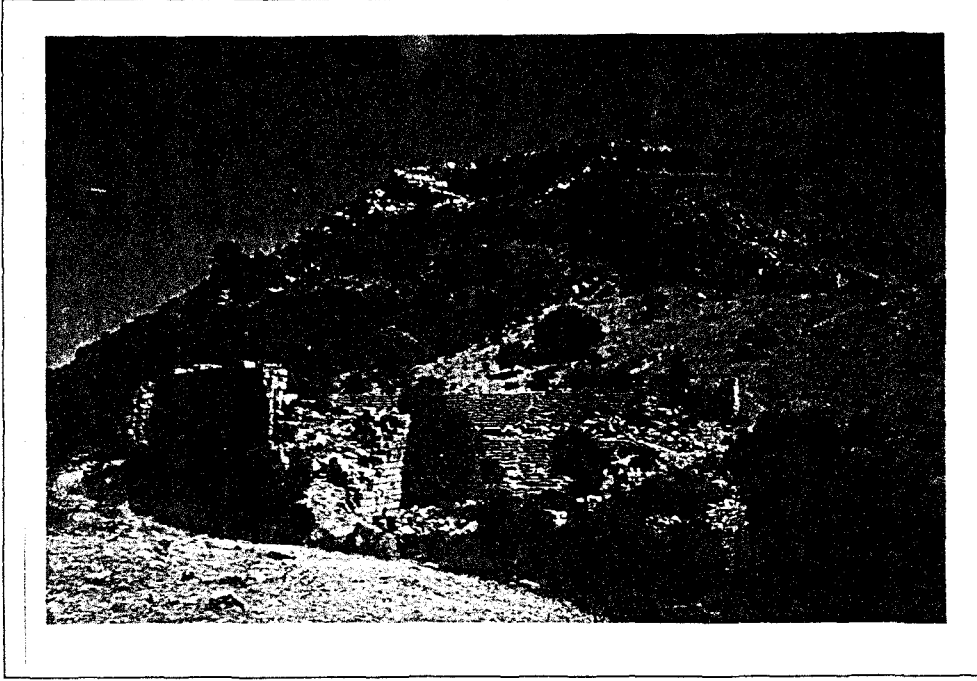
Kaunos Kent Planı (Akurgal, 1993)

Kaunos Tiyatrosu ve Yanındaki Tapınak Benzeri Yapı

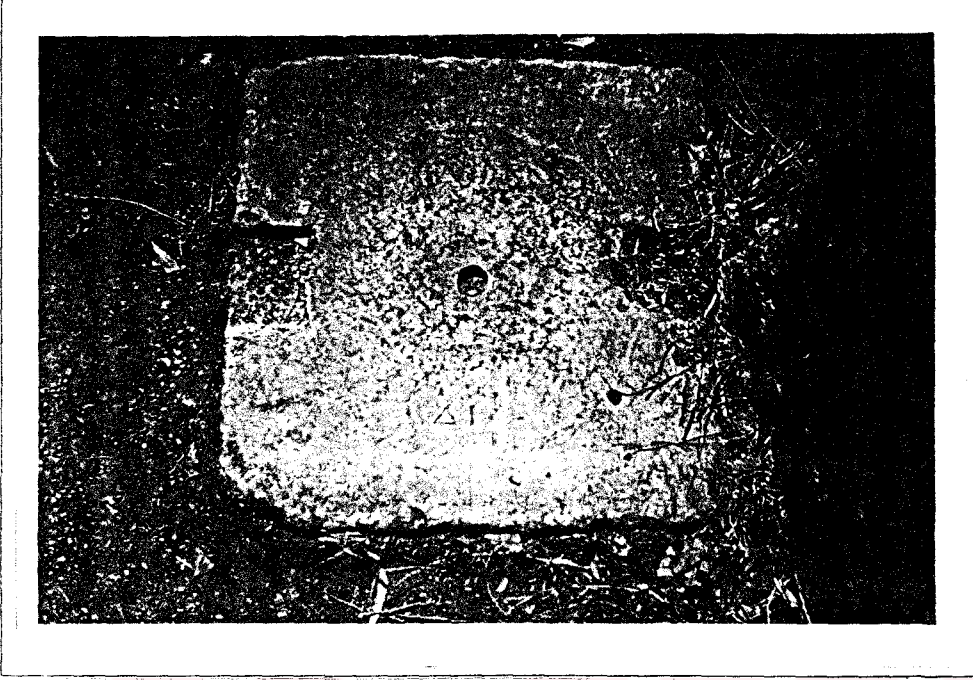
Kaunos Tiyatrosu

Kaunos Tiyatrosu ve Akropol Tepesi

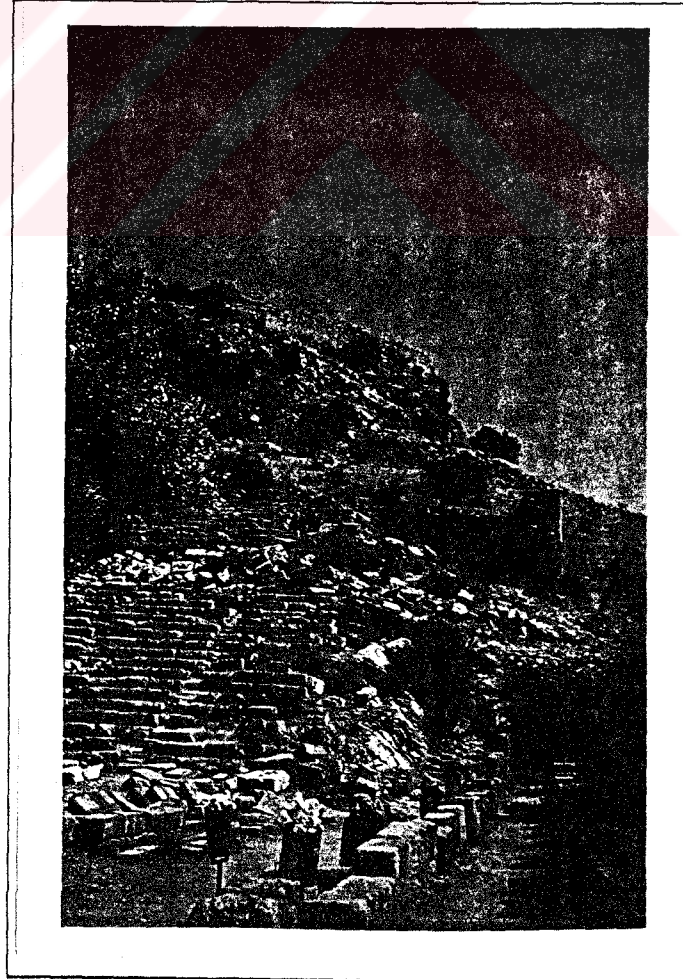

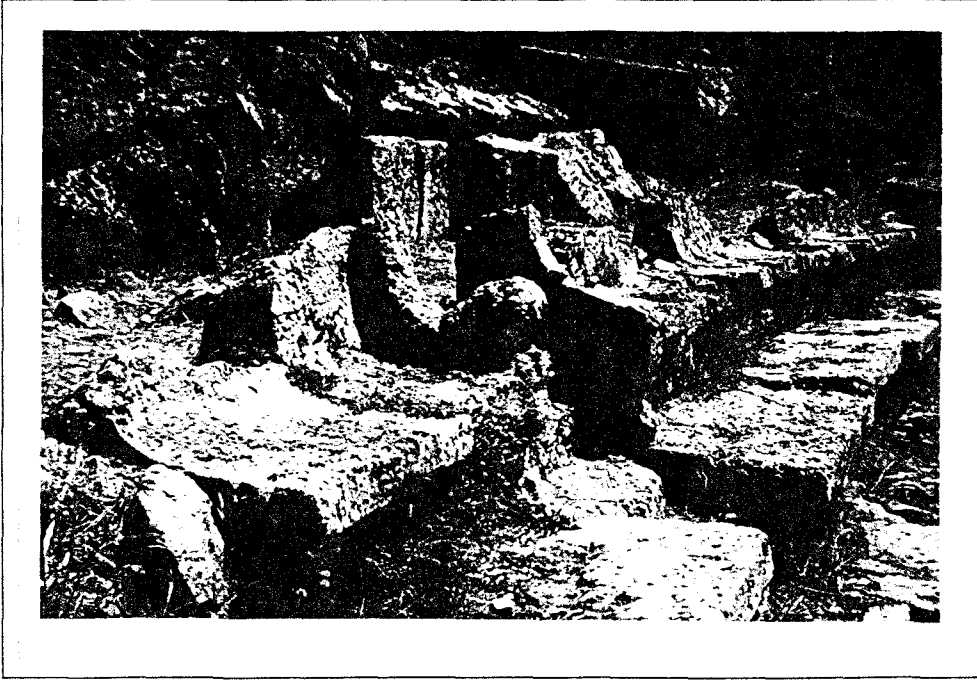
Kaunos Tiyatrosu ve Dalyan Manzarası

Kaunos Tiyatrosu Proskenion sütün altlıklarının numaralanması "ΔI"

Kaunos Tiyatrosu
Doğu Analemma

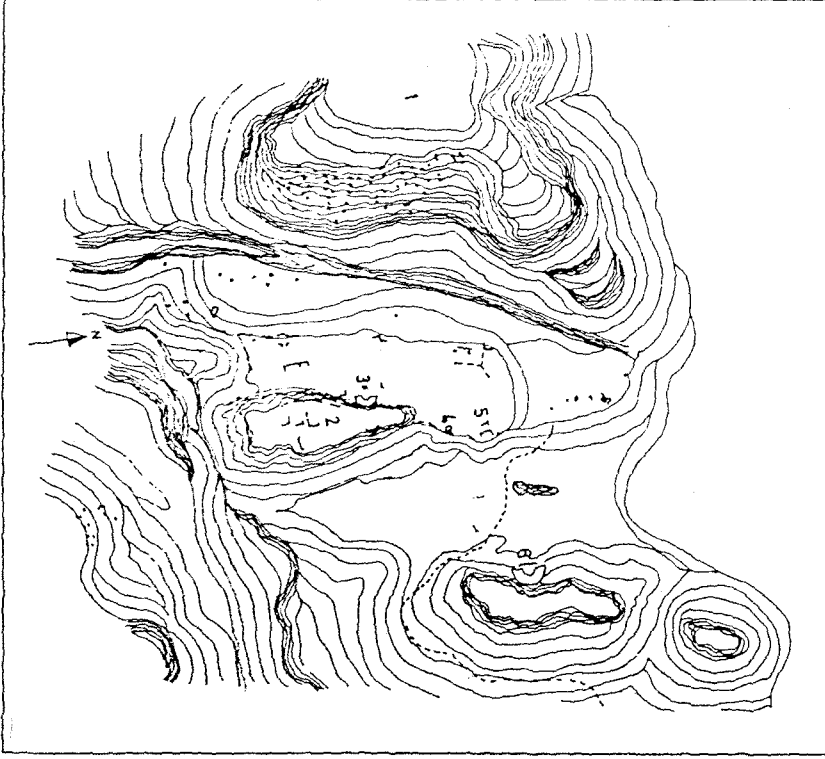

Kaunos Tiyatrosu Üst Proedria

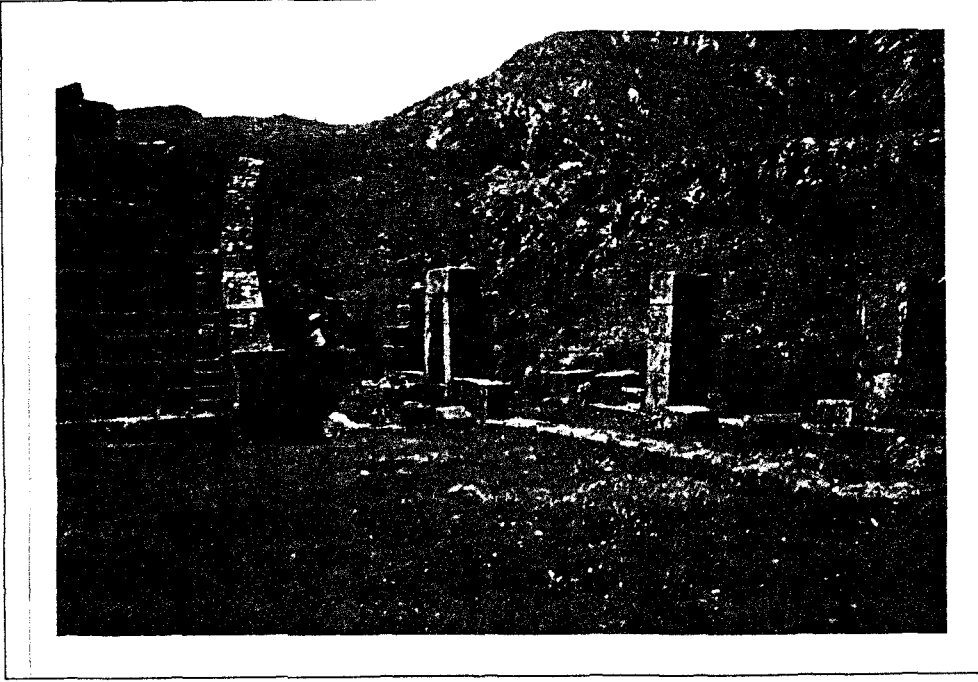
Kaunos Tiyatrosu Alt Proedria

Pınara Kent Planı (Akurgal, 1993)

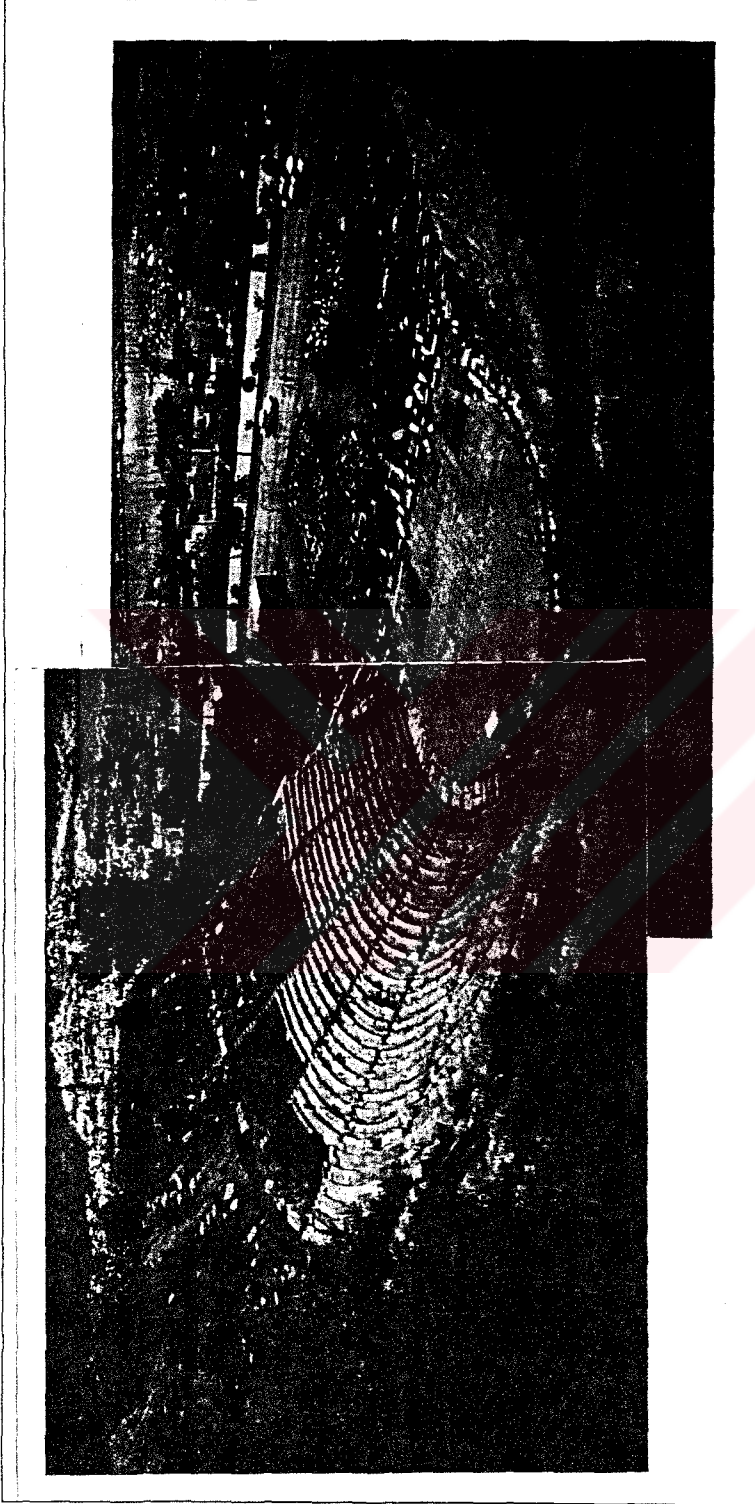
Pınara Tiyatrosu
ve Antikragos dağları

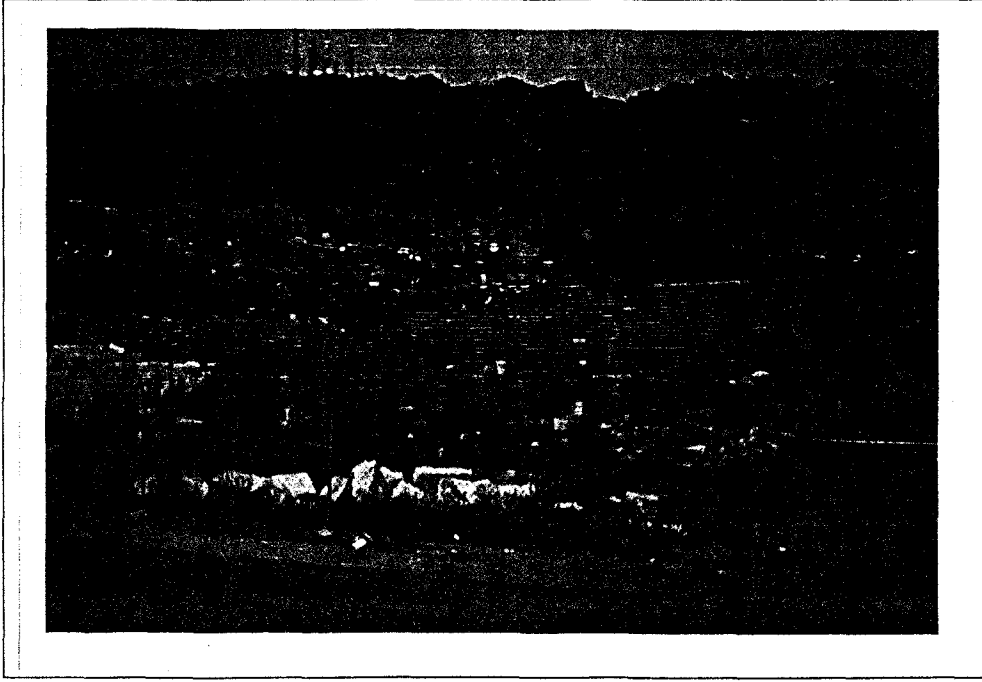
Pınara Tiyatrosu Güney Analemma ve Proskenion Kapısı

Pınara Tiyatrosu Sahne Binası ve Proskenion Sütunu

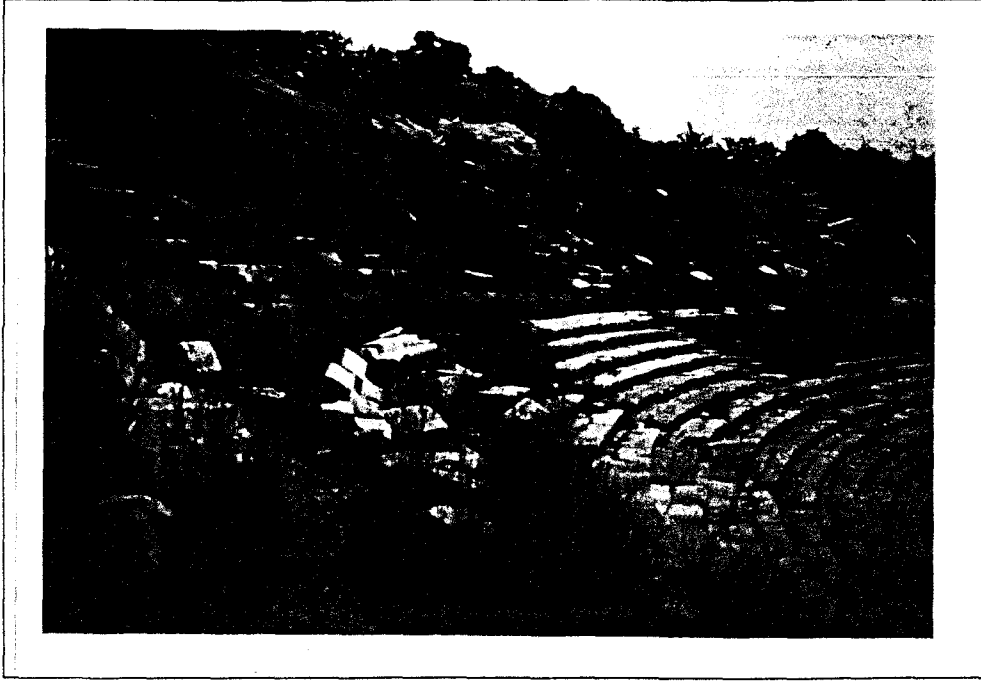
Halikarnassos Tiyatrosu ve Bodrum Manzarası

Halikarnassos Tiyatrosu

Halikarnassos Tiyatrosu, Yenilenmiş Orkestra ve Sunak

Halikarnassos Tiyatrosu Cavea

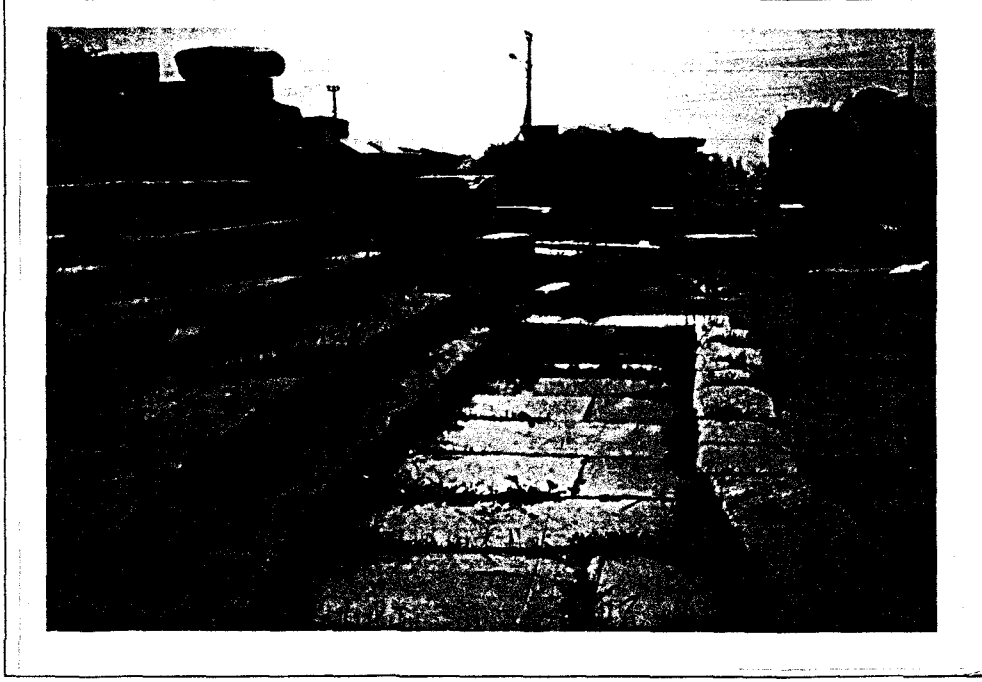
Halikarnassos Tiyatrosu Düzeltilmiş Anakaya ve Proedria Sırası

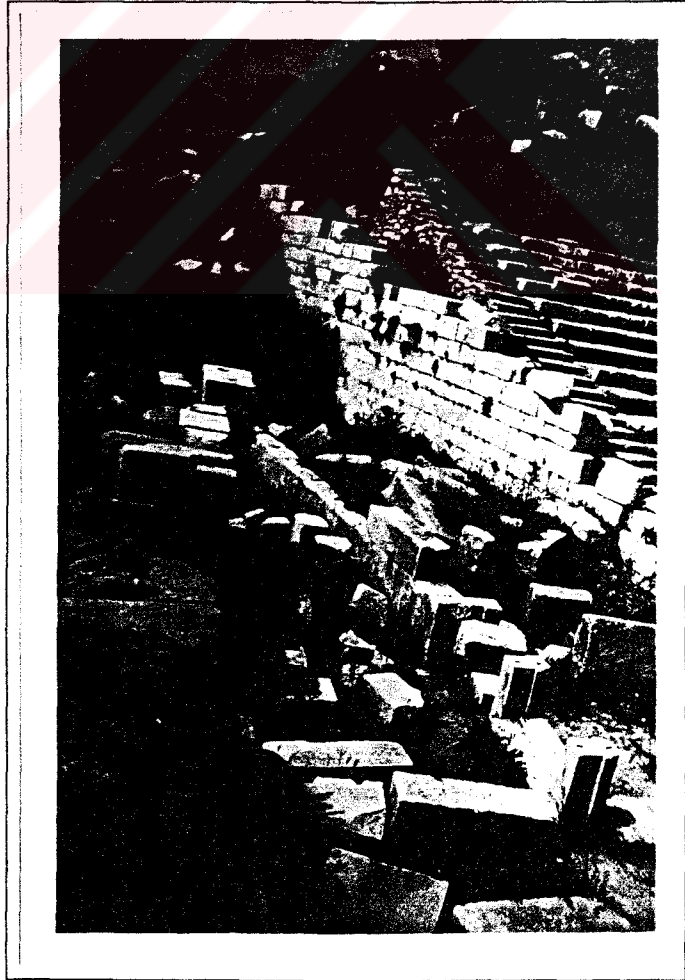
Halikarnassos Tiyatrosu Yenilenmiş Orkhestra ve Sahne Binası

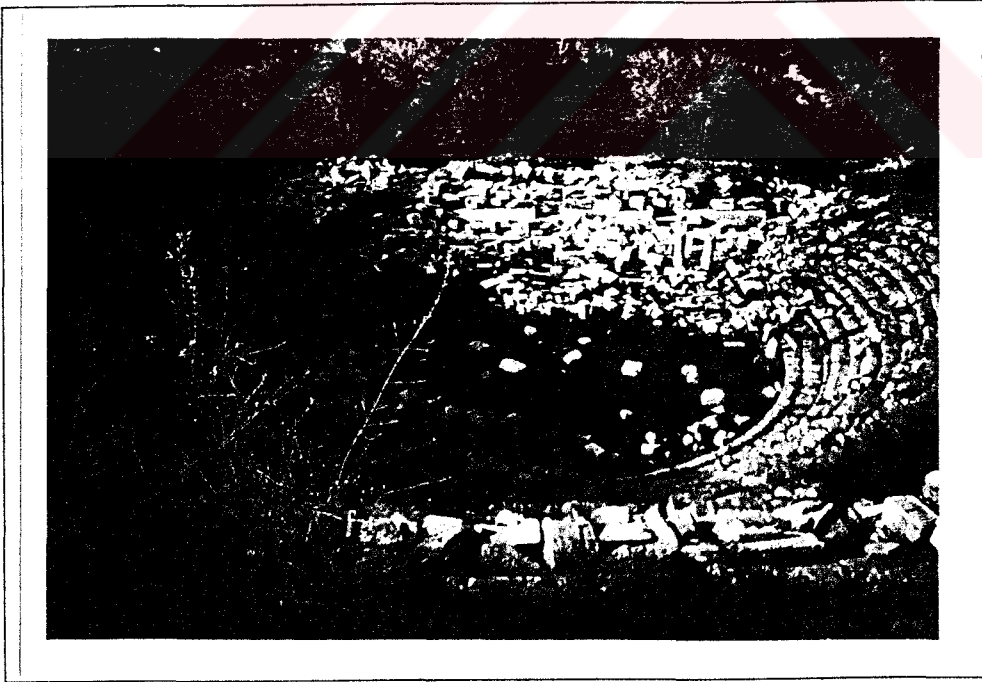
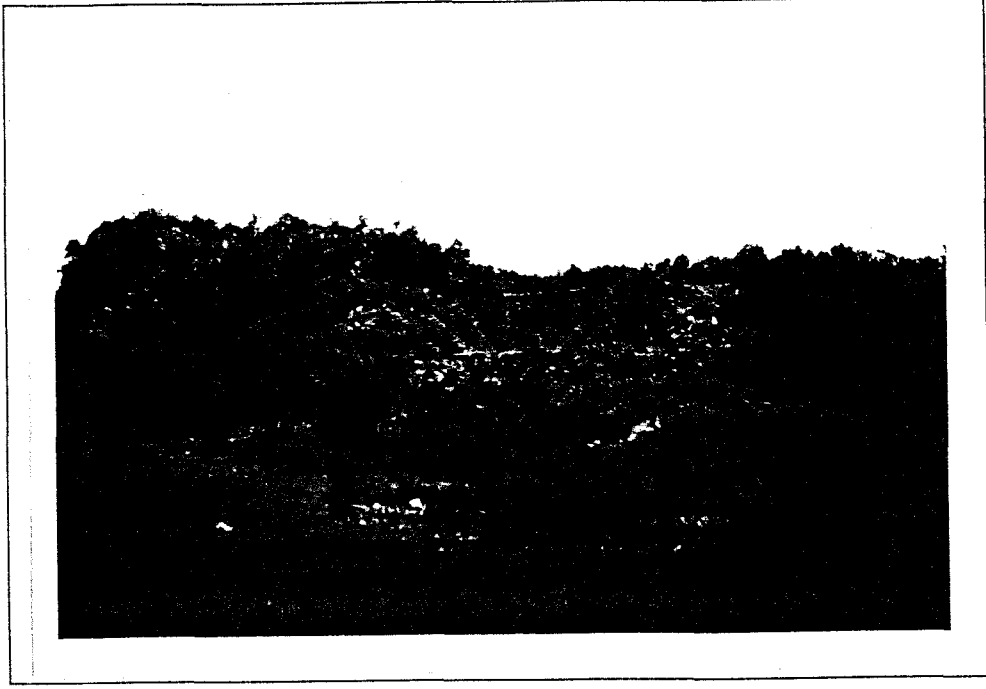
Halikarnassos Tiyatrosu Proskenion ve Sütunları

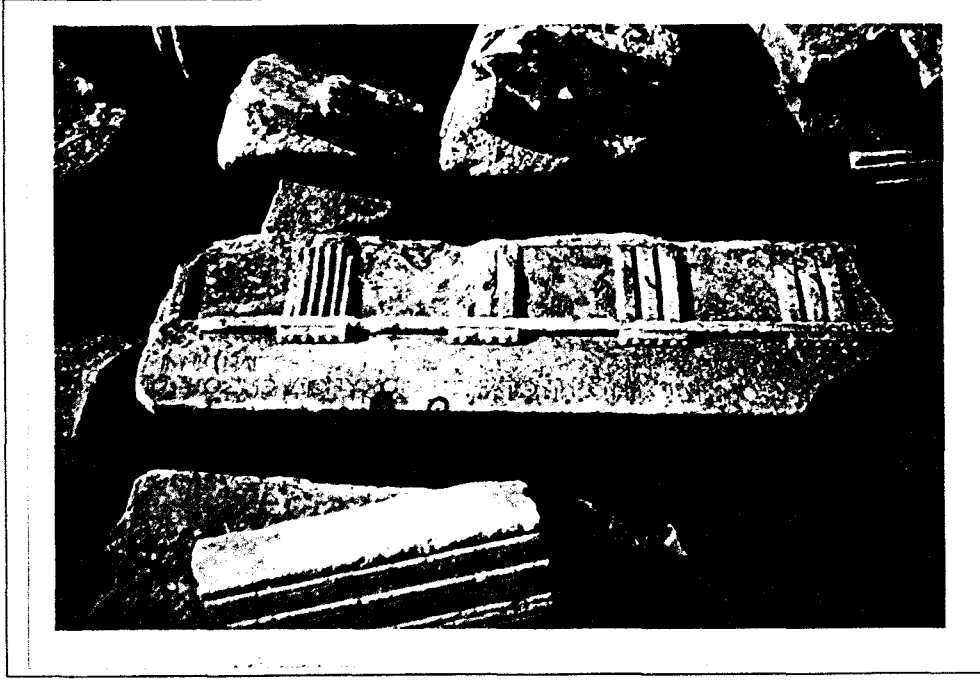
Halikarnas Tiyatrosu Restorasyonu Tamamlanmış
Oturma Sıraları ve Analemma

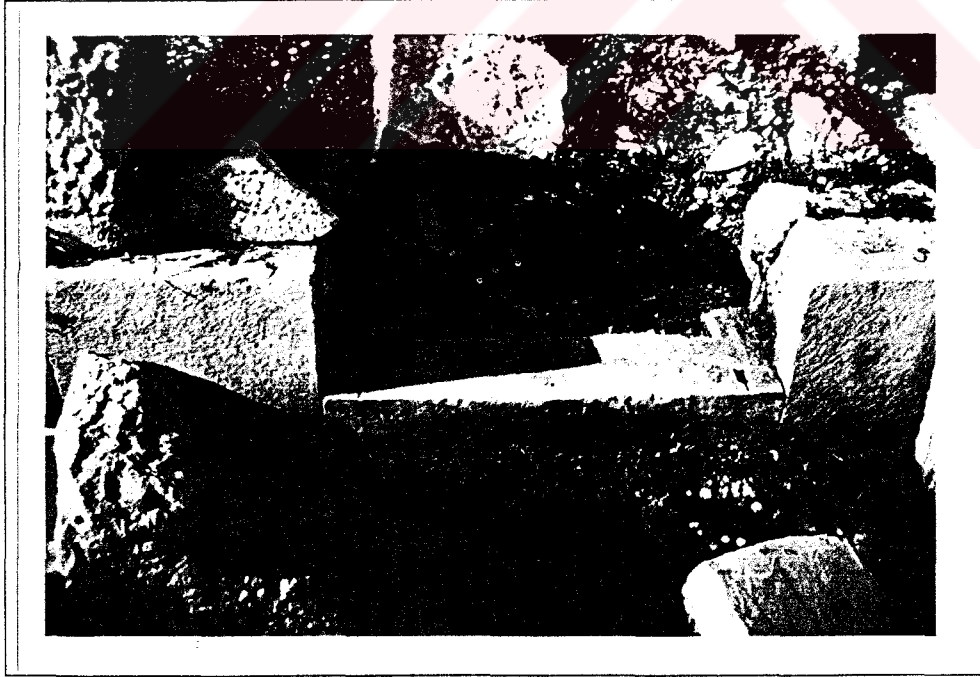
Halikarnas Tiyatrosu
Restorasyonu Tamamlanmış Batı
Analemma

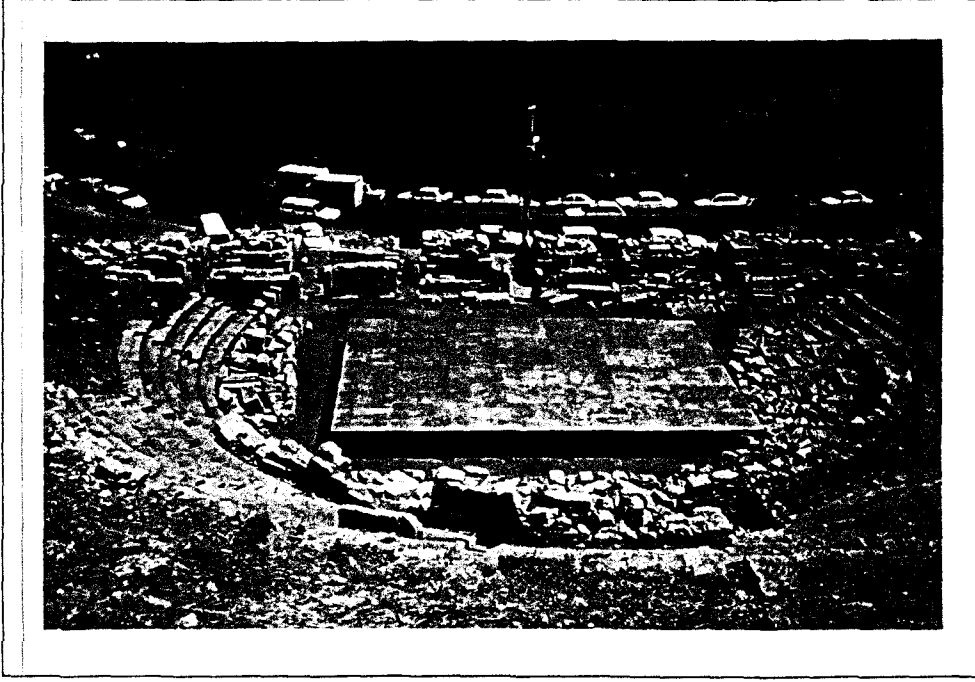
Stratonikeia Tiyatrosu

Stratonikeia Tiyatrosu Proskenion Metop-Triglif Frizi

Stratonikeia Tiyatrosu Kapı Detayı

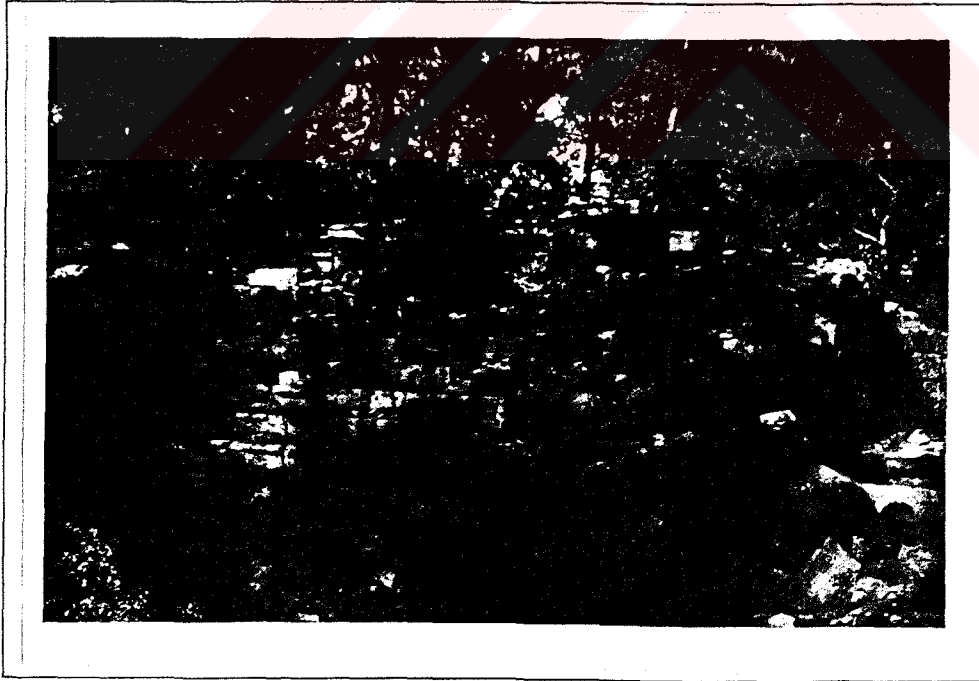
Telmessos Tiyatrosu Üstten Görünüm

Telmessos Tiyatrosu Önden Görünüm

Rhodiapolis Tiyatrosu Cavea

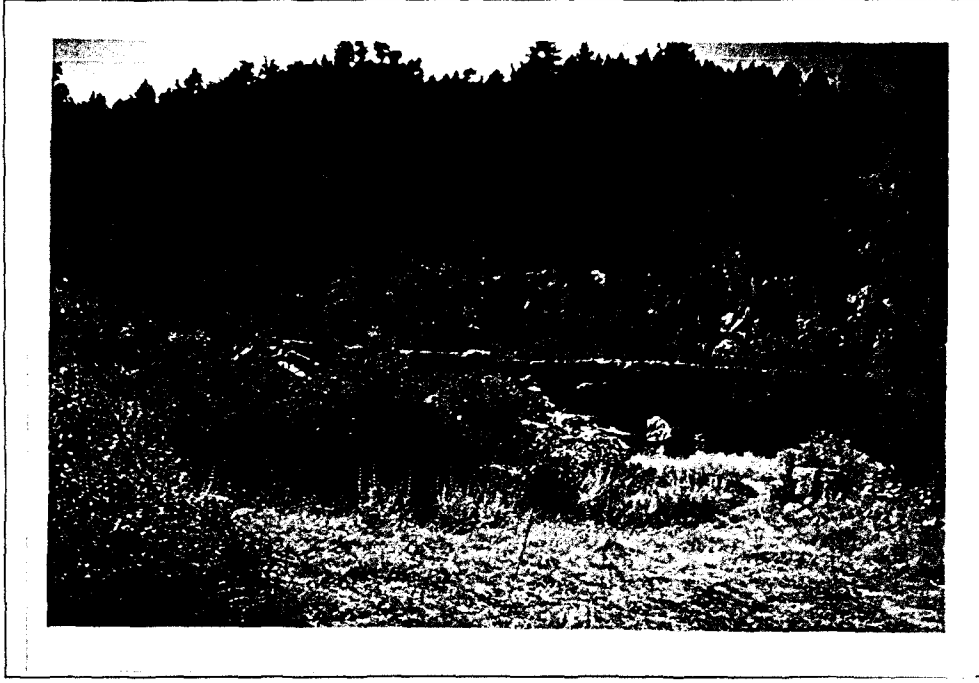
Rhodiapolis Tiyatrosu Cavea

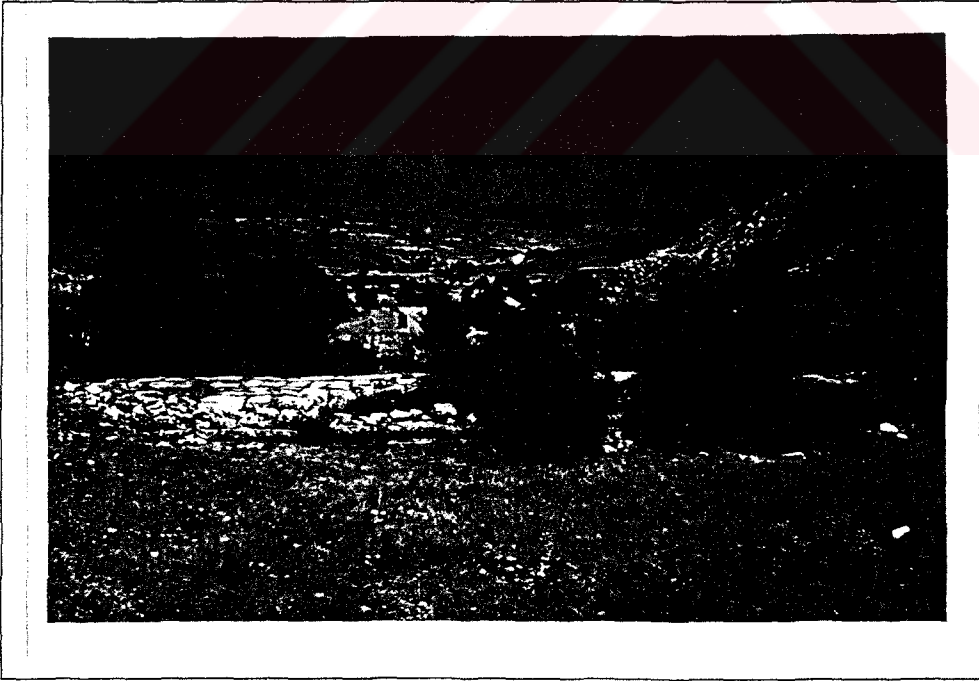
Rhodiapolis Tiyatrosu Genel Görünüm

Rhodiapolis Tiyatrosu Merdiven ve Oturma Sıraları

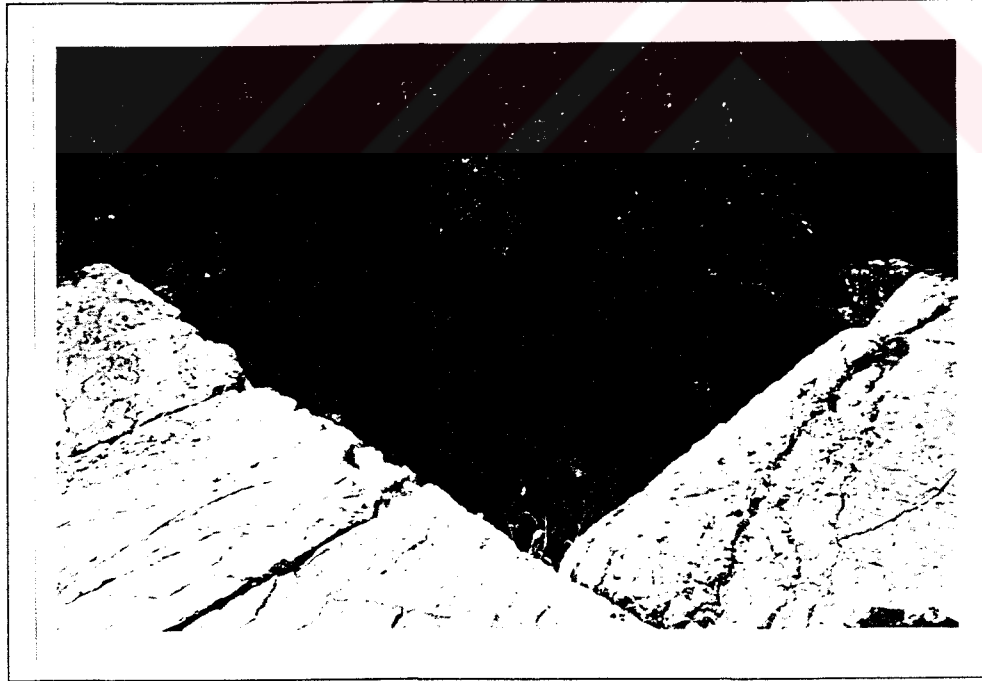
Balboursa Kk Tiyatro

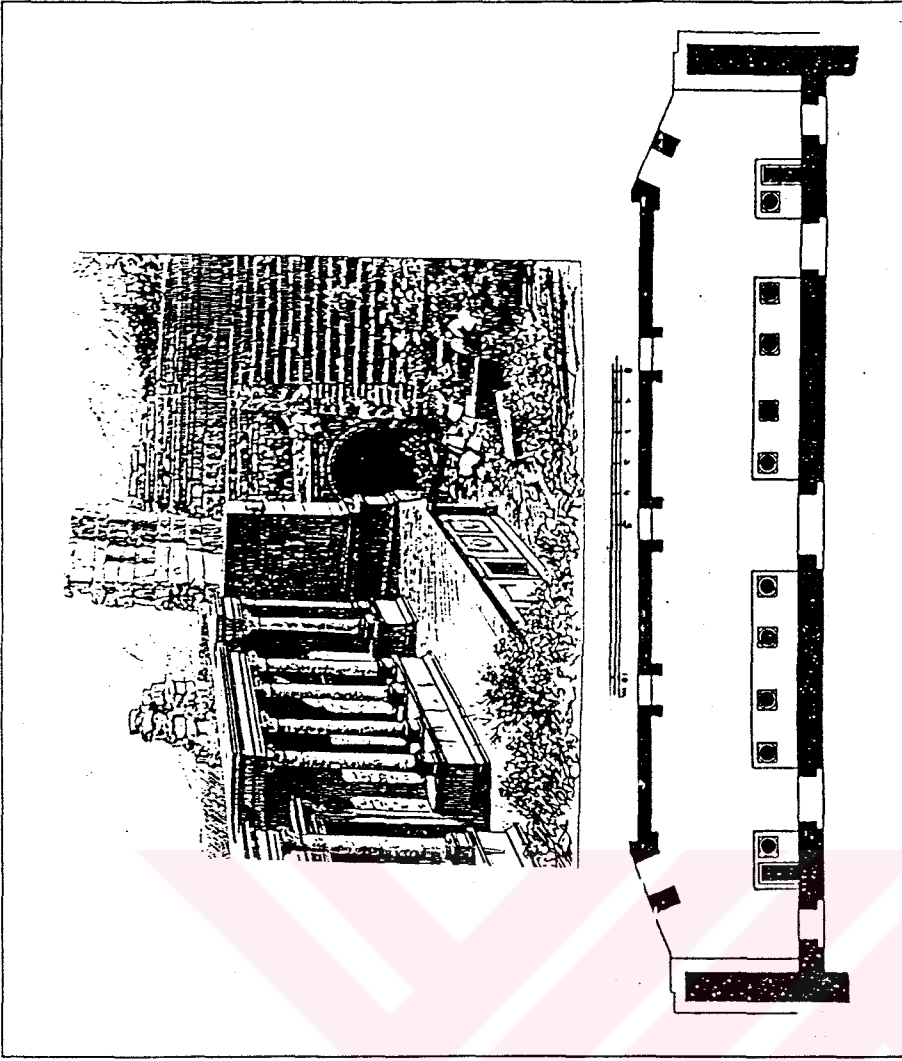
Balboursa Kk Tiyatro Manzarası

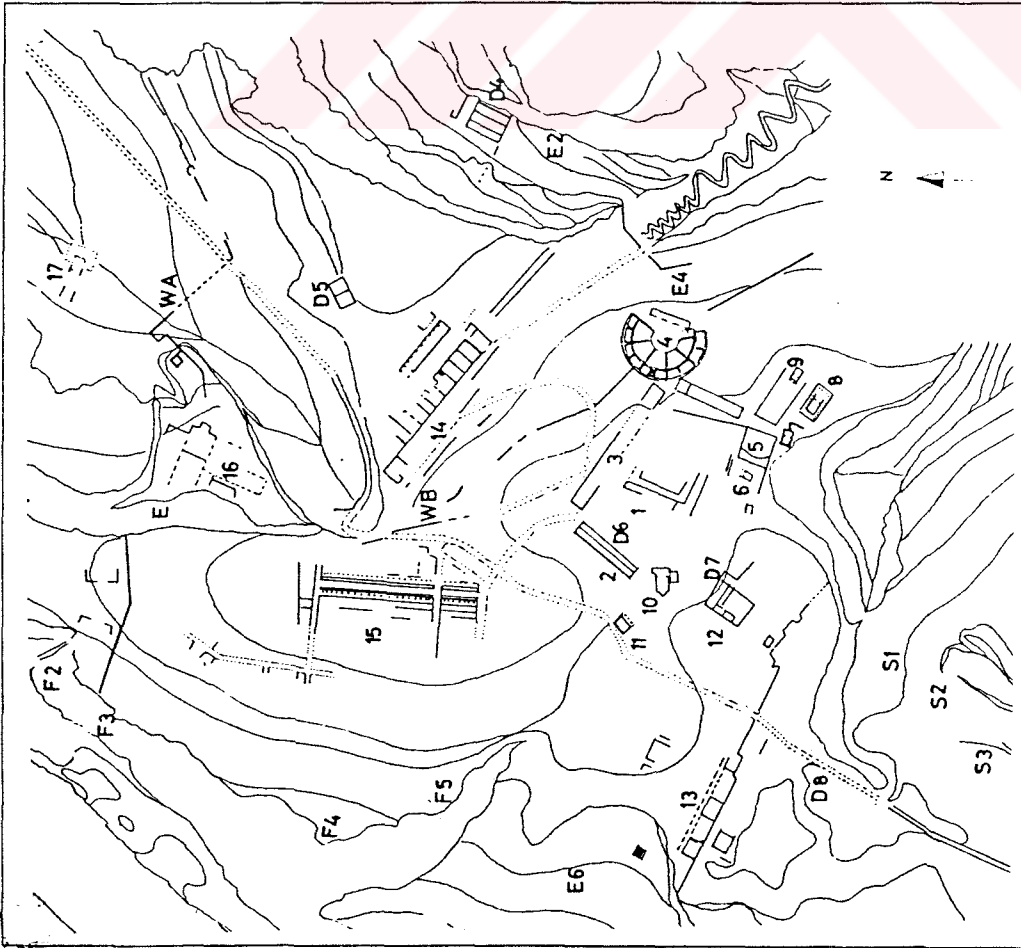
Balboursa Küçük Tiyatro Sahne Binası Zemini

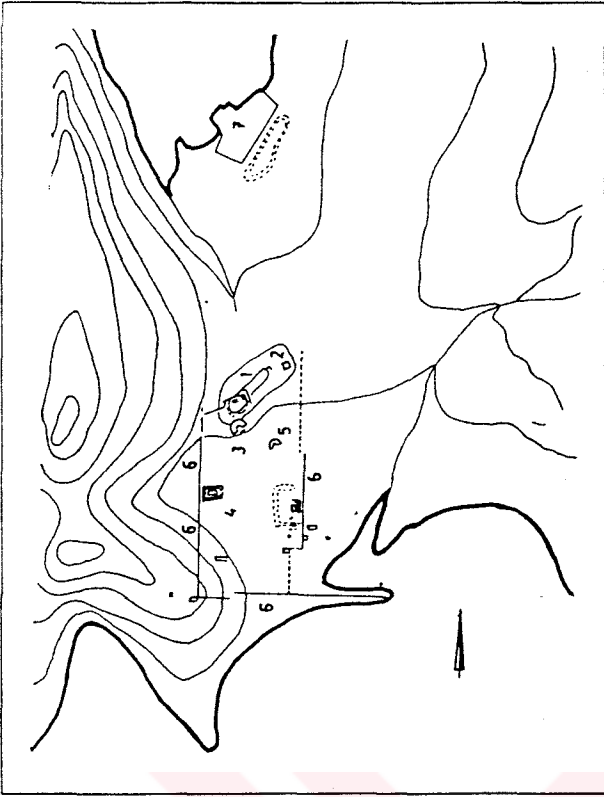
Balboursa Küçük Tiyatro Yükseltilmiş Proskenion

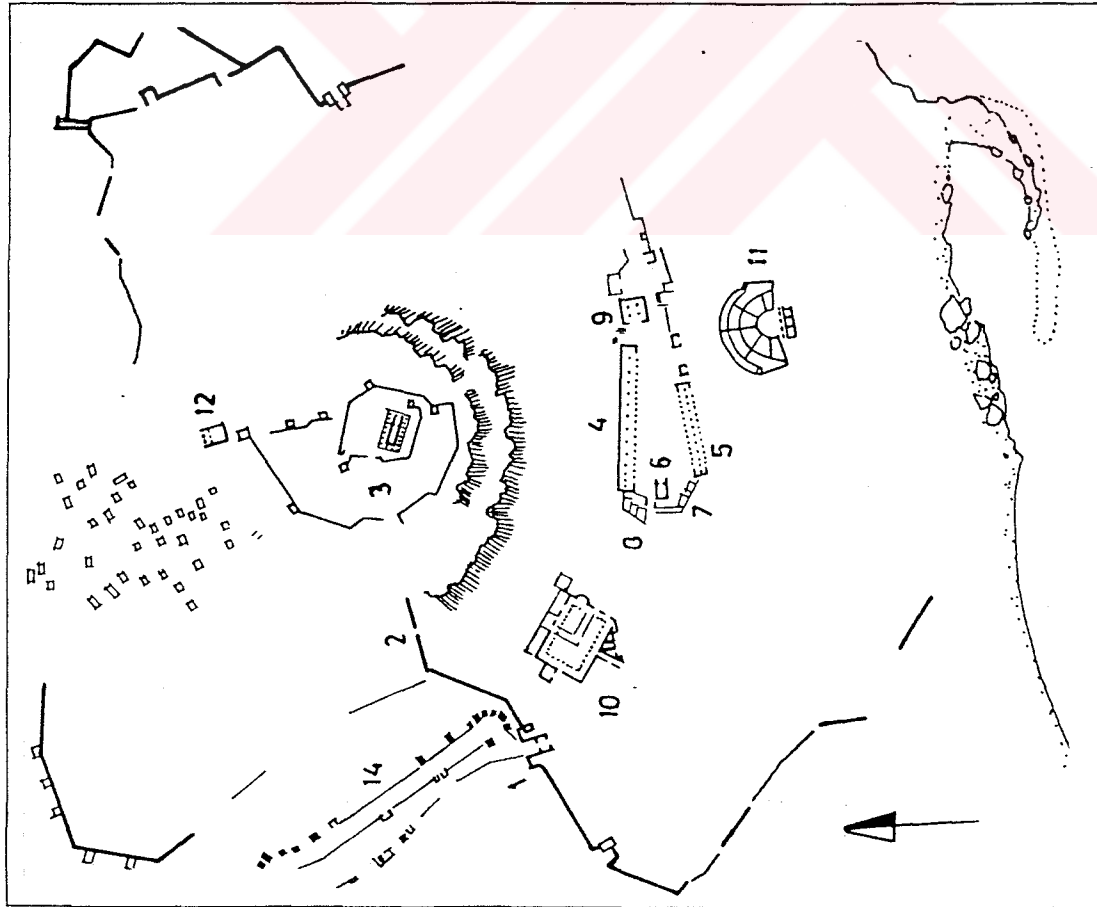
Termessos Tiyatrosu Plan ve Restitüsyon
(Lanckoronski, 1890)

Termessos Kent Planı (Akurgal, 1993)

Teos Kent Planı (Akurgal, 1993)

Assos Kent Planı (Akurgal, 1993)

3.3.2. Diğer Önemli Yunan Tiyatroları (Eski Yunan, 1987) (Harita: 2)

- Aipion:** Akropolis'in tepesinde, muhtemelen 3. yüzyıldan kalmış küçük bir tiyatrodur.
- Aleksandria (İskenderiye):** Yapımına I. Ptolemaios tarafından başlanmış olmalı; yeniden kullanılan taş blokları 2. yüzyıldan kalmaz. 1960'da 12 oturma sırası bulunmuştur.
- Amphiareion:** 4. yüzyıldan kalmış olup. Yunanistan'daki en katıksız Helenistik tiyatrolardan biridir. 3000 kişilik oturma yeri ve 5 mermer koltuğu vardır.
- Antiokhos (Antakya):** Silpius dağı'nın eteğinde, 3. yüzyıldan kalma bir tiyatronun bir parçası.
- Aptera:** Küçük bir tiyatrodur. (orkhestra'nın çapı 18 m. cavea'sı 55 m.) Bazı sıralar, bir diazoma ve proskenion'un bir bölümü görünmektedir.
- Argos:** MÖ. 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen Yunanistan'daki en güzel tiyatrolardan biridir ve tepenin doğu yamacına oyulmuştur. Orkhestra'sı 26 m., 81 kat sıra 20.000 kişiye kadar alabilir.(Eski Yunan, 1987) Çapı 135 metre olan yapı Megalopolis'ten sonra Yunanistan'ın en büyük tiyatrosudur. (Ünsal, 1949, s:349)
- Aspendos:** Antalya'nın 34 km. doğusundaki Aspendos, MÖ. 330 yıllarında kurulmuş kuvvetli ve zengin bir şehirdi ve İskender'e karşı gelmişti. Küçük Asya'nın belki de bütün antik tiyatroların en az harap olanıdır, doğu yönünde seyrine doyulmaz, Çakış ovasının yeşillikleri görünür; 1 km. batısından da (Eurymedon) Köprüçay geçmektedir. Mimar Zenon, Roma tarzındaki sahne yapısını MS. 160 senelerinde yapmıştır. Mermer kaplamalı iç cephesi 38.68 m., dış cephesi 62.58 m. uzunluktadır. İçten cephe yüksekliği 20.50 metredir. Sahnesi 600 m² bir alan kaplamaktadır. Son yıllarda tiyatro temizlenmiş ve onarılmış olup, şimdi içinde güreşler yapılmaktadır. Alt cavea'da 60 sıra, 40 sıra da üst cavea'da mevcuttur. Oturma sıraları 0.40 m. yükseklik ve 0.65 metre genişliktedir. *Summa* cavea'da kemerli bir portik, tiyatroyu kuşatır. (Ünsal, 1949)
- Atina Dionysos Eleuthereos:** Yeri 6. yüzyılda kullanılmış, fakat bugünkü haliyle cavea'sı MÖ. 338-326'da Lykourgos tarafından inşa edilmiştir. Helenistik ve Roma dönemlerinde tadilat geçirmiştir. 78 kat taş oturma sıralarında yaklaşık 17.500 kişi oturabilir. (Eski Yunan, 1987,) "Akropolün güney yamacında kurulmuştur; 78 mermer kademesi ve 100 metre genişliği vardır." (Ünsal, 1949, s: 349)

Babil: Muhtemelen Büyük İskender'in onuruna yapılmış bir tiyatrodan kalmadır. İnşasında pişirilmemiş tuğlalar kullanılmıştır.

Delos: MÖ. 3. yüzyılda 5.500 kişi alacak biçimde yapılmıştır. Yakınlarında Maskeler Evi'nin mozaikleri vardır.

Delphoi: Yunanistan'da bugüne kalmış en iyi tiyatrolardan biri. Yeri çok alımlıdır. MÖ. 4. yüzyılda kurulmuş, 2. yüzyılda ve Roma çağında restore edilmiştir. 20 metrelik orkestra'sının üstünde 35 sıra yükselir ve 5.000 dolayında seyirci alır.

Demetrias: 3. yüzyıl başlarından kalmıştır. Orkestra'nın kenarı, oturma sıralarının ilk sırası ve proskenion'un temelleri kazılıp ortaya çıkarılmıştır.

Dodona: Çok güzel bir konumu olan bu erken MÖ. 3. yüzyıl tiyatrosunun, 21, 16 ve 21 katlı sıraları, 14.000 kadar kişi almaktadır. Taş proskenion'u 3. yüzyıl sonlarından kalmadır.

Elis: 4. yüzyıldandır. Seyirciler çimenlik bir yamaçta ya da toprak setlerde otururlardı.

Epidauros: Yunan tiyatrolarının en iyi korunmuş olanıdır. Pausanias, bunu Polykleitos'un yaptığını söyler. 120 metrelik cavea'daki, MÖ. 4. yüzyıl sonlarından kalma 34 kat ve MÖ. 2. yüzyıldan kalma 21 kat sırasında 14.000 dolaylarında insan oturabilir. (Eski Yunan, 1987) "Kynortion dağının kuzeybatısına öyle yerleştirilmiştir ki, öğleden sonra seyirciler gölgede kalmaktadır." (Ünsal, 1949, s:349)

Eretria: MÖ. 4. yüzyıl. Skene'sinden orkestra'sının ortasına kadar, belki yeraltı dünyasından kişilerin ansızın ortaya çıkmaları için kullanılan kemerli bir alt geçidi vardır.

Gortyn: Akropolis yamaçlarında tiyatro kalıntıları bulunmaktadır.

Gytheion: Akropolis'e oyulmuş, çekici bir küçük tiyatro; ana kayadan güzelce kesilmiş 10 kadar sırası bulunmaktadır.

Kabeirion: Kabeiroi tapınağı yakınlarında, yeni kazısı yapılmış bir Helenistik tiyatro.

Kassope: Bir konuk evinin kalıntıları yanında MÖ. 4. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro.

Khaironeia: Akropolis'in kayalarına oyulmuş, 14 kat sıralı küçük bir tiyatro. Adak yazıtı, en üst sıraya kazınmıştır.

Kephalos: Cavea'sı 4. yüzyıldan kalma, sıraları trakhitten yapılmış bir tiyatro.

Kardamania: Kos'taki Helenistik tiyatro.

Knossos: Dünyanın en eski tiyatrolarından biri olan (MÖ. 2000-1500), Girit'teki bu Minos yapısının, birbirine dik açıyla bakan iki kat sırası bulunmaktadır.

Korinthos: Cavea'sı MÖ. 5. yüzyılın sonlarında ya da 4. yüzyılda düzenlenmiştir. Yaklaşık 17.500 kişilik cavea'nın dışında, Roma çağında yeniden inşa edilen bu tiyatrodan geriye pek bir şey kalmamıştır.

Korinthos İsthmos'u: MÖ. 4. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Roma döneminde iki kez yeniden yapılmış olmasına karşın, temel Klâsik özellikleri belirgindir.

Kyrenai: Akropolis'in kuzey yamacındaki büyük Yunan tiyatrosu, başka birçokları gibi, Romalılarca bir arenaya çevrilmiştir.

Larissa: Geç Helenistik dönem tiyatronun günümüze kadar gelen mermer oturma sıraları ileri gelenlerin adlarını taşımaktadır.

Lemnos : Adanın kuzeydoğusundaki Yunan tiyatrosu MÖ. 5. yüzyıl sonlarında ya da 4. yüzyıl başlarında yapılmıştır. Romalılarca tadil edilmiştir.

Leontion: İyi korunmuş birçok sırası olan, MÖ. 4. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro.

Leukas: Antik şehirdeki Yunan tiyatrosunun bir bölümünün kalıntıları.

Lindos: 5 metrelik orkestra'sı ve sıraları iyi korunmuş olan bu küçük tiyatro 2.000 kişiliktir.

Magnesia ad Meandrum: MÖ. 3. yüzyıldan kalma küçük tiyatronun 5 odalı bir skene'si ve orkestra'nın ortasına çıkan bir tüneli bulunmaktadır.

Mantineia: Düz arazide MÖ. 4. yüzyıldan kalma küçük tiyatro. Dış merdivenleri pek güzel çok köşeli taşlarla yapılmıştır.

Megalopolis: MÖ. 4. yüzyıldan kalan bu tiyatro, bütün Yunanistan'daki tiyatroların en büyüğüdür. 9'u iyi korunmuş 59 kat sırada 17.000 - 21.000 kişi oturabilir. 30 metre çapındaki orkestra'nın çevresinde güzel koltuklar vardır. (Eski Yunan, 1987) "145 metre cavea çaplı tiyatro, zamanımıza kadar hiç bir izi kalmamak üzere harap olmuştur." (Ünsal, 1949, s:349)

Melos: Denize bakan, MÖ. 4. yüzyıl sonlarında ya da 3. yüzyıl başlarında yapılmış bu küçük tiyatronun bazı taş sıraları hala sağlamdır.

Messenia: Küçük, restore edilmiş MÖ. 4. yüzyıl tiyatrosu. cavea plânı dörtgen gibidir. Yapılar topluluğunun bir bölümünü oluşturur. İkinci bir tiyatro henüz kazılmamıştır.

Musalar Tapınağı: MÖ. 200 yılında, Helikon dağının eteğindeki doğal bir oyuntuda kurulmuştur. Sadece ilk sırası taşrandır ve skene yapı kalıntısı vardır.

Mykenai: Klytaimnestra'nın antik mezarına giden dromos'un karşısına kurulmuş olan Helenistik tiyatrodan, geriye yalnızca birkaç oturma sırası kalmıştır.

Mytilene (Midilli): Büyüklüğü muhtemelen Megalopolis'dekine eşit, orkestra'sının (25 m.) yuvarlak oluşu, tarihinin eskiliğini (belki 4. yüzyıl başlarını) göstermektedir. 18.000 - 20.000 kişi almaktaydı.

Oiniadai: 15 tanesi günümüze kadar kalmış taş sıralar, skene ve geniş orkestra, muhtemelen MÖ. 4. yüzyılda yapılmıştır.

Peiraios (Pire): Büyük Klâsik tiyatronun yerinde şimdi başka binalar inşa edilmiştir. 2. yüzyıldan kalma küçük bir tiyatro vardır.

Perge: Bir tepenin yamacına kurulmuş Roma tiyatrosu yaklaşık 14.000 kişiliktir.

Philippi: MÖ. 4. yüzyılda yapılmış Roma tiyatrosunda yuvarlak orkestra ve bazı analemma duvarları ayaktadır.

Phaistos: MÖ. 2000-1500 'de yapılmış, dörtgen planlı, sekiz sırası günümüze kadar gelmiş bina, tıpkı Knossos'taki küçük tiyatro gibi, muhtemelen yarış ve ayinler için kullanılmıştır.

Phlious: Akropolis'in güneybatısında, görünürdeki Roma kalıntıları, muhtemelen bir Yunan yapısının üstüne kurulmuştur.

Pleuron: MÖ. 230'da inşa edilmiş küçük tiyatro, skene olarak kullanılan kuleli şehir surlarına dayalı olarak kurulmuştu.

Rhamnous: MÖ. 4. yüzyıl ortalarında bir kale şehrinde, dörtgen plânlı olarak kurulmuştur. Muhtemelen aynı zamanda bir toplantı yeri olarak da kullanılıyordu.

Rhodes (Rodos): Yakınlarda yeniden onarılan küçük Helenistik tiyatro. Yaklaşık 2.000 kişi alan bir dörtgen plâni vardır. Kaynaklarda anılan asıl tiyatronun yeri henüz bulunamamıştır.

Samos (Sisam): Akropolis yamaçlarındaki küçük tiyatro kalıntılarında henüz araştırma yapılmamıştır.

Samothrakia (Semadirek): MÖ. 2. yüzyılda kurulan tiyatronun taşları 1927-37 yıllarında sökülüştür, yalnız dışı kalmıştır. Eskiden üstünde, zafer anıtı bulunmaktaydı.

Segesta: Çok güzel konumlu, MÖ. 3. yüzyıl ortalarında ya da daha önce yapılmıştır. Alt 20 sırası bugüne kalmış olup paraskenion'u tipik Helenistik dönem Sicilya örneklerine benzemektedir. (Eski Yunan, 1987) "Tapınağın karşısında ve 63 metre genişliğinde idi. "(Ünsal, 1949, s:349)

Sikyon: MÖ. 3. yüzyıl başlarında akropolde kayalara oyulmuştur. Yunanistan'ın en büyük tiyatrolarından biridir; orkestra'sı 20 m., cavea'sı 125 m. alt bölümdeki yaklaşık 50 sıranın altında kemerli girişleri, önde güzel koltukları vardır.

Sparta: 18. yüzyılda Rus komutanı Orloff'un ordusu akropol eteklerinde kendisine siper kazarken keşfedilmiştir. Çok sayıda yazıtı olan, iyi konumlu, MÖ. 2. ya da 1. yüzyıldan kalma geniş bir tiyatrodur.

Stratos: Surovigli köyünün batısındaki bir tepede hâlâ gömülü duran bir MÖ. 4. yüzyıl tiyatrosu.

Sybaris: Kazılar, Roma tiyatrosunun altında Yunan yapıları olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Syrakusa: MÖ. 5. yüzyılda yapıldığı düşünülen ve muhtemelen MÖ. 3. yüzyılda yeniden yapılan şimdiki tiyatro, kayaya oyulmuş olup cavea'sı geniştir (134 m.). Tiyatro MÖ. 3. yüzyıl sonlarından kalma birçok yazıt içermektedir.

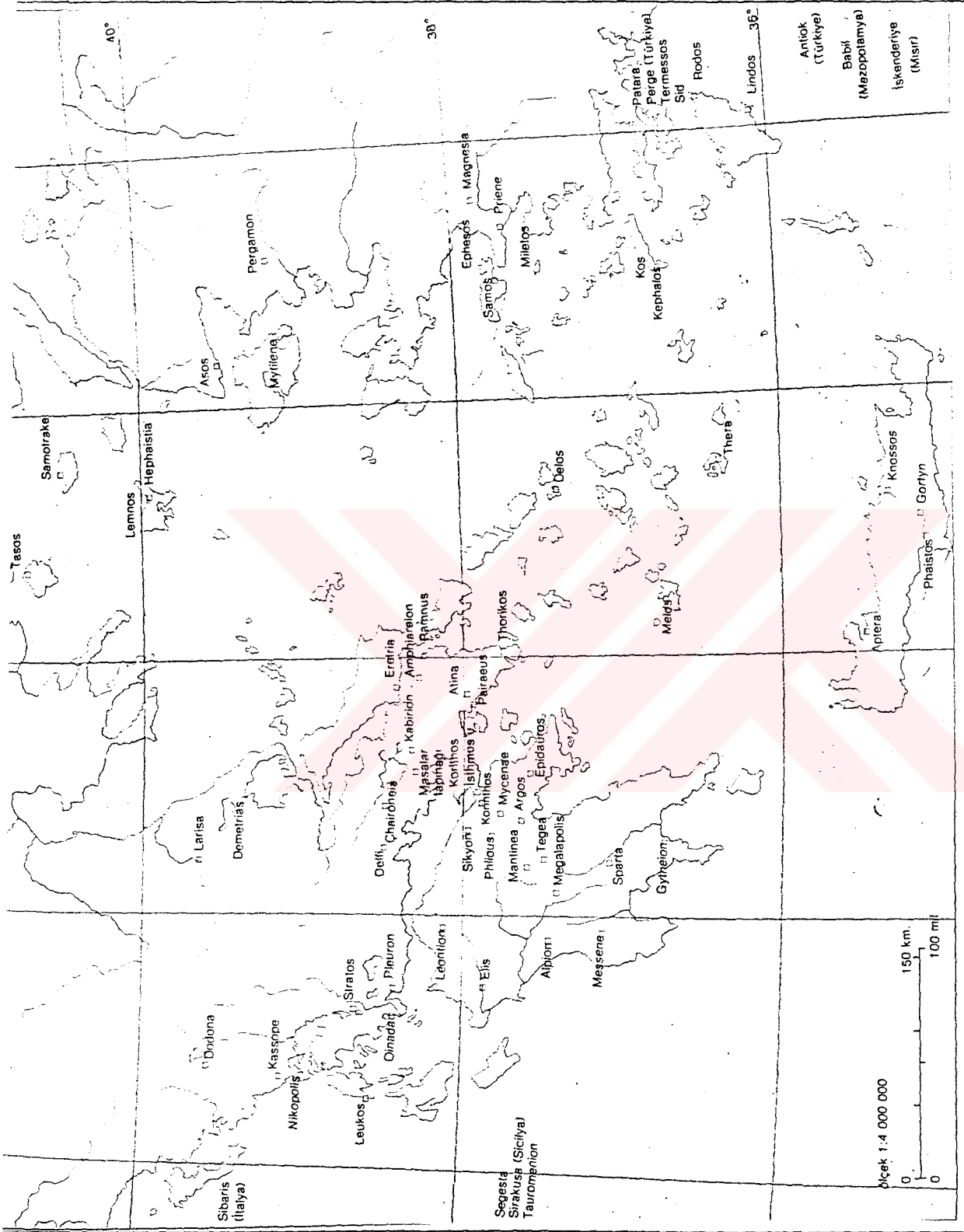
Tauromenion: Bu görkemli yerde, yazılı oturma sıraları ve Roma skene'sine bağlanan taş duvarlar, daha eski bir Yunan tiyatrosunun varlığına işaret eder. (Eski Yunan, 1987) Syrakusa yakınlarında idi. 69 metre çapında olup 35.000 kişi alıyordu. Helenistik dönemde skene arkasındaki fonu oluşturan deniz ve Etna yanardağını, Roma'lılar yüksek duvarlarla kapatmışlardı ki, sonradan bu kısım depremlerde yıkılmıştır. (Ünsal, 1949)

Tegea: Üstüne sonradan bir basilika kurulmuş olan, MÖ. 4. yüzyıl tiyatrosunun sadece 2. yüzyıl yapısı destek duvarının bir bölümü günümüze kadar gelmiştir.

Thasos: Oturma sıraları ve skene'si oldukça iyi korunmuştur.

Thera (Santorini): Kayalık bir burundaki eski Thera'nın kalıntıları arasında küçük bir Helenistik tiyatro da bulunmaktadır. Sonradan Roma döneminde tekrar yapılmıştır.

Thorikos: MÖ. 5. yüzyıl tiyatrosu sonraki eklerle (4. yüzyıldan kalma) yapı elips biçimine sokulmuştur. Biri 20, öteki 11 sıralı iki bölüm oturma yeri ve 30 metrelik orkestra'sı vardır. Yaklaşık 5000 kişi almaktadır.

Harita : 2 Yunan ve Roma Tiyatrolarının Dağılımı

BÖLÜM 4.
RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ VE
KORUMA SORUNLARI

4.3 RESTİTÜSYON ÖNERİLERİ VE KORUMA SORUNLARI

Helenistik dönem tiyatrolarının en iyi korunmuş örnekleri Anadolu'dadır. Tiyatrolar, insanlık tarihi bakımından da önemli oldukları için, koruma gerekliliği artmaktadır. Görsel etkinlikler çerçevesinde gelişen tiyatro yapıları, uzun yıllar bu işlevini sürdürmüştür. Yıllar boyunca değişik uygarlıkların kullanımına açık olan tiyatro yapıları, dönemlere bağlı olarak değişikliklere ve eklemelere maruz kalmıştır. Yapılmış olan restitüsyon önerilerinde ve restorasyon çalışmalarında en önemli nokta, dönem eklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi olmaktadır.

Anadolu'daki tiyatro örneklerinin Helenistik ve Roma döneminde kullanıldığı bilinmektedir. Ele aldığımız Helenistik dönem tiyatrolarının hepsinde az veya çok Roma dönemi ekleri görülmektedir. Bu ekler, aynı işlev doğrultusunda yapıldığı için korunması gerekmektedir. Fakat daha sonra gelen Bizans döneminde, tiyatroların özgün işlevi son bulmuştur. Tiyatrolara ait özgün bloklar, mimari süslemeler, başka binaların yapımında kullanılmış veya üzerlerine değişik işlevli binalar yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de bu tür kullanımlar devam etmiştir. Örneğin yüz yıl önceki gravürlerde görülebilen Assos tiyatrosundan bugüne çok az kalıntı kalmıştır (Akurgal, 1993). Bu konudaki sorunları aktarmak üzere bir grup tiyatro temsilci yapı olarak seçilmiştir.

Anadolu'da, gösteri amaçlı kullanılan tiyatrolar, dönem farklılıklarına bağlı olarak şu şekilde sınıflandırılmıştır;

- 4.1. Özgün Hellenistik Karakteri Yansıtan Tiyatrolar
- 4.2. Özgün Hellenistik Karakteri Roma Döneminde Yitirmiş Tiyatrolar

4.3. Roma Döneminde Hellenistik Üslupta Yapılmış Tiyatrolar

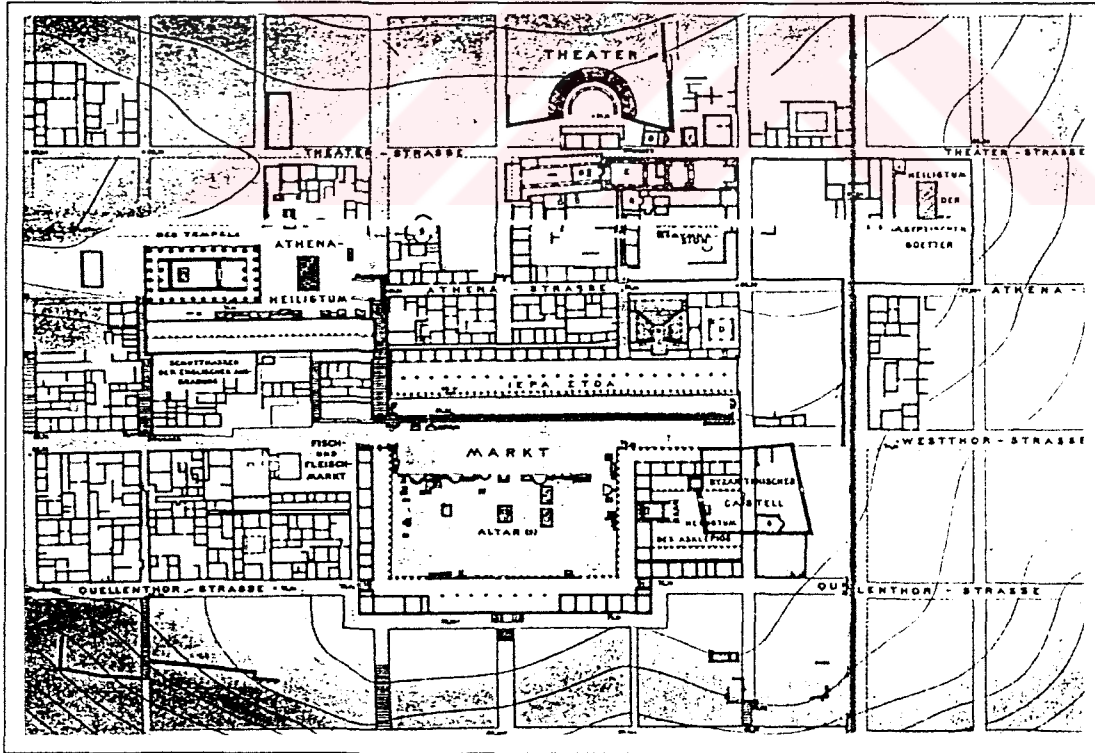
4.4. Roma Dönemi Tiyatroları

4.1. ÖZGÜN HELENİSTİK KARAKTERİ YANSITAN TİYATROLAR

Anadolu'da Hellenistik dönem özelliklerini tam olarak koruyarak, günümüze kadar ulaşabilmiş tiyatro yapısı henüz bulunamamıştır. Böyle özelliklere sahip bir yapının, Roma ve Bizans dönemlerini yaşamamış olması gerekir. Bu bölümde ele alınacak olan Priene, Pergamon ve Metropolis tiyatroları da, Helenizm sonrası dönemlerin değişikliklerine ve yıkıcı etkilerine maruz kalmış yapılardır. Fakat ayırt edilebilir mimari yapı özellikleri bakımından örnek olarak seçilmişlerdir.

4.1.1. Priene Tiyatrosu

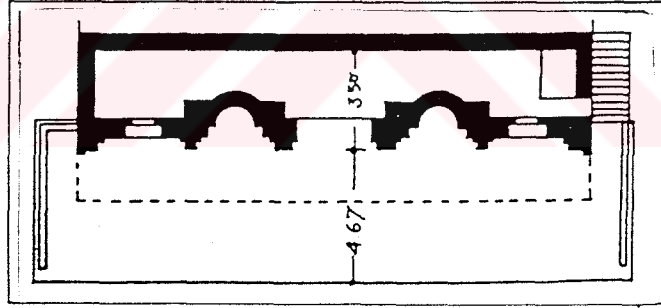
Yunanistan'daki Epidauros tiyatrosunun Klasik dönemde yapıldığını kabul edersek, en iyi korunmuş Hellenistik dönem tiyatrosu Anadolu'da Priene'dedir. (Şekil: 26)

Şekil 26. Priene Kent Planı (Wilberg 1899)

1895 yılında Carl Humann tarafından kazısına başlanan Priene tiyatrosu, dönemin bütün özelliklerini taşıyan bir şekilde ortaya çıkmıştır. Tiyatronun üzerine yapılan değişik dönemlere ait yapılar yerinden kaldırılarak, sadece tek bir döneme ait görüntü elde edilebilmiştir. Yüzyılın başında tiyatrodaki uygulanan -"stil birliği" doğrultusundaki- restorasyon tekniği tartışma konusudur. Dönem eklerinin göz ardı edilerek, tek bir stile ait niteliklerin kullanılmasını öngören bu tür restorasyon anlayışı, zamanımızda kabul görmemesine rağmen, 20. yüzyılın başlarında oldukça fazla kullanılmaktaydı. Aynı zamanda Priene gibi ören yerlerine olan ilgiyi arttırmak için de, tiyatronun tamamen ortaya çıkarılması ve tanıtılması gerekiyordu.

Tiyatronun gelişmesiyle orantılı olarak Roma döneminde büyütülen Priene tiyatrosunda, yapılan ekler belli olmasına rağmen, uygulanan restorasyon ve liberasyon çalışmaları Helenistik dönem özellikleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Son beş yılda hız verilen restorasyon çalışmaları ile tiyatronun Helenistik ve Roma döneminde kullanılan proskenion kısmının rekonstrüksiyonu yapılmaktadır (Koenigs, 1995). Sahne binasındaki Roma dönemine ait tuğla tonozlar, duvarlar ve eklemelerde ayıklama yoluna gidilmiştir. Ayrıca çizimlerde ve illüstrasyonlarda (Gerkan, 1921) görülen scaenae frons (Şekil:27) hakkında, restorasyon çalışmalarında hiçbir ize rastlanmamaktadır. Fakat aynı dönemlerde yapılan su saati oldukça iyi korunmuş ve tiyatronun önemli bir elemanı olarak kabul görmüştür.

Şekil 27. Priene Tiyatrosu Roma Dönemi Scaenae Frons Planı (Fiechter, 1914)

Bizans döneminde, özgün işlevi son bulan tiyatrosun güneyine bir bazilika yapılmıştır (MS. V. yüzyıl). Tiyatroya ait mimari bloklar burada kullanılmıştır. Daha sonraları bu yapı büyütülmüş, sahne binası üzerine yeni kilise eklentileri ve batı parodos üzerine bir şapel yapılmıştır (Gerkan, 1921). Priene tiyatrosunun son hali tüm bu kalıntılardan temizlenmiş görülmektedir.

Tez konusu olarak alınan koruma sorunlarının başında, yapıdaki dönem ekleri ve restorasyon çalışmaları sırasında hangisinin daha fazla korunacağı sorunu gelmektedir. Bu konu çok fazla tartışmaya açık bir durumdur. Fakat 1964 Venedik Tüzüğü ile sınırları çizilen bu tür uygulamalarda, dönem eklerinin yapının bir aşaması olarak kabul edilmesi ve korunmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

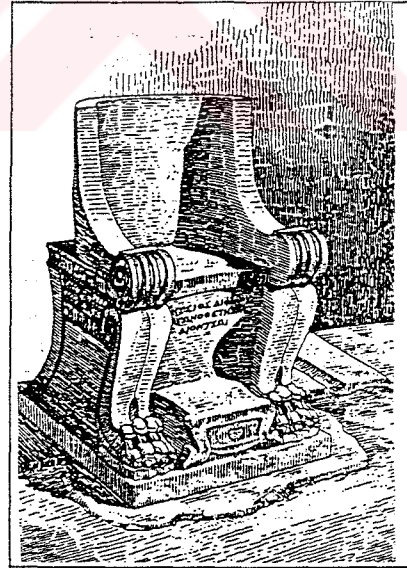
Priene Tiyatrosu Restitüsyon Önerileri

1895 yılında kazısına başlanan tiyatrodaki. 1921 yılında Armin von Gerkan tarafından restitüsyon önerileri geliştirilmiştir (Şekil 28-33). Önerilerde mimari buluntuların fazla olduğu Helenistik dönem esas alınmıştır.

Şekil 28. Priene Tiyatrosu İllüstrasyonu.
(Gerkan, 1921)

Rölöve planı üzerinde Helenistik, Roma ve Bizans dönem ekleri belirtilmiş, mevcut olmayan oturma sıraları işlenmiştir. Böylece alt cavea'da 22, üst cavea'da 25 adet oturma sırası oluşturulmuştur³ (Şekil: 29). Alt cavea sıralarının ilk 8 tanesi oldukça iyi korunmuştur (Şekil: 30). Orkhestra'daki beş adet proedria'dan başka, cavea'nın beşinci sırasında -tam logeion hizasında- Geç Helenistik devirde proedria bankı yapılmıştır. Bu örnek, oyunların orkhestra'dan logeion'a taşındığı zamanı göstermesi bakımından önemlidir (Gerkan, 1921).

Şekil 29. Doğu Proedria

³ Priene tiyatrosunun cavea sayısı konusunda diğer bir görüş Ferrero'ya aittir. (Ferrero, 1988, s:86) Burada, iki diazoma'dan ve üç cavea parçasından söz edilmektedir. Diazoma'ların genişliği 109 cm. ve 112 cm.'dir.

Sahne binasının ise sadece alt katı ayaktadır. İso-domik duvar örgüsüne sahip Helenistik dönem skene'si içindeki, Roma dönemine ait kaba duvarlar ve tuğla tonozlar kolaylıkla ayırt edilebilmektedir (Resim: 21). Scaenae frons'u taşıyabilmek için mevcut duvarların genişletildiği düşünülebilir. Fakat Priene'de diğer tiyatrolardan (Ephesos, Metropolis vd.) farklı olarak, Helenistik sahne binasının dış tarafında değil, iç kısmında genişletme çabaları görülmektedir. Böyle bir uygulama oyun alanını (logeion, podium) genişletmesine rağmen sahne arkası odalarını daraltmaktadır. Sahne binasının güneyine ve batısına yapılan bazilika ve şapel tiyatro alanını sınırlamış ve batı parodos'u kapatmıştır.

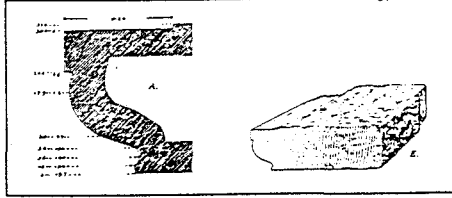
Gerkan'ın önerisinde, yapı dönem eklerinden temizlenmiş ve Helenistik dönem görünümünü almıştır (Şekil: 28,31,32). İki katlı olduğu düşünülen sahne binasında, üç thyroma, merdiven boşluğu ve mekanik asansör (deus-ex-machina) bulunmaktadır. 70x77 cm. boyutlarındaki bu asansörün epiphani için kullanıldığı düşünülmektedir (Gerkan, 1921). Alt kata güney dış cephesinden bir kapı ile girilmektedir. Yine aynı cephede odaların ışık ve hava almasını sağlayan dar pencereler bulunmaktadır. Alt kat ile proskenion arasında simetrik yerleştirilmiş üç kapı bulunmaktadır.

Proskenion 2.75 m. genişlikte olup, 12 adet yarım gövdeli sütun ile sınırlanmıştır. Sütun sırası sahne binasından daha geniş düşünülmüş ve üst katta U şekilli bir logeion yaratılmıştır. Köşelerdeki sütunlar dairesel değil dikdörtgen kesitlidir ve parodos kapısı söveleri ile birleşmektedir. Sütun sırasının yerleştiği taş stylobat'taki izlerden, bazı sütun aralıklarının dekoratif panoyla, bazılarının demir parmaklıkla kaplandığı ve skene kapısı hizalarının ise boş bırakıldığı düşünülmüştür.

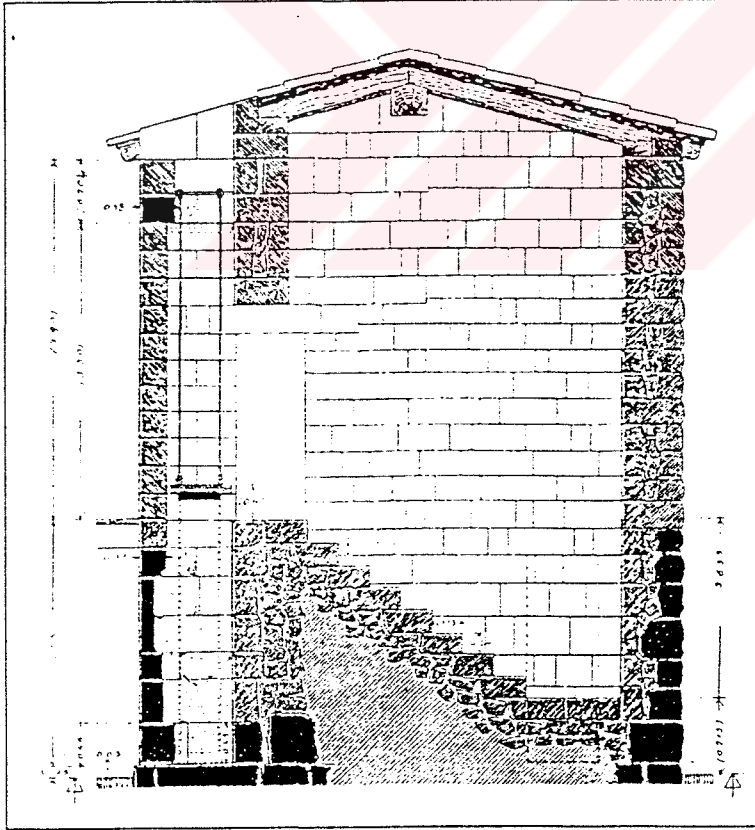
2.74 m. yüksekliğindeki proskenion cephesini oluşturan, 2.05 metrelik Dorik sütunların üzerinde yer alan 55 cm. yüksekliğindeki metop-triglif frizli arşitravlar, tiyatro kalıntıları arasında en fazla bulunan mimari elemanlardır. İki sütun arasına dört tam metop-triglif frizi uygulanmıştır. Arşitrav ve geisondan oluşan proskenion üst yapısı, 2.5 m. uzunluğundaki taş hatıllar yardımıyla sütun hizalarından sahne binası duvarına bağlanmaktaydı (Şekil:37,38, Resim:13,14). Hatıllar arasına yerleştirilen

ahşap kaplama elemanları ile logeion oluşturulmuştur. Taş hatılların kesitleri ahşap malzemenin kolaylıkla yerleşebileceği şekilde yapılmıştır.

Üst kata batı odasının içindeki merdivenden ve batı duvarına bitişik dış merdivenden çıkılır. İç merdivenin oyuncular için, dış merdivenin dekorlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Üst kattaki thyromata açıklıkları 3.5 x 3.5 m. olup, oyunun arka fonunu oluşturmaktaydı. Aralarında birer kapı bulunan thyroma'ların, ya önlerine oyunla ilgili panolar konulur ya da açık bırakılarak, içeride oyunla ilgili bir kompozisyon (sokak, bahçe vb.) sunulurdu. Thyromata açıklıklarının üzerindeki ahşap lentoyu taşıyan profilli mimari elemanlardan (Şekil: 30), kazılar sırasında beş tanesi bulunmuş ve restitüsyonda kullanılmıştır.

Şekil 30. Priene Tiyatrosu Thyroma Lentosu Konsol Taşı (Gerkan 1921).

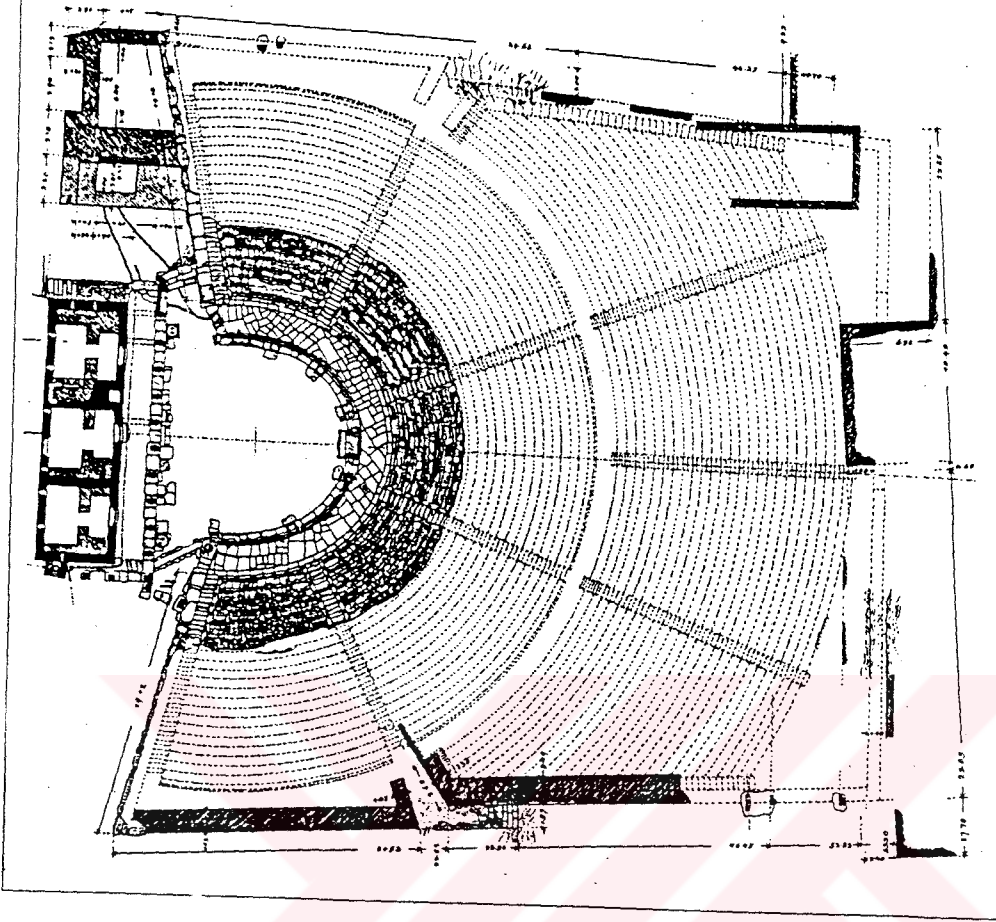

Resim 9. Priene Tiyatrosu Sahne Binası İçindeki Asansör, (Gerkan 1921)

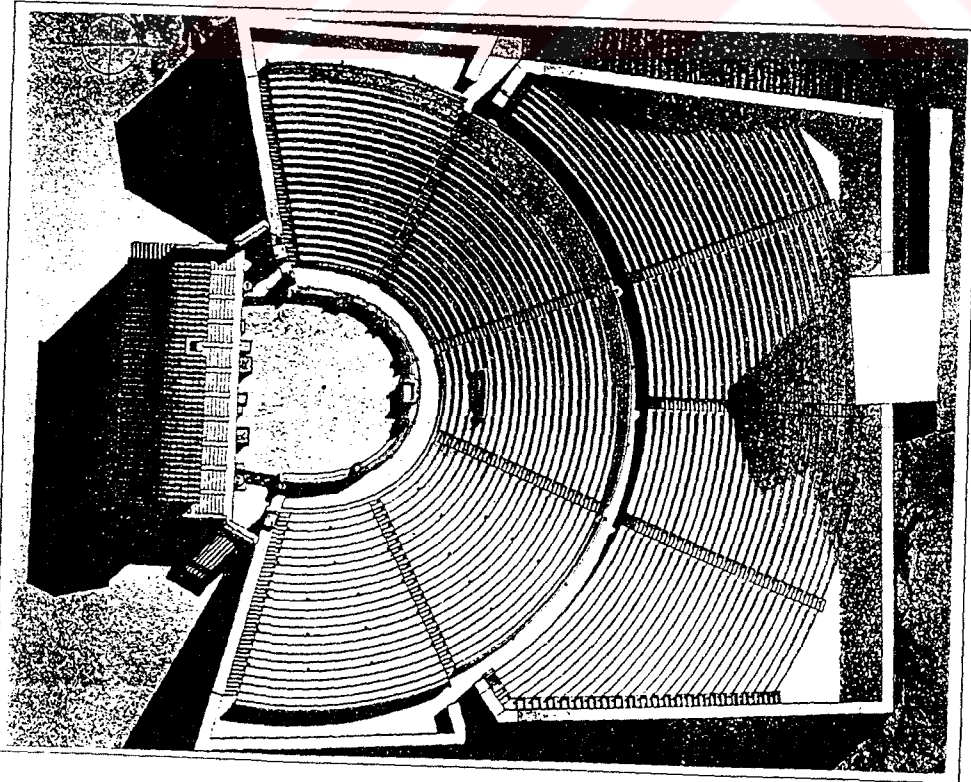
Sahne Binasının üzerine düşünülen kiremit kaplı kırma çatı sadece asansör boşluğunun üzerinde uygulanmamıştır. 5.81x18.38 m. boyutlarındaki yapının toplam yüksekliği 7.80 metredir (Resim: 9).

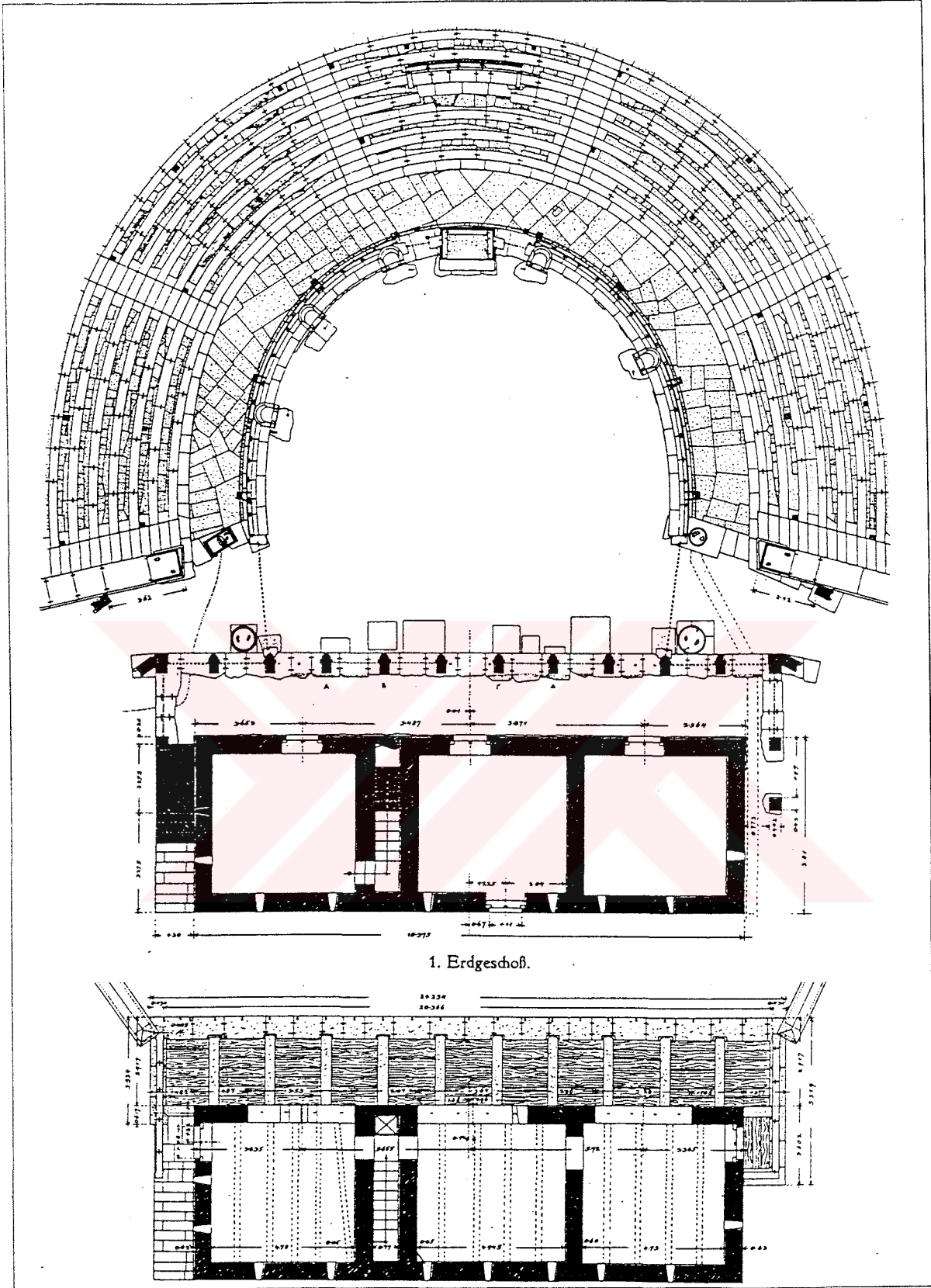

Şekil : 31 Priene Kenti ve Tiyatrosu İllüstrasyonu (Gerkan, 1921 ve Zippelius, 1908)

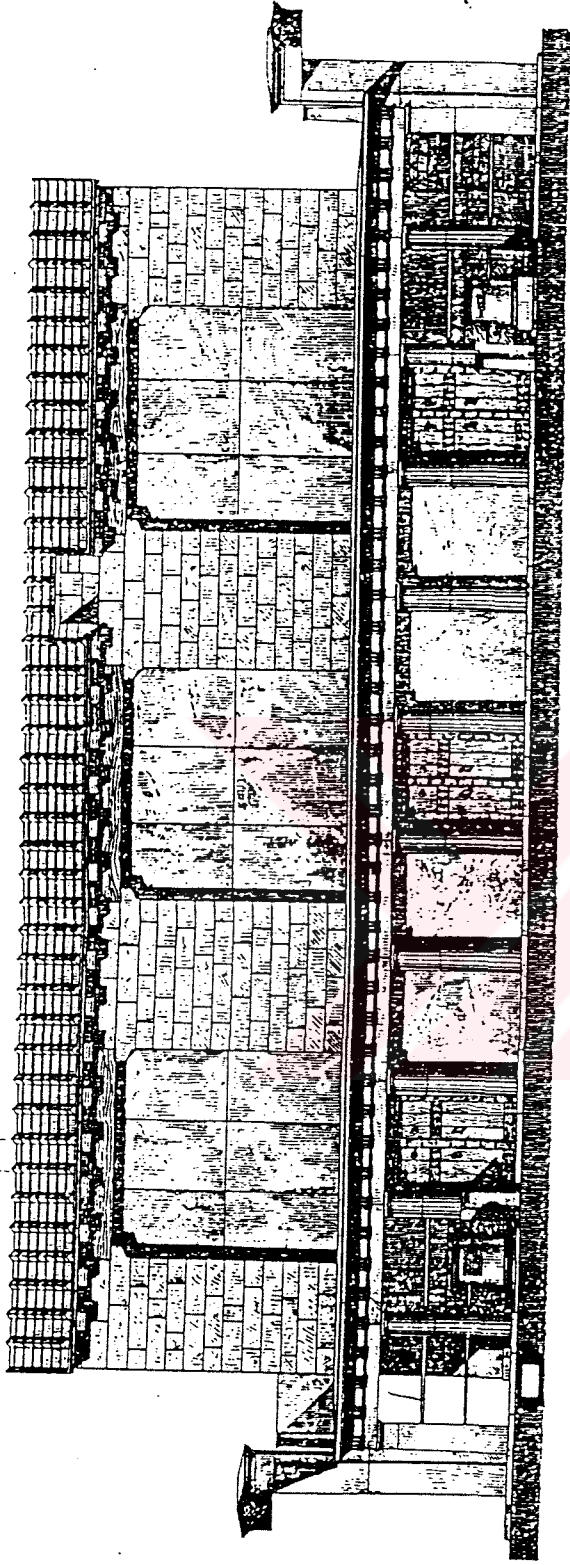

Şekil 32. Priene Tiyatrosu Rölöve ve Restitüsyon Planları (Gerkan, 1921)

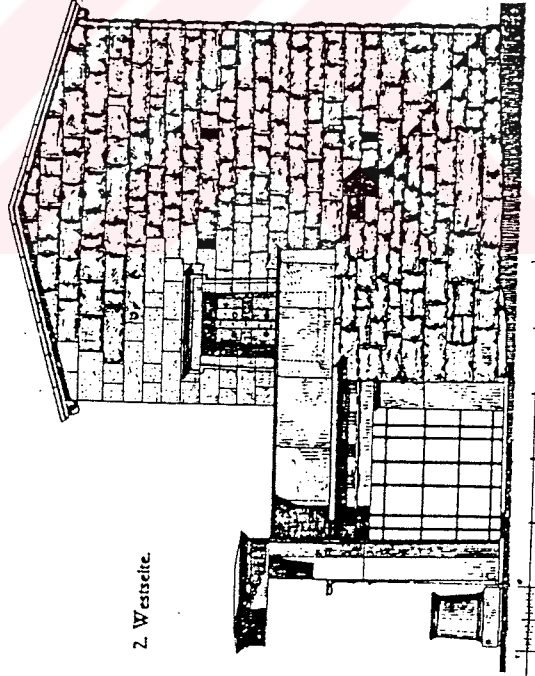

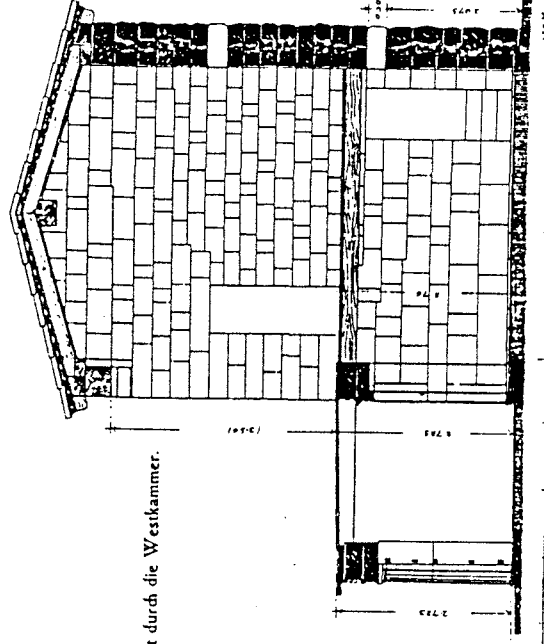
Şekil : 33 Priene Tiyatrosu Helenistik Dönem Planları (Gerkan, 1921, Tf. 32)

1. Vorderansicht.

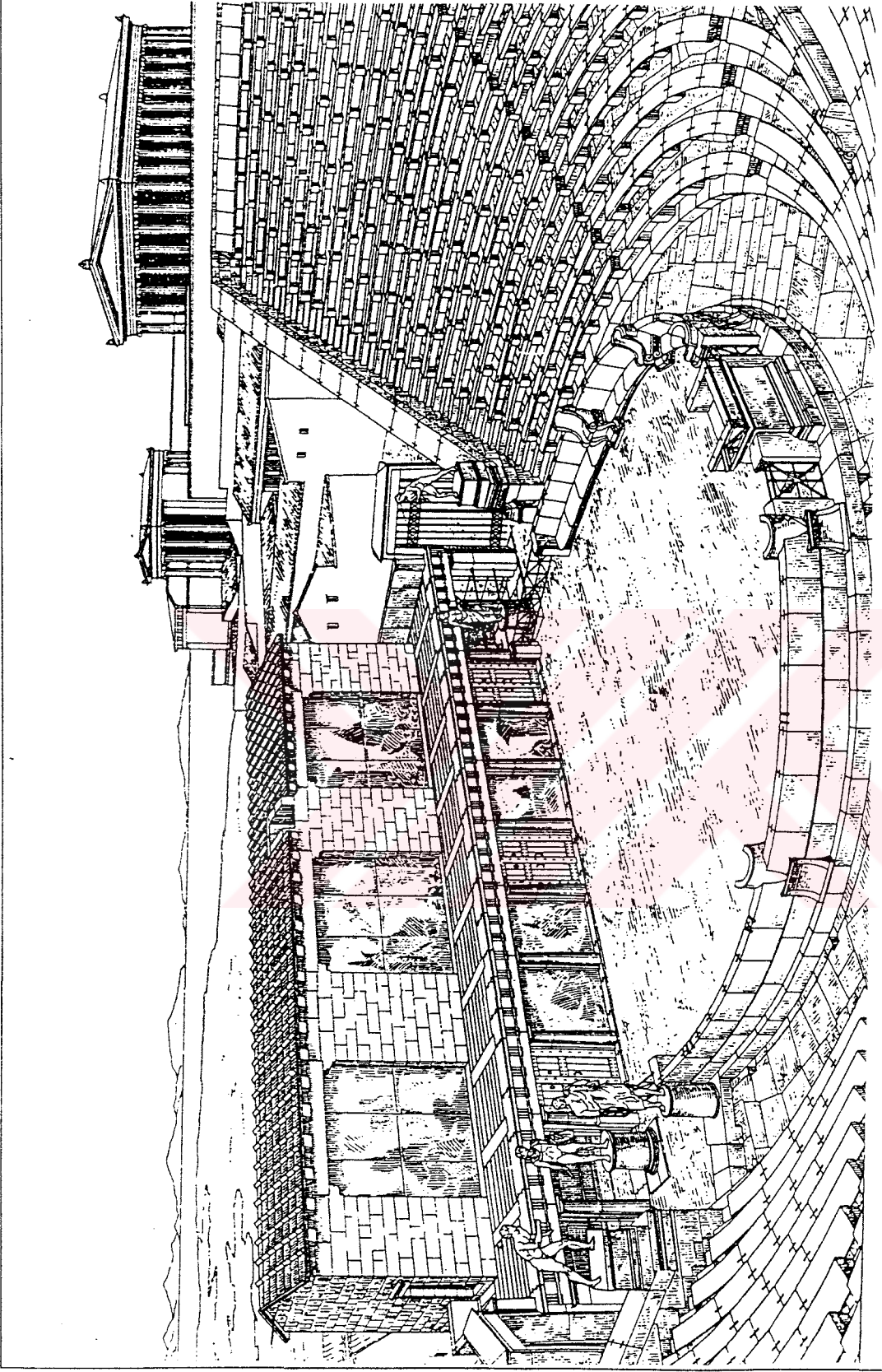

2. Westseite.

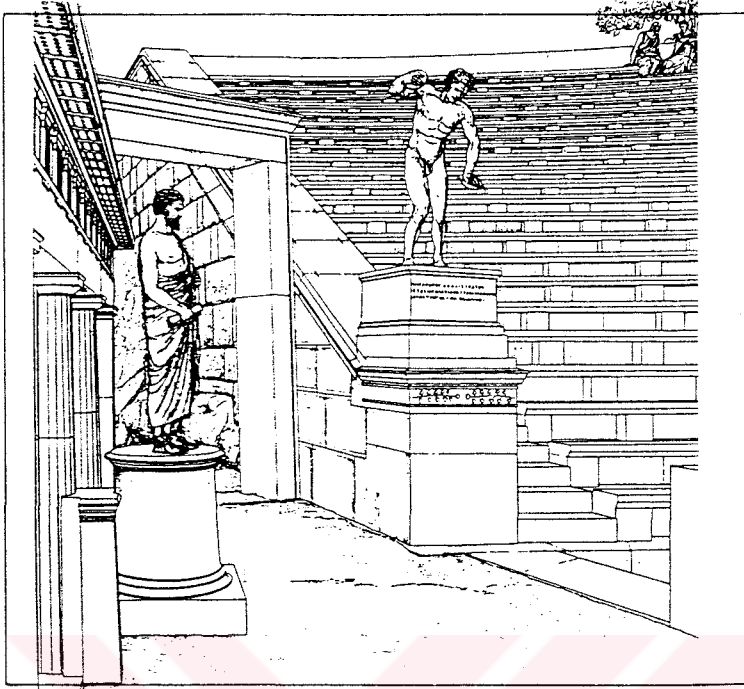

3. Schnitt durch die Westkammer.

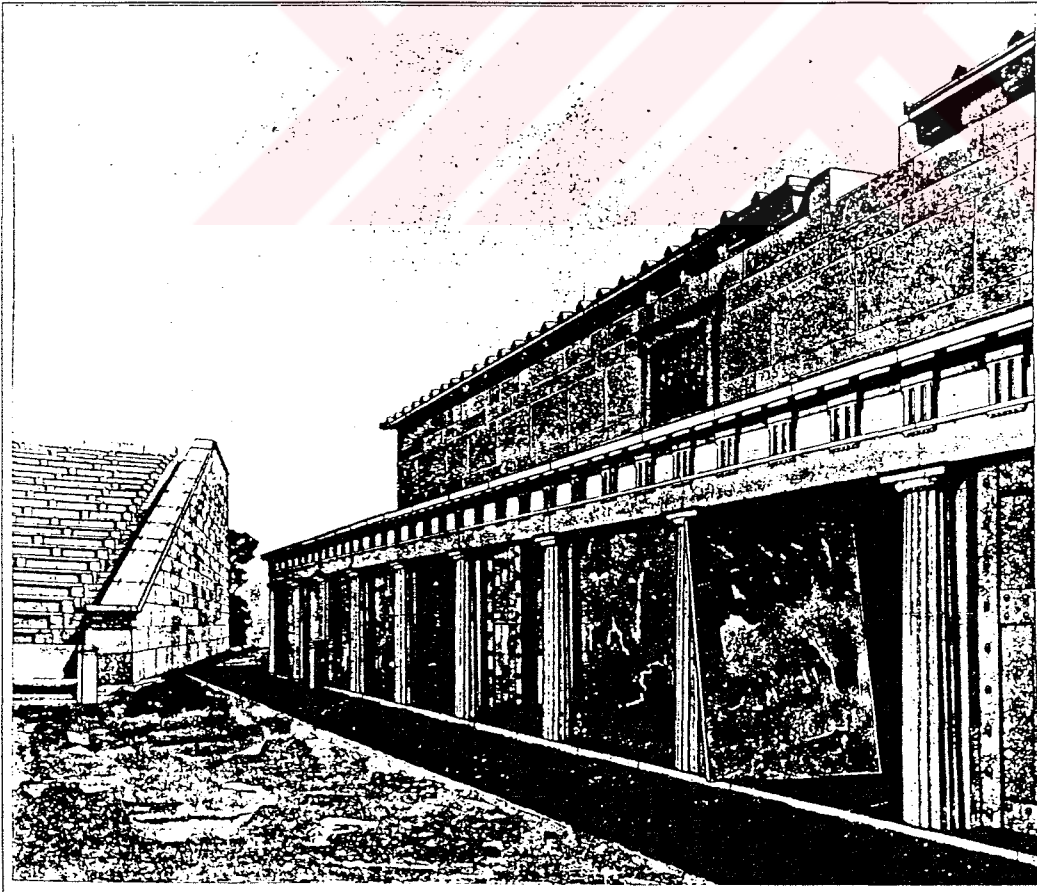
Şekil : 34 Priene Tiyatrosu Helenistik Sahne Binası Kesit ve Görüntüleri (Gerkan, 1921, Tf. 33)

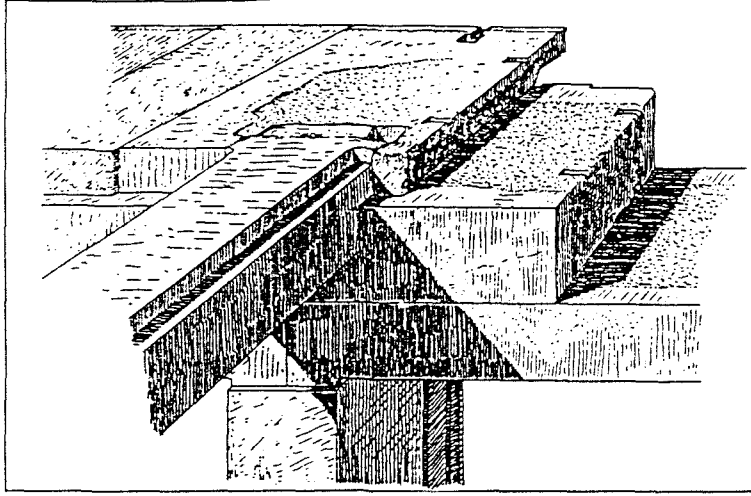
Şekil : 35 Priene Tiyatrosu Restitüsyonu (Gerkan, 1921)

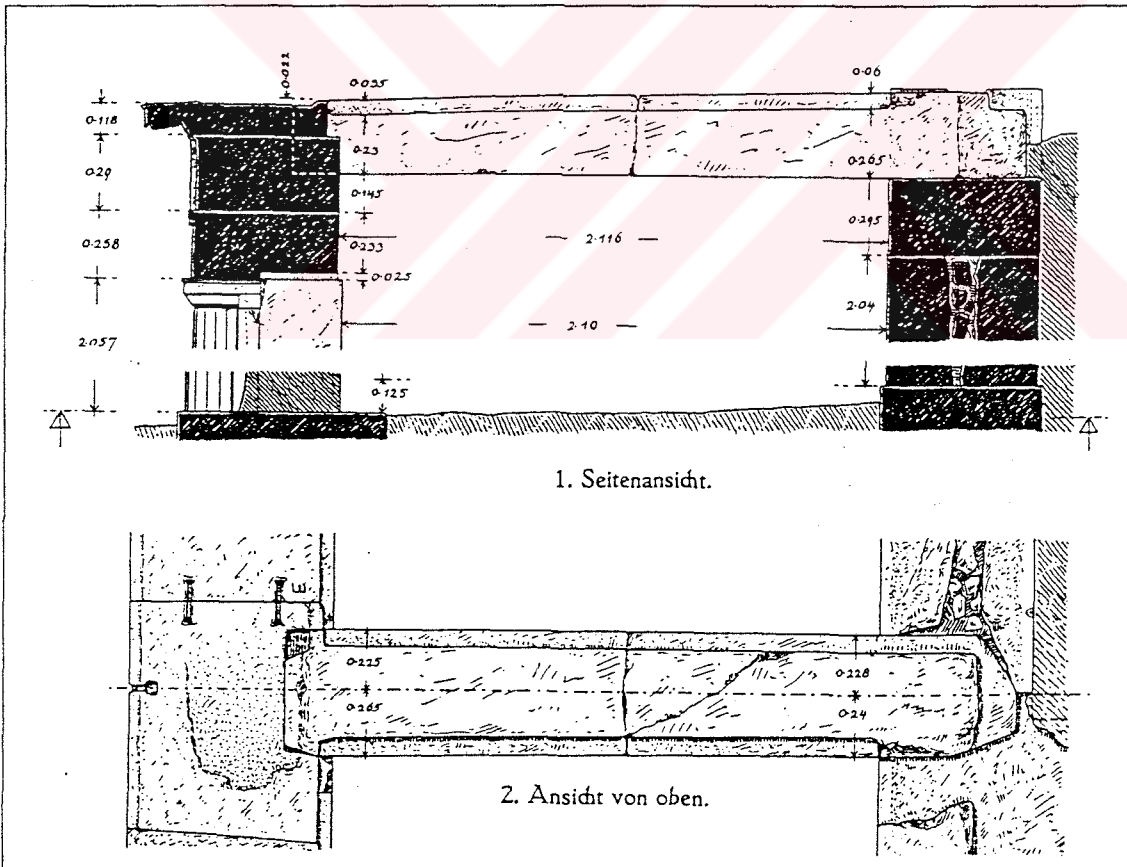
Priene Tiyatrosu Batı Parodos Restitüsyonu (Krischen, 1938)

Şekil: 36 Priene Tiyatrosu Proskenion ve Doğu Parodos Restitüsyonu (Gerkan, 1921)

Şekil : 37 Priene Tiyatrosu Proskenion Kolon-Kiriş Sistemi (Gerkan, 1921)

Şekil: 38 Priene Tiyatrosu Proskenion Taşıyıcı Sistem Detayı (Gerkan, 1921)

Priene Tiyatrosu Restorasyon Çalışmaları

1992 yılından beri Wolf Koenigs başkanlığındaki bir ekip tarafından tiyatronun restorasyon ve ziyaretçilerin gezi güzergahı çalışmaları yapılmaktadır. Tiyatroda özellikle sahne binası ve proskenion'da çalışılmıştır. Restorasyonun amacı, yüz yıl önce ortaya çıkarılan, ve zamanla direncini yitirerek, bozulan in situ mimari elemanları sağlamlaştırmak ve korumaktır. Yapay malzemelerin az kullanılmasıyla, yapının görünümüne zarar verilmemesi ve mekansal etkisinin anlaşılması düşünülmüştür.

1993 yılında, alt katta batı odadaki Roma döneminde eklenen, özel üretim tuğladan yapılan tonozlar tamamlanmıştır (Koenigs, 1996). Yine Roma döneminde bir duvarla kapatılan, batıdan birinci sütun aralığı örnek alınarak, ikinci ve üçüncü aralıklar da in situ elemanları sağlamlaştırmak amacıyla geçici moloz taş duvar ile kapatılmış ve görsel bozukluk yaratmaması amacıyla boyanmıştır. Yüz yıl önce in situ halde bulunmuş olan proskenion batısındaki taş hatıllar, zamanla kırılmış veya düşmüştür. Bu hatıllar, paslanmaz çelik çubuklar ve epoksi reçinesi yardımıyla birleştirilmiş ve özgün yerlerine konmuştur. Diğer taş hatılların yerleştirilebilmesi için öncelikle, metop-triglif bloklarının yerine konması gerekmektedir. Bu amaçla taş kataloğu çıkarılan blokların, yerlerini belirten özgün taşçı işaretleri (A ile X arası) sayesinde özgün sıralarında dizilmişlerdir (Resim: 10-14).

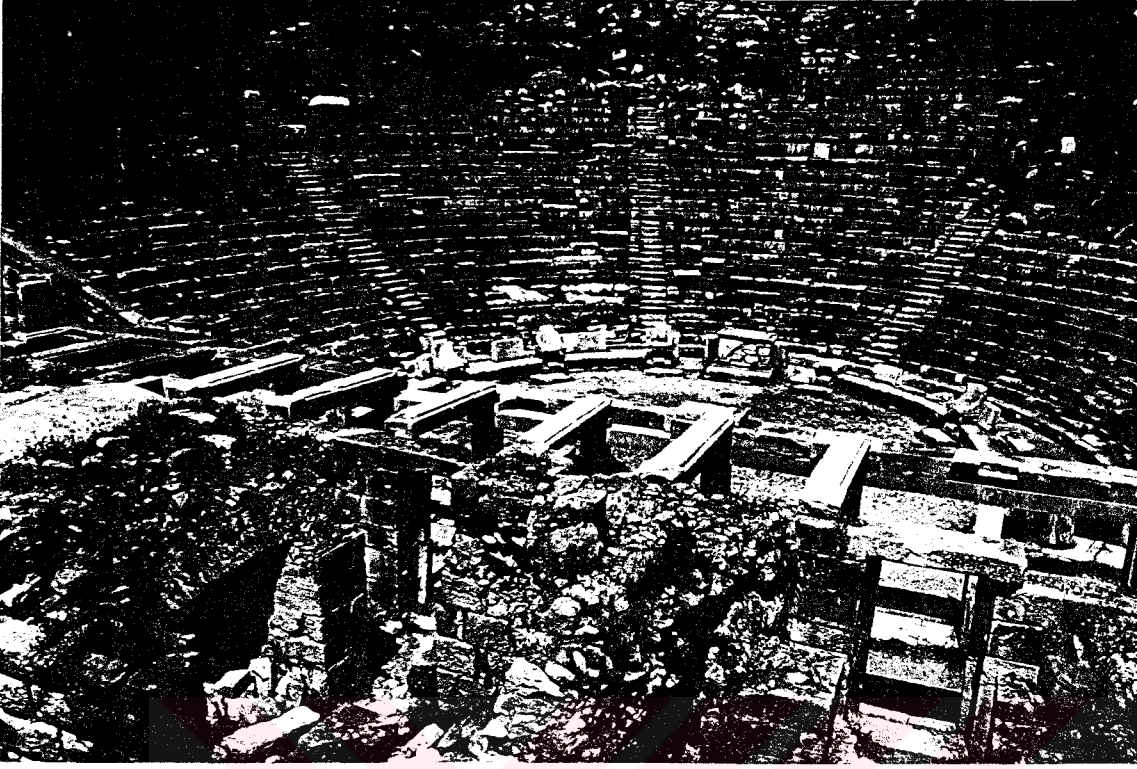
Gezi güzergahı düzenlemesi amacıyla, Piskoposluk kilisesi narteksi güney kapısı önüne bir merdiven yapılmıştır. Böylece tiyatro ile Athena tapınağı arasındaki yoğun ziyaretçi akımı duvarların üzerinden geçmeyerek, merdivenleri kullanacaktır.

1994 yılında, Priene tiyatrosu ilk defa modern tiyatro gösterisine sahne olmuştur (Koenigs, 1996). Bu durum, antik kalıntıların araştırılması ve korunmasında, kullanım imkanının da göz önünde tutulmasının doğru olabileceğini göstermektedir. Depo olarak kullanılacak olan batı odası tonozuna ve asansör boşluğuna basit drenaj sistemleri yapılmıştır. Geison'lara ait mevcut parçalar numaralanmış ve hangi triglif üzerine geleceği belirlenmiştir. Athena tapınağından tiyatroya direkt geçişi sağlamak amacıyla, batı analemma'daki oturma sıralarına ulaşan bir yol açılmıştır.

1995 yılında, proskenion'a ait üç yarım sütun pirinç dübeller yardımıyla birleştirilmiştir. Eksik olan sütun başlıkları Bergama'lı iki taşçı ustası tarafından mermerden hazırlanmıştır. Arşitravlar üzerindeki 7,5 metop-triglif bloğu gerçeğine uygun biçimde yerleştirilmiştir (Koenigs, 1997).

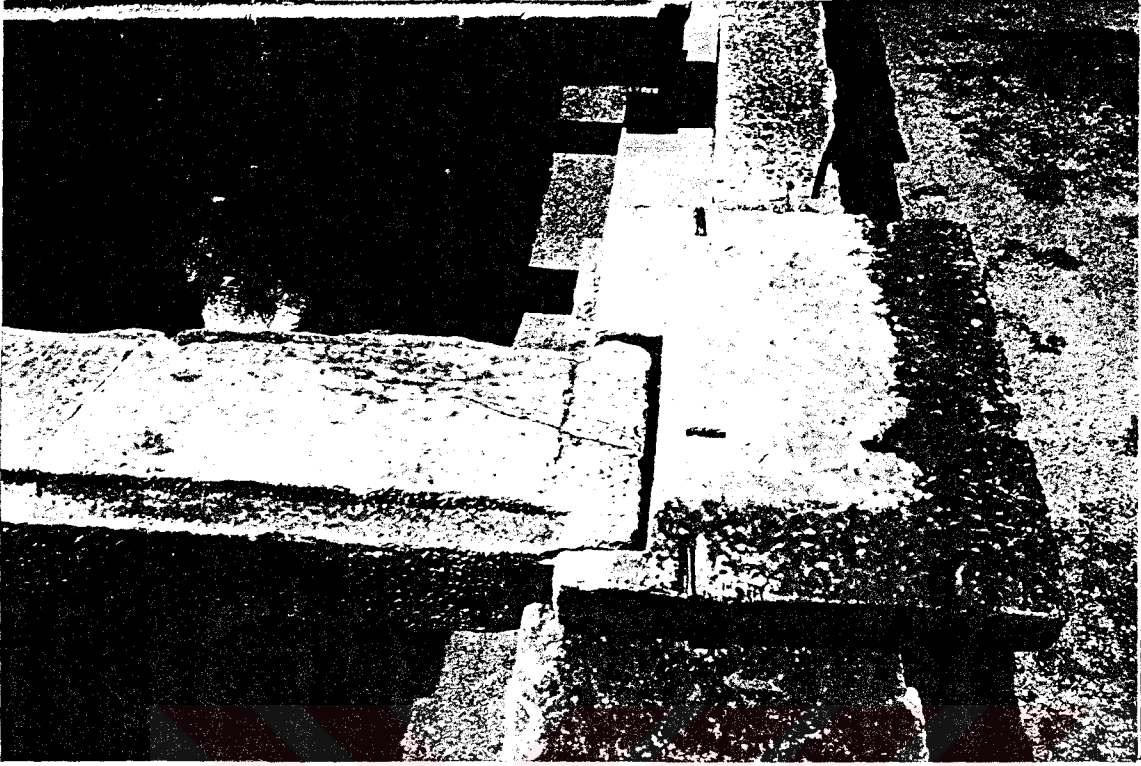
Resim 10. Priene tiyatrosu

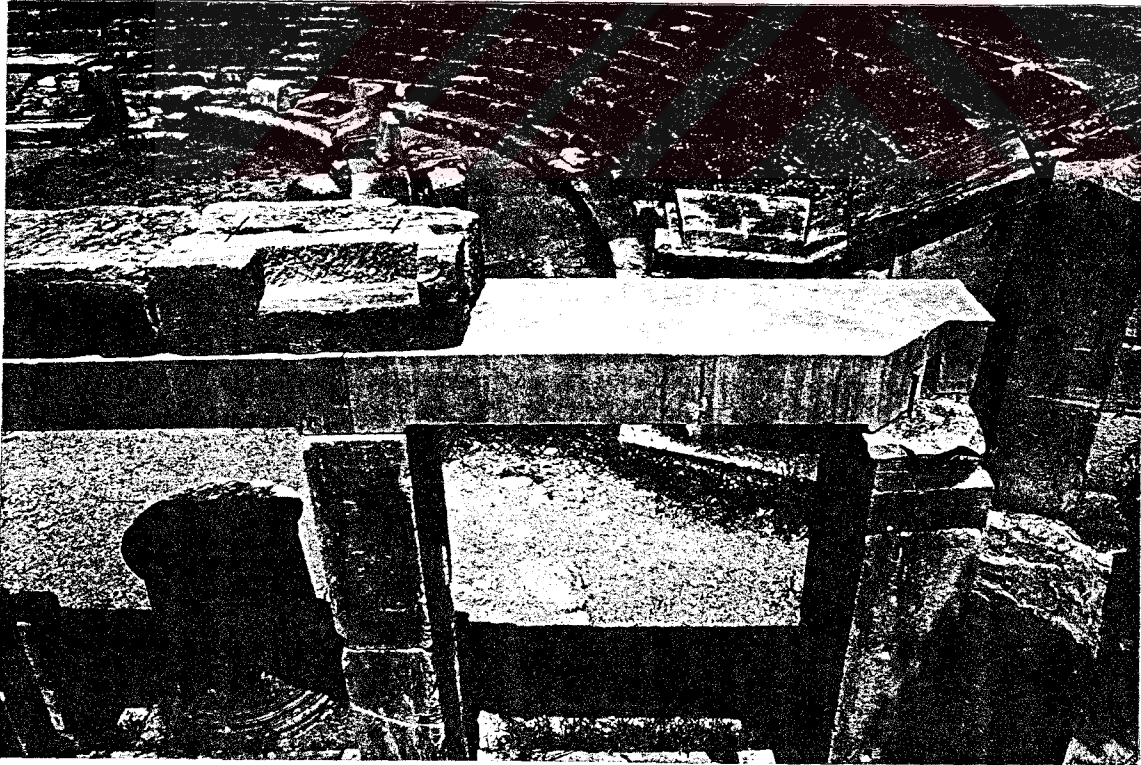
Resim : 11 Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu

Resim : 12 Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu

Resim : 13 Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonu Kolon Kiriş Detayı

Resim : 14 Priene Tiyatrosu Proskenion Restorasyonunda kullanılan İmitasyon Bloklar

4.1.2. Pergamon Tiyatrosu

Batı Anadolu'daki bir diğer önemli Helenistik tiyatro da Pergamon'dadır. Akropolün batı yamacında dar bir alana kurulmuş olan yapı, diğer tiyatro örneklerinde görülmeyen bir plana sahiptir. Bu dar ve dik yamaca Pergamon'un üç önemli yapısı yerleştirilerek, bina kompleksi oluşturulmuştur (Şekil: 39-41). Bu kompleks en işlevsel halini II. Eumenes (MÖ.197-159) zamanında almıştır (Akurgal,1993).

Tiyatro, stoa ve Dionysos tapınağı arasındaki ilişki, topografik şartlara bağlı kalınmasına rağmen uyumlu bir şekilde gelişmiştir. Dionysos tapınağında (Şekil: 42), tiyatro ile yakından ilgili olan tanrıya, bayramlarda ve gösteri zamanlarında sunu törenleri yapılıyordu. Batı terası kentin en güzel manzarasına sahip kısmıydı. Terastan, güneşin son ışıkları altındaki Kaikos ovası büyük bir zevkle izlenebiliyordu. Bu yüzden terasın hem iç hem de dış tarafına iki farklı stoa yapılmıştır. Doğu stoa 75 m. batı stoa ise 250 m. uzunluğa sahiptir. Tören alayı iki stoanın arasından geçerek tapınağa ulaşıyordu. Tiyatro sahne binası, tapınağın görünümünü kapatmaması ve stoanın alanını kısıtlamaması için geçici ahşap elemanlarla kurulmaktaydı (Akurgal,1993). Yapıyı taşıyan ahşap direklere ait delikler ve izler bugün hala taş zemin üzerinde görülebilmektedir. Terasın dik eğimi sayesinde üç katlı yapılabilen stoanın alt katı, sahne binasının sökülüp takılabilen elemanlarını depolamak için kullanılıyordu.

Tiyatroya ait en eski buluntular, Bergama Krallığı'nın (MÖ. 283-133) ilk dönemine tarihlenen poligonal örgülü bazı destek duvarlarıdır.

Pergamon Romalılarının eline geçtikten sonra, tiyatro değişikliğe uğradı. Helenistik dönemde at nalı şeklinde olan alt cavea, yarım daire biçimine dönüştürüldü. Böylece açılan alana, geçici sahne binası yerine, mermerden çok katlı bir yapı ve önyüz (scaenae frons) inşa edildi. Roma sahnesine ait kalıntıların tamamı taşınmış ve

Roma döneminde ve özellikle Caracalla (MS. 211-217) zamanında, tiyatro ile birlikte Dionysos tapınağı da değişikliğe uğramıştır. Bu onarımlardan sonra Pergamon'da İmparator Caracalla'ya "yeni Dionysos" olarak tapınılmıştır. Tiyatronun güneydoğu kenarında Athena temenosuna yakın bir alanda görülen kale burcu Bizans dönemi kalıntısıdır.

Helenistik döneme ait üçlü yapı kompleksi, zamanla önemini ve estetiğini kaybetmiştir. Gruba ait hiçbir yapıda restorasyon çalışmaları yapılmamaktadır. Uygulanan restorasyon politikaları nedeniyle Pergamon akropolü, Roma dönemi yapılarının -örneğin Trajan tapınağı- öne çıktığı bir alan olmuştur. Ovadaki Asklepieion'un da çoğunlukla Roma dönemi özellikleri göstermesi nedeniyle, akropoldeki Helenistik dönem yapılarının önemi artmaktadır.

Pergamon Tiyatrosu Restorasyon ve Çevre Düzeni Önerileri

Akropoldeki diğer yapılar (Trajaneum, Athena Temenosu, Zeus Sunağı ve agora), tiyatro merkezli bu alan çevresinde, daha üst seviyeden tiyatro terasına ve batıya bakacak şekilde yerleşmişlerdir. Bu yüzden Pergamon tiyatrosu ve komşu binaların, kentin toplumsal merkezini oluşturduğu söylenebilir. Bu merkezin bugün de algılanabilmesi için, tiyatro, stoa ve tapınaktan oluşan yapı grubunun yeniden düzenlenmesi ve canlandırılması yerinde olacaktır.

Öncelikle çevre düzeni ve temizlemesi yapılarak, özgün durumuna yakın bir sirkülasyon ağı oluşturulmalıdır. Yol üzerindeki önemli noktalarda, yeterince bilgi içeren tanıtım levhaları hazırlanmalıdır. Bu hazırlıklarla beraber, terasta bazı konservasyon ve rekonstrüksiyon uygulamaları yapılmalıdır.

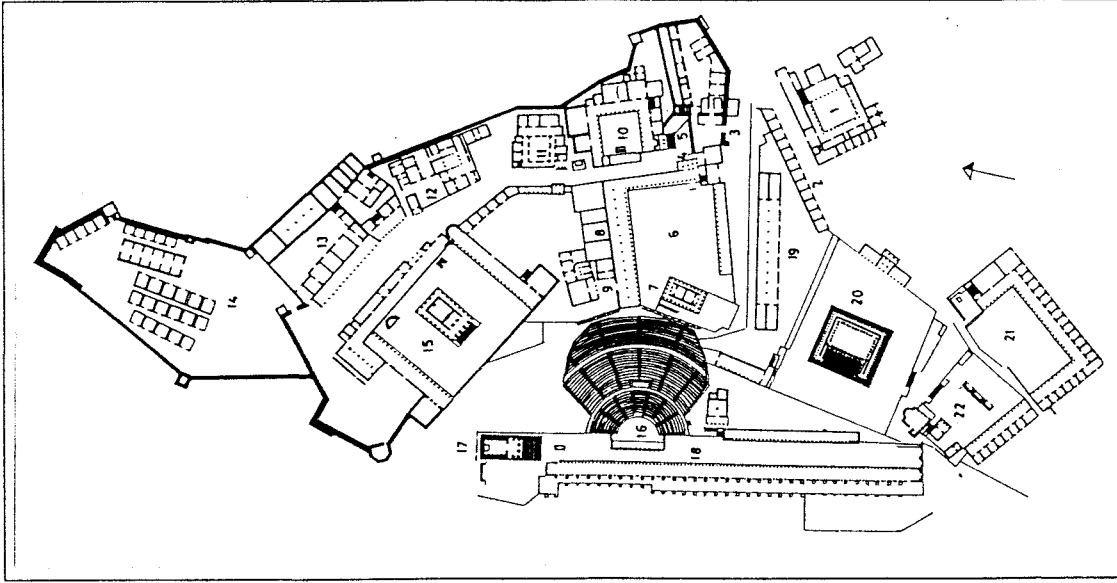
Konservasyon çalışmalarının daha çok, terası oluşturan payandalı istinat duvarlarının sağlamlaştırılması yönünde yapılması gerekmektedir. Dionysos tapınağı yakınındaki duvarlarda, topografik olumsuzluklara bağlı olarak daha fazla tahribat görülmektedir. Tiyatro cavea'sı ise, ana kayaya oyulmuş alt yapısı nedeniyle bütünlüğünü korumuştur. Andezit malzemeli oturma sıralarının bozulmuş kısımlarını

sağlamlaştırmak ve tamamlamak suretiyle, bir onarım yapılabilir. Alt yapıyı destekledikten sonra, binaların rekonstrüksiyonu düşünülebilir.

Stoanın güneyinde terasa girişi sağlayan antik kapı, yeniden ayağa kaldırılarak gezi rotasının başlangıcı sayılmalıdır. Tapınağa giden yol üzerindeki Dor stilindeki stoaların bir kısmı yeniden kurularak, özgün duruma yakın bir görünüm ve manzara seyri imkanı sağlanabilir. Yolun sonundaki Dionysos tapınağının sınırlı rekonstrüksiyonu sayesinde stoa ile görsel bütünlük elde edilebilir.

Taş zemin üzerindeki izlerden yola çıkarak sahne binasının ahşap iskeletinin kurulması mümkündür. Helenistik dönem niteliklerini yeterince ortaya koyacak şekilde, yarı açık bir mekan olarak tasarlanabilir. Ahşap direkler üzerinde taşınan logeion ve çatı düzlemleri mekanın kapalı kısmını oluşturabilir. Böylece, Helenistik dönem sahne binasının benzeri olacak bu uygulama, sirkülasyon aksını engellemeyeceği gibi tiyatronun ve tapınağın görünümünü de fazlasıyla etkilemeyecektir.

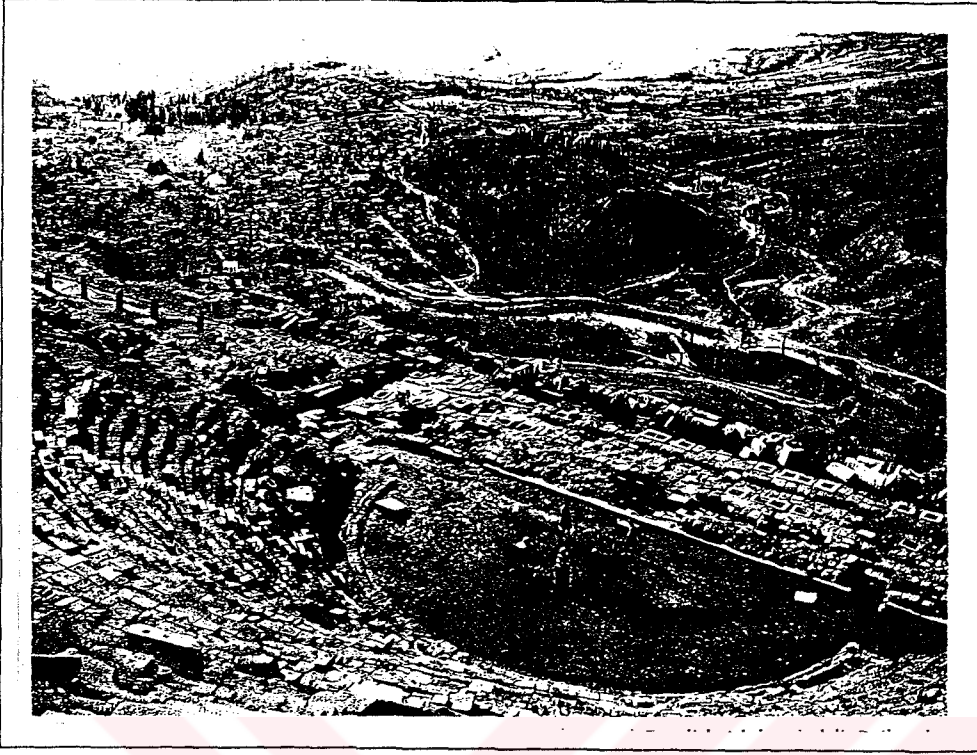
Yapılacak bu restorasyon çalışmaları ile Pergamon tiyatro terasının korunması ve kentin önemli bir alanı haline getirilerek kullanılması sağlanacaktır. Kontrollü kullanım koşulları sayesinde, doğabilecek fiziksel tahribat en aza indirilebilir. Antik gösteri mekanlarının aynı zamanda sanatsal üretim mekanları oldukları göz önünde tutularak, buna göre kullanım alternatifleri geliştirilmelidir.

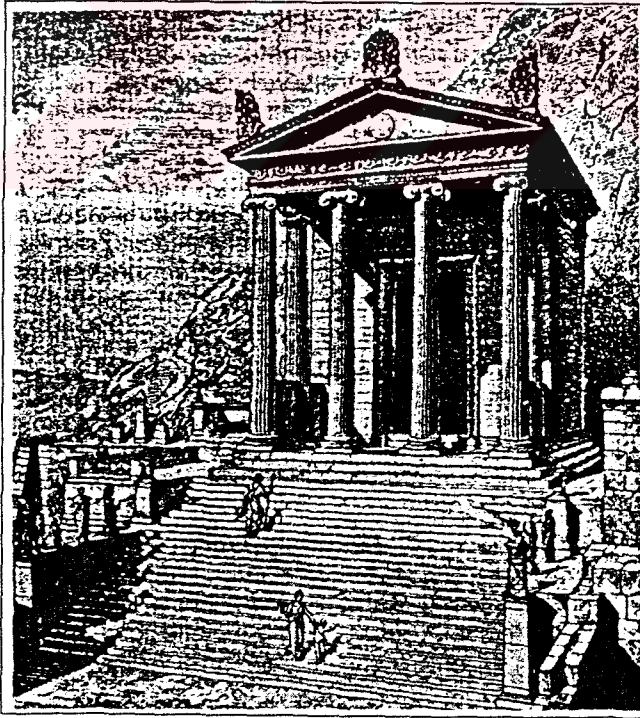
Şekil 39. Pergamon Kenti Planı

Şekil 40. Pergamon Kenti İllüstrasyonu (R. Bohn)

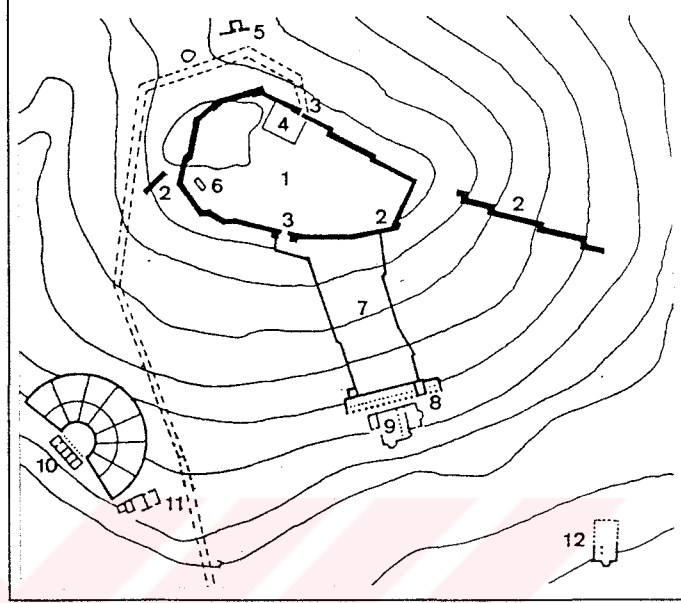
Şekil: 41 Pergamon Tiyatro Terası

Şekil : 42 Pergamon Dionysos Tapınağı (R. Bohn)

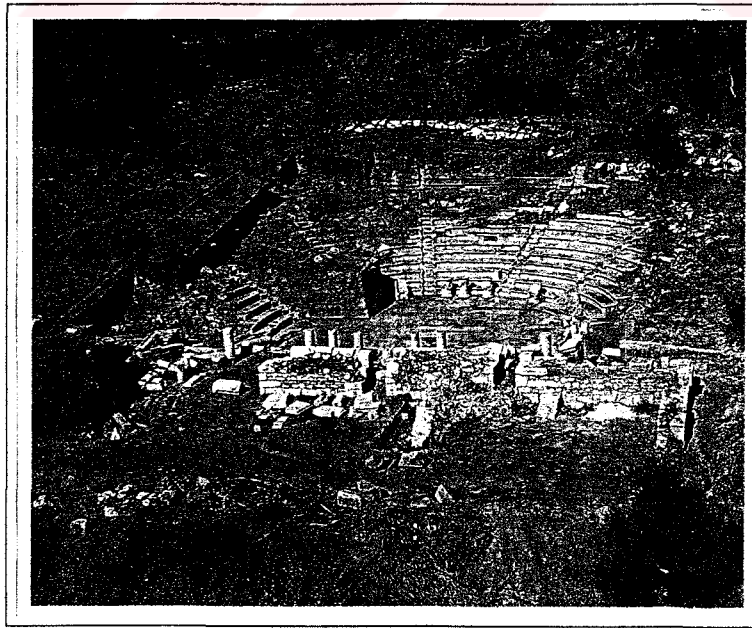
4.1.3. Metropolis Tiyatrosu

Batı Anadolu'da bulunmuş tiyatroların en sonuncusu olan Metropolis tiyatrosu (1989), Helenistik dönem özelliklerini fazlasıyla taşıyan bir tiyatrodur. Akropolis ve kent merkezinden (stoa, bouleuterion) ayrı olarak, güneye bakan yamaçta yer almaktadır (Şekil: 43). Buradan Kaystros (Küçük Menderes) ovası ve Ephesos yolu üzerindeki tepeler rahatlıkla izlenebilmektedir.

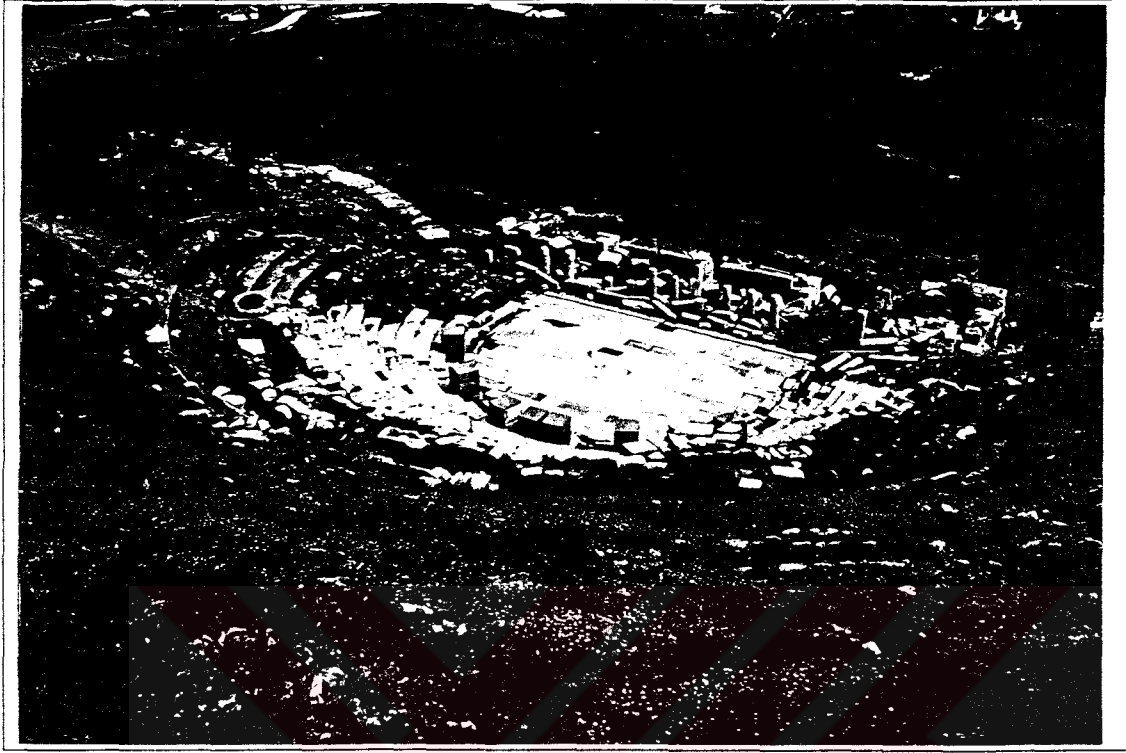
Şekil 43. Metropolis Kent Planı

Alt cavea ve proskenion toprak altında kaldığından oldukça iyi korunmuştur. Orkhestra mermer zemin döşemesi, soylu koltukları ve yuvarlak sunaklar ile alttaki oturma sıraları çok iyi durumdadır (Resim:15).

Resim 15. Metropolis Tiyatrosu

Üst cavea'daki oturma sırası kalıntıları yer yer görülen moloz taş blokajlardan ibarettir. Bu durum sel ve erozyon riskini de arttırmaktadır (Resim: 16).

Resim 16. Üst Cavea'dan Genel Görünüm

Doğal şist anakaya üzerine oturan ve 4400 seyirci kapasitesine sahip Metropolis tiyatrosu cavea'sı bir diazoma ile iki parçaya ayrılmaktadır. Diazoma'nın genişliği 220 cm'dir. Cavea'nın alt bölümünde 12, üst bölümünde ise 18 oturma sırası vardır. Oturma sıralarının genişliği ortalama 73 cm. (profil hariç) ve yüksekliği ortalama 44 cm'dir. Cavea oturma sırası yapım sisteminde önce, taş yatakları açılan şist anakayanın üzerine yeterli yüksekliğe kadar blokaj yapılmaktadır. Sonra oturma sırası kaplama bloğu ve alın taşı blokajın üzerine yerleştirilmekte ve kenetlenmektedir.

Cavea'nın alt bölümü 7, üst bölümü ise 14 kerkis'e bölünmüştür. Kerkis'leri ayıran merdivenlerin her iki kenarında aslan ayaklı oturma sırası blokları bulunmaktadır. Cavea düzeni bütün Helenistik tiyatrolarda olduğu gibi, yarım daireden biraz fazla, at nalı şeklindedir. Tiyatronun cavea yarıçapı yaklaşık 43 m. ve orkestra yarıçapı ise 9.17 metredir.

Cavea'yı sınırlayan analemma duvarlarına ait, ana kayaya oyulmuş sağlamlaştırma nişlerinden başka çok az sayıda bosajlı yapı bloğu bulunmuştur. Nişlerin, oldukça zayıf olan şist anakayaya oturan analemma duvarını desteklemek amacıyla yapıldığı ve içine moloz taş blokajı uygulandığı düşünülmektedir.

Helenistik dönemde sıkıştırılmış toprak olduğu düşünülen orkestra zemini, Roma döneminde 5 cm. kalınlığında mermer ile kaplanmış (Resim: 17), üç yuvarlak sunak ile beş soylu koltuğu cavea kenarına yerleştirilmiştir. Bu koltukların Helenistik dönemde Vitruvius'un belirttiği şekilde orkestra içinde olduğu düşünülebilir. Roma döneminde ayrıca, sahne binası genişletilmiş (Resim: 18), proskenion sütunları öne taşınmış ve alt cavea'nın bazı sıralarında onarım yapılmıştır.

Resim 17. Orkestra ve Sahne Binası

Bizans döneminde ise tiyatronun özgün işlevi son bulmuş, üzerine çiftlik yapıları ve konutlar inşa edilmiştir. Ayrıca yakındaki bir cam atölyesinin atıkları da sahne binasına atılmıştır. Bu nedenle yüzeyde kalan cavea'nın üst bölümü daha fazla tahrip edilmiştir. Kazılar sırasında Bizans yapı kalıntılarının çoğu, değerlendirildikten sonra yerinden kaldırılmış ve alttaki özgün oturma sıralarına ulaşılabilmiştir.

Roma dönemi etkilerinin en fazla görüldüğü bölüm olan sahne binasında, her iki dönemle ilgili yeterince veri mevcuttur. Yapılan restitüsyon çiziminde Helenistik dönem sahne binasının yaklaşık 6x18 m boyutlarında iki katlı bir yapı olduğu, alt ve üst katların üç eşit odaya bölündüğü düşünülmüştür. Ön sahne kısmı, 12 adet dorik sütun ile sınırlanarak, üst katında oyun terasını oluşturmaktadır.

Roma döneminde tiyatro oyunlarının çeşitlenmesi sonucu, sahne binası ve proskenion genişletilmiştir. Helenistik dönem yapısına eklemeler yapmak suretiyle, proskenion'da iki sütun sırası ve sahne binasında beş adet oda oluşturulmuştur. Ayrıca oyunlara dekor olacak ve görsel etkiyi arttıracak üç katlı scaenae frons'un varlığı da tespit edilmiştir. Alt katın Dor, orta katın Korinth ve üst katın da İyon düzeninde yapıldığı düşünülmektedir.

Resim 18. Roma Döneminde Genişletilen Sahne Binası

Metropolis Tiyatrosu Koruma Sorunları

Helenistik dönem tiyatrolarının genel özelliği olan, cavea'nın tepe yamacına yerleştirilmesi durumu, Metropolis tiyatrosu için de geçerlidir. Bu yüzden anakaya oyularak, oturma sıraları için yataklar hazırlanmıştır. Fakat anakayanın malzemesi şisttir. Kolayca işlenebilen bu malzemenin dayanımı çok azdır. Cavea temeli olan şist anakaya, bozulmaların asıl sebebidir. Ortaya çıkarılan şist anakayanın korunması da güç olmaktadır

Helenistik dönemden günümüze kadar, Metropolis'te birçok uygarlık yaşamıştır. Bizans döneminde tiyatronun üzerine çiftlik yapıları yapılmış ve bu yapılarda tiyatroya ait bloklar kullanılmıştır. Sonraları çevredeki yerleşmelerin gelişmesiyle, yüzeyde kalan son tiyatro blokları da taşınmıştır (Meriç, 1996).

Kazılar sırasında, birçok bitki ve ağaç kaldırılmak zorunda kalmıştır. Böylece ortaya çıkan cavea yamacı dış fiziksel etkenlere (yağmur, güneş, rüzgar) karşı korumasız bir duruma gelmiştir. Yağmur sularıyla taşınan malzeme alt cavea'yı da tehdit eder duruma gelmiştir. Yağmur ve toprak kayması sonucu taşınan toprak, bitkilerin yetişmesi için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bu yüzden tiyatronun birçok yeri bitkilenme sorununu yaşamaktadır.

Cavea'da fiziksel özelliğini yitirmiş blokların belirlenerek, çeşitli bağlayıcılar (Epoksi, Araldit vb.) yardımıyla sağlamlaştırılması veya değiştirilmesi gerekmektedir. Plandaki yerlerini değiştirmiş bloklar tekrar özgün yerlerine monte edilebilir. Böylece ilerde olabilecek kaymaların da önüne geçilebilecektir. Tiyatronun üst cavea'sında farklı bir rekonstrüksiyon çalışması uygulanabilir. Buluntuların çoğunun blokaj olmasından dolayı, bu bölümdeki oturma sıraları blokaj seviyesinde bırakılabilir.

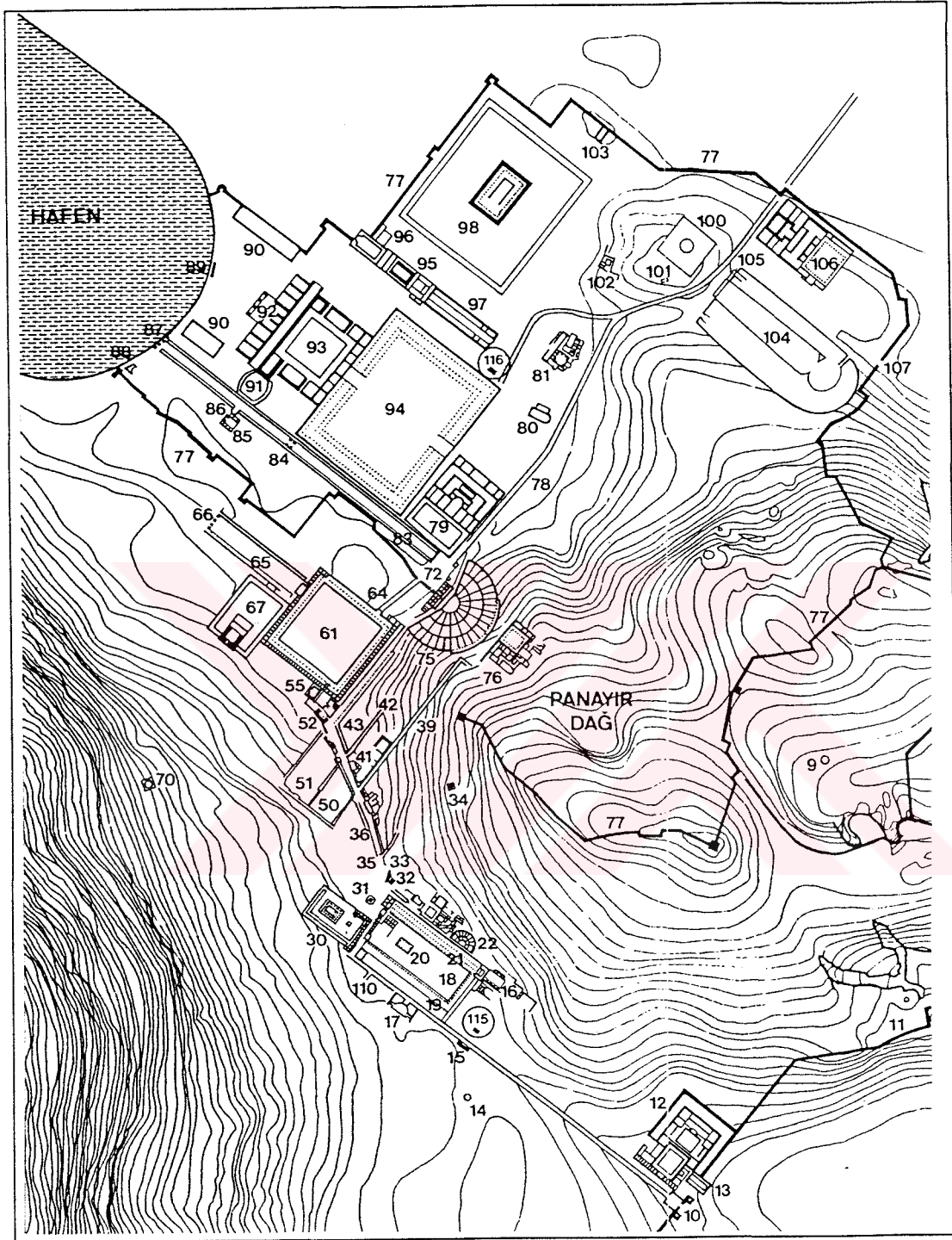
Cavea'nın üstünde yer alacak ikinci diazoma ile hem yürüme bandı hem de yağmur sularının boşaltılmasını sağlayan bir drenaj sistemi ile kanalda toplanan su, tiyatro dışına atılabilir.

4.2. ÖZGÜN HELENİSTİK KARAKTERİNİ ROMA DÖNEMİNDE YİTİRMİŞ TİYATROLAR

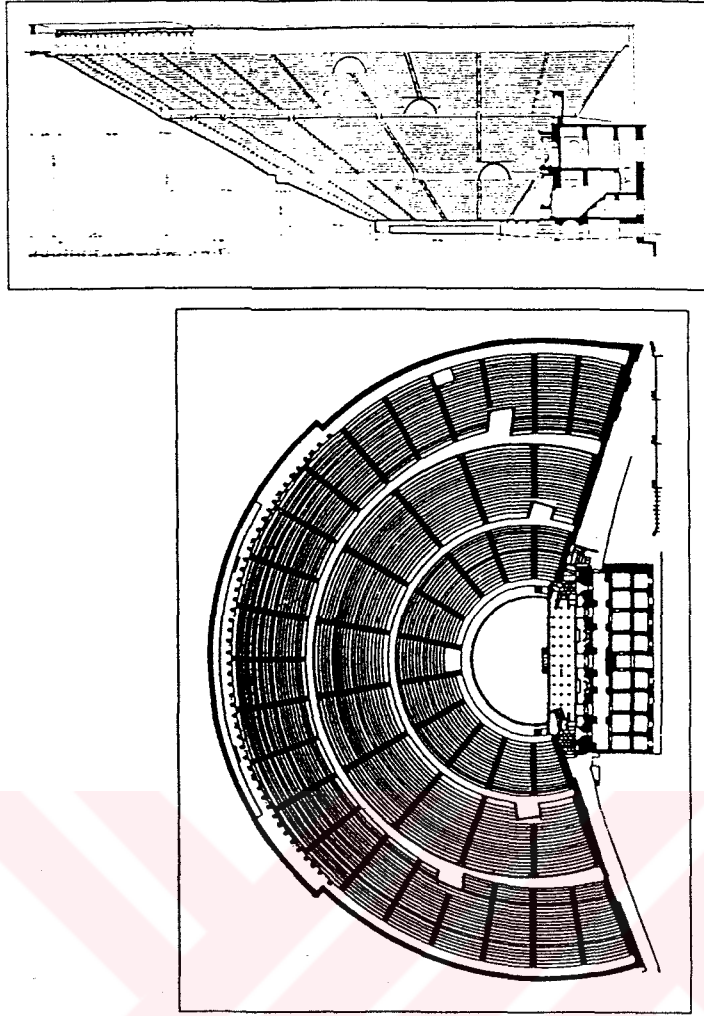
4.2.1. Ephesos Tiyatrosu

Ephesos tiyatrosu aşağı liman kentinin, iki önemli caddesinin (Kuretler ve Liman caddeleri) kesiştiği noktada kurulmuştur (Şekil: 44). Panayır dağının batı yamacında, kent merkezine hakim bir konumda yer almaktadır. MÖ. II. yüzyıldan önce yapıldığına dair hiçbir kanıt bulunamamış, ilk kesin tarih sahne binasının kuzeybatı köşesine MÖ.100 yılında yapılan Helenistik çeşme sayesinde belirlenmiştir (Scherrer, 1995). MÖ. 97 yılında yarışmaların yapıldığına dair bir belge de, tiyatronun II. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceğine işaret eder. Ephesos'un MÖ.133 tarihinde Roma egemenliğine girdiği düşünülürse (Akurgal,1993), tiyatronun bilinen en eski halinin Romalılar zamanında yapıldığı ortaya çıkar. İstisnai olan bu durum sadece kronolojik bir sorun olduğu için dikkate alınmamış ve tiyatronun Helenistik dönemde yapıldığı kabul edilmiştir (Şekil: 46).

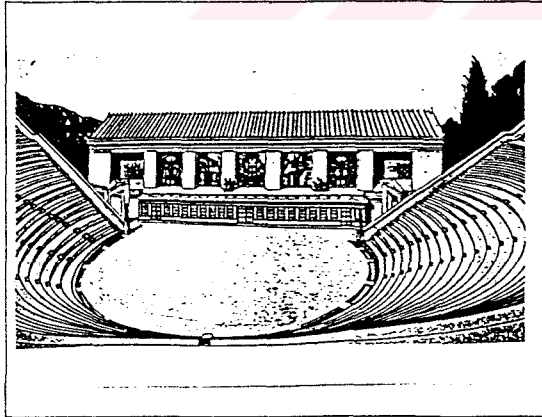
Roma İmparatorluk çağında, Claudius (MS. 41-54), Neron (MS. 54-68), Domitian (MS. 81-96) ve Trajan (MS. 98-117) yönetimleri sırasında, tiyatro değişikliğe uğramış ve büyütülmüştür. Skene'nin ilk iki katı Neron zamanında yapılmış, üçüncü kat ise olasılıkla MS. II. yüzyılın ortasında eklenmiştir (Akurgal,1993) (Şekil: 45,47). Domitian dönemine tarihlenen yazıtlarda (MS. 87-92, Scherrer,1995), logeion ve proskenion'da değişiklikler yapıldığı, cavea'nın ilk dört sırası sökülerek, 4.14 m. boşluk yaratıldığı ve bu alana podyum (konistra) yapıldığı belirtilmektedir. Bu değişikliklerin yapılması, kültürün ve gösterilerin farklılaştığını, artık tiyatro yerine su oyunları ve gladyatör savaşlarının revaçta olduğunu açıklamaktadır. Aynı dönemde ikinci cavea ve diazoma yapılmış ve yükselen analemata duvarları içine tonozlu geçitler ve merdivenler yapılmıştır. Kuzey analemata MS. 92, güney analemata ise MS. 102 yılında inşa edilmiştir (Heberdey, 1912). MS. 262 yılındaki büyük deprem sonrasında üçüncü Cavea'nın yapılmasıyla Ephesos tiyatrosu son şeklini almıştır (Scherrer, 1995).

Şekil : 44 Ephesos Kent Planı (Scherrer, 1995)

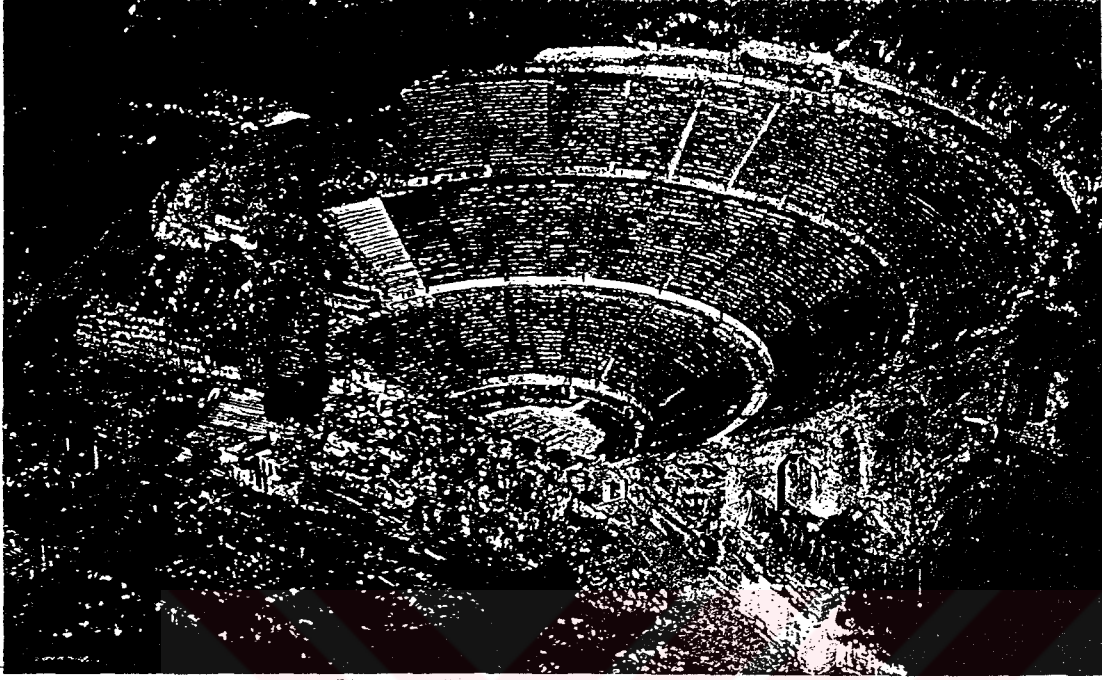
Şekil : 45 Ephesos Tiyatrosu Plan ve Kesit Restitüsyonları
(Niemann, 1912)

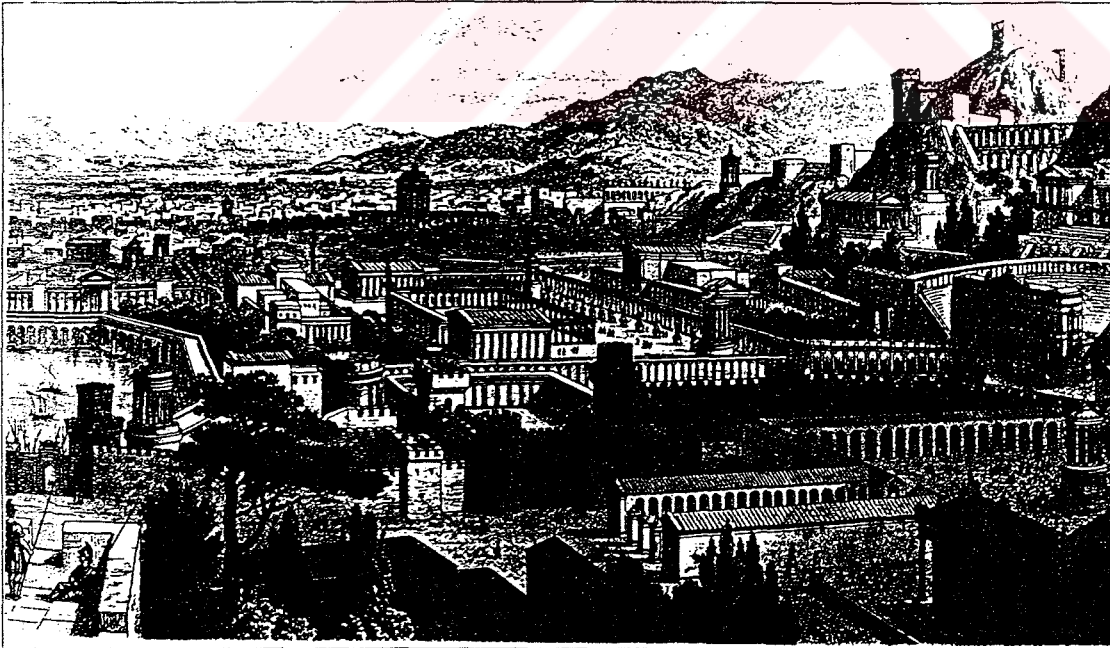
Şekil : 46 Ephesos Tiyatrosu Helenistik
Dönem Sahne Binası Restitüsyonu
(Bulle, 1928)

Şekil : 47 Ephesos Tiyatrosu Roma
Dönemi Scaenae Frons Restitüsyonu
(Niemann, 1912)

Resim : 19 Ephesos Tiyatrosu

Şekil : 48 Ephesos Kenti ve Tiyatrosu İllüstrasyonu (Falkener, 1859)

MS. II. yüzyılın ortasında yağmur ve güneşten korunmak için yapılan gölgelik (velum) MS. 205 ve 240 yıllarında onarım görmüştür. MS. 262 ve 360 yıllarındaki depremlerden sonra, zarar gören kuzey analemma büyük onarımlar geçirmiştir. MS. VIII. yüzyılda şehrin küçülmesiyle tiyatro kent merkezinin dışında kalmış ve tahribata açık bir hal almıştır.

Ephesos Tiyatrosu Restorasyon Çalışmaları

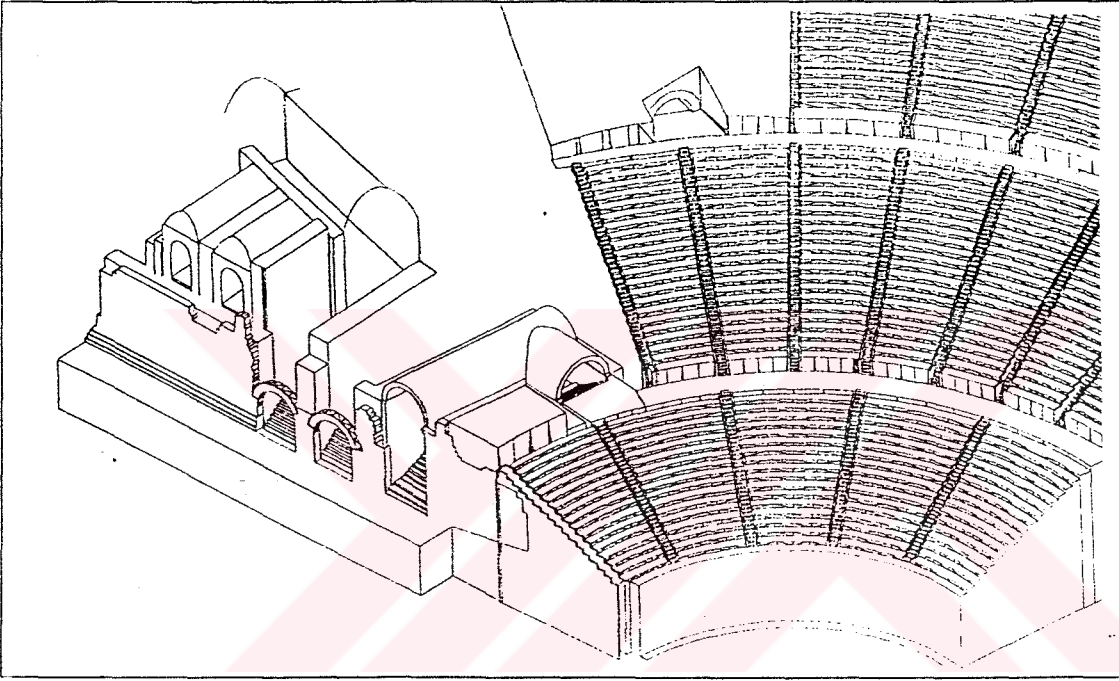
1993 yılından beri Prof. İbrahim Ataç yönetiminde tiyatrodaki sağlamlaştırma çalışmaları yapılmaktadır (Karwiese,1995). Yukarıda belirtilen depremler sonucunda, büyük ölçüde tahribata uğrayan analemma ve oturma sıralarının alt yapısını oluşturan tonozlu geçitlerde, öncelikli olarak tedbirler alınmaya başlanmıştır (Şekil: 49). Dış duvarlardaki boşluk ve çatlaklar harçlı moloz taşlarla kapatılarak ve dışarı çıkan kısımları alttan desteklenerek friksiyona karşı sağlamlaştırılmıştır. Bloklar arasındaki opus caementitium, basamakların alt yapı odaları ve geçitleri ile destek duvarlarında temizleme ve kısmen de rekonstrüksiyon uygulanarak sağlamlaştırma yoluna gidilmiştir.

Mermer döşemesi iyi korunan güneydeki birinci diazoma tünelinin açılması sırasında, tiyatronun planı ve yıkım tarihi ile ilgili yeni bulgular kazanılmıştır (Karwiese, 1995). Buna göre; girişlerin değiştirilmesi, MS. 262 yılındaki deprem dolayısıyla meydana gelen birinci büyük yıkımdan kaynaklanmıştır ve IV. yüzyılın ikinci yarısındaki deprem serisi, girişlerin iptaline sebep olmuştur. Bu geçidin ağzının iki diazoma arasından çıkması, ilginç bir örnek olarak görülmektedir. Proskenion'daki, basit fakat ustaca yapılmış olan, tiyatro oyunlarını, sanatçıları ve gladyatörleri tasvir eden grafitoların araştırılmasına ve korunmasına önem verilmiştir.

1997 yılında, sahne cephesine ait mimari parçaların, düzenli bir şekilde tiyatro hamamı palaestrası üzerindeki taş sergisine konulması, sadece strüktür düzenini ortaya koymakla kalmayıp, mevcut malzeme ile bütünü ilk defa genel görünümünü sunması ve bir bakışta bütün bölümlerin kavranmasını sağlayarak algılanması açısından önem

taşımaktadır. Böylece eskiden yapılmış restitüsyon çizimlerinin tadil edilerek kısmen değiştirilmesi için ilk dayanak noktaları oluşturulmaktadır (Karwiese, 1999).

MS. 92 yılında yapılmış ve MS. 262 yılında yıkılmış olan kuzey analemma'da, yüzyıllardır bekleyen deprem çöküntüsü yerinden kaldırılmış, döşeme mermerleri ve işlenmiş bloklar daha sonra kullanılmak üzere ayrı bir alanda toplanmıştır. Çalışmalar sonunda belirmeye başlayan kuzey analemma'daki orijinal yapı durumu, Milet

Şekil 49. Ephesos Tiyatrosu Kuzey Analemma Restitüsyonu (Ataç, 1997)

tiyatrosunu akla getirmektedir. Şimdiye kadar yapılmış araştırmalar sonucunda tonozlu mekanlar MS. 100 yıllarına tarihlendirilmiştir. Etkileri her yerde hissedilen IV. yüzyıl depremlerinden sonra bu bölümler kapatılarak su deposuna dönüştürülmüştür. Bu nedenle geçiş işlevini kaybeden büyük tonoz MS. 615 yılından sonra yıkılarak üzerindeki seyirci bölümünün de bütünüyle çökmesine neden olmuştur.

4.3. ROMA DÖNEMİNDE HELENİSTİK ÜSLUPTA YAPILMIŞ (GREKO-ROMEN) TİYATROLAR

Batı Anadolu'nun Roma egemenliği altına girmesi, MÖ. 133 yılında Pergamon'daki Attalos Krallığı'nın çöküşü ile başlamaktadır (Cornell, 1988). Bu dönemde Batı Anadolu, Roma İmparatorluğunun Küçük Asya (Asia Minor) eyaleti olarak geçmektedir. Mithridates savaşları (MÖ. 88-63) ve Flaviuslar yönetiminin sonu (MS. 69-98) arasında kalan döneme, Roma yönetiminde Helenistik üslupta yapılar inşa edilmesinden dolayı Geçiş dönemi (Ferrero, 1988) veya Greko-Romen dönem adı verilmektedir. Büyük boyutlu inşaatların en fazla görüldüğü evre ise Augustus'un yönetimde olduğu (MÖ. 27 - MS. 14) ve yeniden kurduğu Roma cumhuriyetinin politikasını yaymaya çalıştığı zamana rastlar (Cornell, 1988). Roma'daki Marcellus tiyatrosu da bu dönemde tamamlanmıştır.

Küçük Asya'daki tiyatroların çoğu Geçiş dönemine aittir. Günümüze kadar sağlam kalabilmiş önemli tiyatrolar arasından Aphrodisias ve Kadyanda tiyatroları tez kapsamına alınmıştır.

4.3.1. Aphrodisias Tiyatrosu

Denizli'nin Geyre köyü sınırları içinde bulunan Aphrodisias (Şekil: 50) antik kentindeki ilk kazı çalışmaları 1965 yılında New York Üniversitesi tarafından başlamıştır. Kent akropolü Bizans döneminde kale olarak, daha sonraları ise köy yerleşimi olarak kullanıldığı için, tiyatro ile birlikte diğer yapılar önemli ölçüde zarar görmüştür. Kent, ismini aldığı tanrıça Aphrodit'e adanan tapınak ve heykeltıraşlık okulu ile ünlüdür.

Akropol yamacındaki tiyatro, doğal yamaca uyması ve cavea'sının at nalı şeklinde olması nedeniyle Helenistik üsluptadır. Proskenion cephesini oluşturan Dor düzenindeki yarım daire sütunların da (Resim: 20), Priene tiyatrosuna benzemesi bakımından aynı dönem özellikleri gösterdiği düşünülebilir. Fakat 1956, 1961 ve 1970 yıllarında bulunan yazıtlar sayesinde, proskenion ve logeion inşaatlarının Zoilos

tarafından. dolayısıyla imparator Octavianus (MÖ.39-27) zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır (Ferrero, 1988). Başka yazıtlarda ise, Geçiş dönemi eseri olan logeion'un Antoninus Pius (MS. 138-161) zamanında değişikliğe uğradığı, konistra'nın ise Marcus Aurelius (MS. 161-180) zamanında inşa edildiği görülmektedir (Ferrero, 1988).

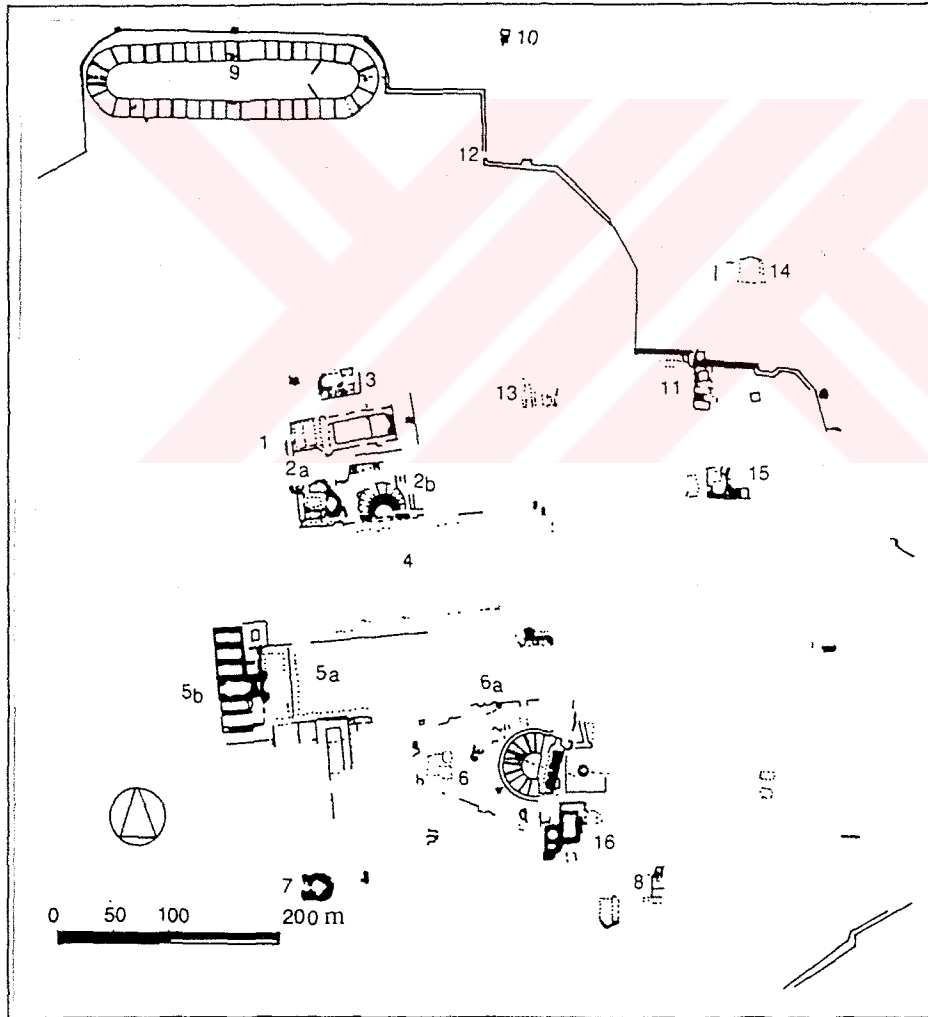
Aphrodisias tiyatrosu cavea'sı (Resim 20-23), alt kısımda proedria sırası ile birlikte 26 ve üst kısımda 16 oturma sırasından oluşuyordu. Çapı ise 80,4 m. idi. 11 kerkis'ten oluşan cavea'ya at nalı şeklini veren, analemma duvarlarına bitişik son kerkis'ler 20° açıyla yer almaktadır. Proskenion'un kuzey ve güney uçları da bu eğik analemma duvarına paralel gitmektedir. Böyle kanatlı proskenion'lar tez kapsamındaki geçiş dönemi tiyatrolarının hepsinde görülmektedir. Fakat Zoilos tarafından yaptırılan Aphrodisias proskenion'unda durum farklıdır. Diğer tiyatrolarda dolu taş duvar ve bir kapıdan ibaret olan proskenion kanadı, burada 60 cm. genişliğinde bir baştaban üzerinde yükselen 33 x 53 cm. ölçülerindeki sütunlardan oluşmaktaydı. Baştaban ile birlikte proskenion genişliği üç metreyi bulmaktadır (YAÖ)⁴. Proskenion'un gerisindeki 6,7 x 31,5 m. boyutlarındaki yedi odalı sahne binasında, üç kapı ile proskenion'a açılan beş büyük oda bulunmaktaydı. Diğer iki küçük oda ise kanatlara açılmaktaydı. Sahne binasında çok fazla Roma dönemi eklentisi olduğu için, daha fazla incelemeye gerek duyulmamıştır.

24,9 m. çap genişliğine sahip orkestra çevresine MS. II. yüzyılda konistra yapıldı (Resim: 24). Üzerinde arkalıklı proedria sıraları bulunan konistra podyumunun, zeminden yüksekliği 147 cm.'dir. Podyum cephesini en alttaki 24 cm., en üstteki 29 cm. olan silmeli bloklar süslemektedir. 270 cm. genişliğindeki podyumun ortasında, 56 cm. genişliğinde ve 82 cm. yüksekliğinde proedria sırası bulunmaktadır. Daha sonra gelen oturma sıraları ise alt cavea'da 42/79 cm., üst cavea'da ise 38/72 cm. ölçülerindedir (YAÖ).

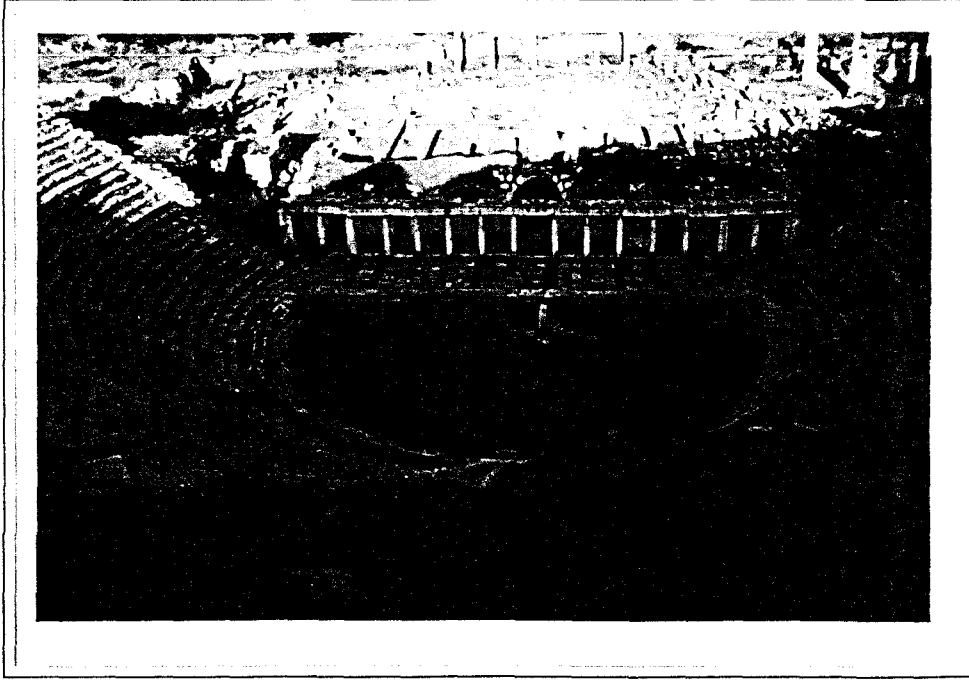
⁴ YAÖ = Yerinde Alınan Ölçümler

230 cm. genişlikteki diazoma'nın cephesini (Resim: 25) oluşturan podyumun yüksekliği 192 cm.'dir. Bu yükseklik diazoma da ayakta seyirci imkanını mümkün kılmaktadır. Podyumu oluşturan blokların altında 51 cm. üstünde 25 cm. silmeler mevcuttur. Heykeltıraşlık okulunun bulunduğu bir kentteki tiyatrodaki bu kadar çok cephe süsleme elemanının olması doğaldır.

Bir yazıta göre Augustus (MÖ. 27- MS. 14) dönemine tarihlenen Termessos tiyatrosunda, proskenion sütunlarının Aphrodisias hypostylos'undan farklı olarak sahne duvarına bitişik olarak yapılması, aynı dönemdeki farklı uygulamalara işaret eder. Mali olanaklar ve yerel beğenin, yapıdaki anlayış ve süsleme farklılığını yarattığı görülmektedir (Ferrero, 1988).

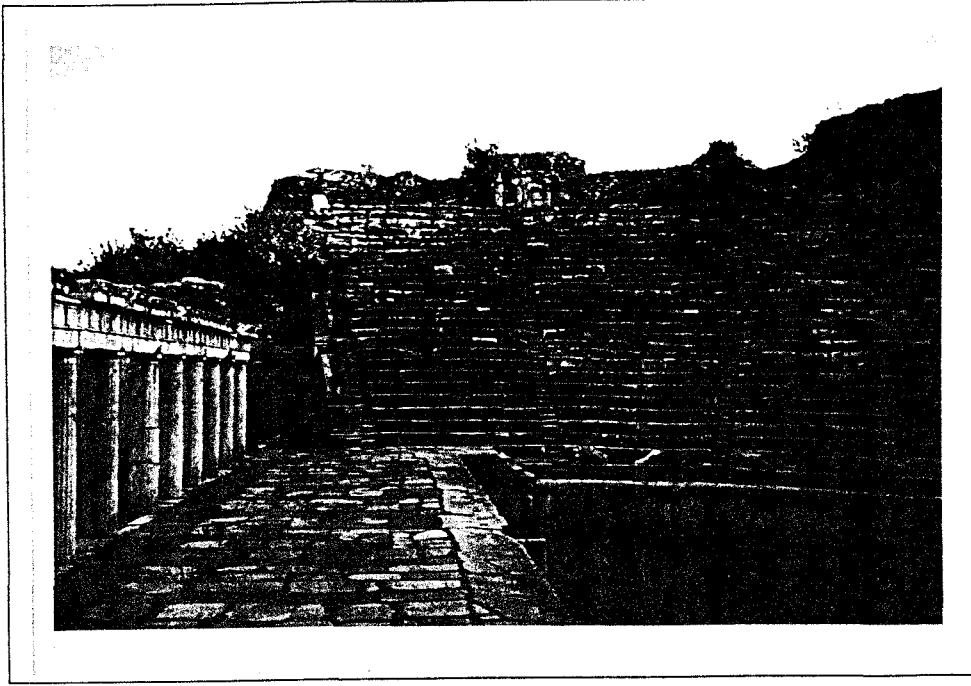
Şekil 50. Aphrodisias Kent Planı

Resim : 20 Aphrodisias Tiyatrosu

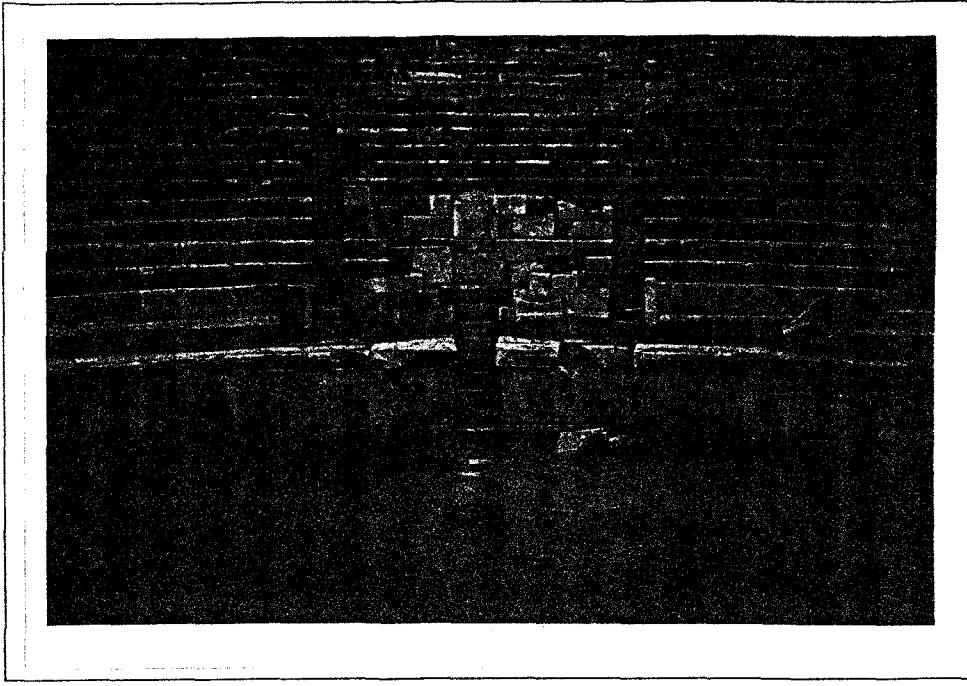
Resim : 21 Aphrodisias Tiyatrosu

Resim : 22 Aphrodisias Tiyatrosu Proskenion ve Cavea'nın Kuzeyi

Resim : 23 Aphrodisias
Tiyatrosu Proskenion ve
Cavea'nın Güneyi

Resim : 24 Aphrodisias Tiyatrosu Konistra ve Özel Loca

Resim : 25 Aphrodisias Tiyatrosu Diazoma ve Üst Cavea

4.3.2. Kadyanda Tiyatrosu

Likya bölgesindeki dağ yerleşmelerinden biri olan Kadyanda, yüksekte yer alması sebebiyle Fethiye ovası ve körfezinin manzarasına sahiptir. Günümüzde çam ağaçları arasında kalan tiyatro da, körfeze bakan güney yamacı üzerine kurulmuştur (Resim:26-31).

Tiyatronun YAÖ göre, orkestra çapı 15.4 m., cavea çapı 47.7 metredir. Cavea çapının ölçümünde, değişik bir biçimde yapılmış üst cavea hesaba katılmamıştır. Dokuz kerkis'te 19 oturma sırasına sahip alt cavea'dan sonra, diazoma tabanından 4.25 m. yükseklikten başlayan yedi sıralı ikinci cavea yapılmıştır. Diazoma genişliği de 90 cm.'dir. Hiçbir örnekte bu kadar dar diazoma ve yüksek diazoma cephesine rastlanmamıştır. Bu durum üst cavea'nın ve diazoma'nın daha geç bir devirde yapıldığını akla getirmektedir. Alt cavea'nın son sırası ile üst cavea'nın ilk sırası proedria bankı şeklindedir. Proedria sırasının, cavea'nın uçlarındaki son iki kerkis'lerde görülmediği, Ferrero'nun çizimlerinde belirtilmektedir.

Tiyatronun sahne binası 5x26 m. boyutlarında, 5 odalı (?) ve 3 kapılı bir yapıdır. Orta odadan arkaya açılan bir kapı daha bulunmaktadır. Kapıların genişliği 120 cm. ve lento izi hala belli olan kapılardan, Proskenion'a açılanın yüksekliği 220 cm. dışarıya açılanın yüksekliği ise 180 cm.'dir. Genişliği 77 cm. olan sahne binası duvarları, proskenion'un yanlarını kapatacak şekilde cavea'ya doğru devam etmekte ve küçük kanatlar oluşturmaktadır. 320 cm. genişlikteki proskenion'un cephesini oluşturan on adet 38x35 cm. boyutlarındaki sütunlar, yarım dairesel ve Dor tarzındadır. Sütunların merkezleri arasında, kapı hizalarında 207 cm. diğer aralarda 196 cm. boşluk vardır.

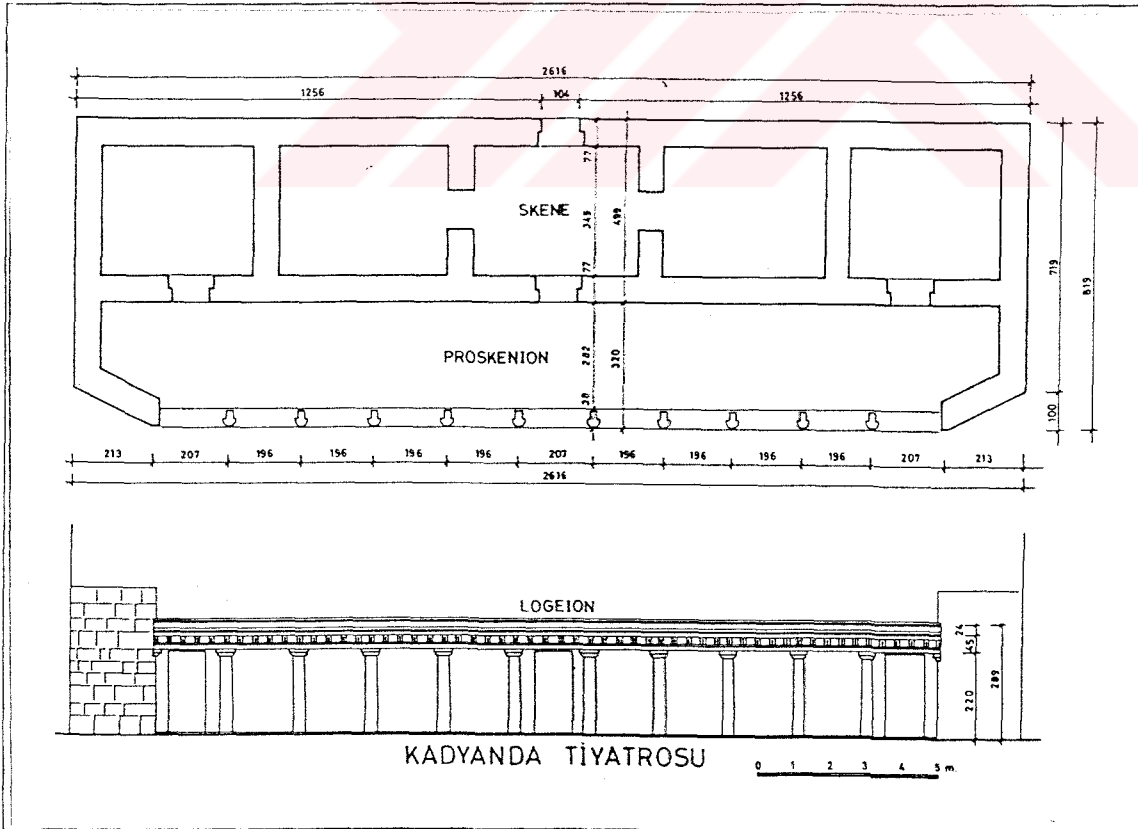
Kadyanda Tiyatrosu Restitüsyon Önerisi

Yayınlarda adı pek geçmeyen Kadyanda tiyatrosunda, yerinde yapılan incelemeler sonucunda önemli bilgiler elde edilmiştir. Yapı kalıntılarındaki bolluk ve bezeme zenginliği, önemli Helenistik tiyatrolarla karşılaştırma imkanı vermektedir.

Cavea at nalı şeklinde dokuz kerkis ve 19 oturma sırasından oluşmaktadır. Daha sonradan yapıldığı düşünülen üst cavea ise, topografyanın izin verdiği ölçüde sadece orta bölümde yer alan yedi oturma sırasından ibarettir. Diazoma'dan 4.25 m. yükseklikte (Resim: 28) başlayan üst cavea'ya doğu ve batı uçlarındaki iki merdiven ile ulaşılmaktadır.

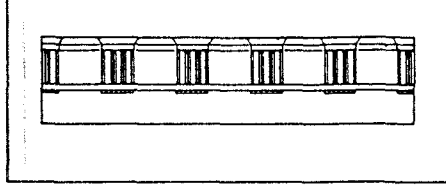
Alt cavea son oturma sırası proedria sırası halindedir. Diğer tiyatrolarla karşılaştırıldığında, proedria sırasının merdiven kenarlarında aslan ayağı olan ender tiyatrolardan biri olduğu anlaşılmaktadır (Levha 5, s: 70). 62 x 94 cm. ölçüleri ile Priene'nin iki bloktan oluşan proedria'sından sonra en rahat oturma yerine sahiptir. Üst cavea'daki proedria bankı daha özensiz bir işçiliğe sahiptir.

Tiyatronun cavea ve sahne binasının alt katı büyük oranda ayakta (Resim: 32). Fakat henüz kazı çalışması olmadığı için, ancak yüzeydeki malzemelerle değerlendirme yapılabilmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında bir restitüsyon önerisi hazırlanmıştır (Şekil: 51).

Şekil 51. Kadyanda Tiyatrosu Proskenion'u Restitüsyon Önerisi

Yüzeyde bulunan triglifon ve geisipodes bloklarının yardımıyla proskenion cephesinin restitüsyonu yapılabilmektedir. 45 cm. yüksekliğindeki triglifon bloğu, 18x17 cm. triglif ve 18x24 cm. metop süslemelerine sahiptir. Fakat kırıldığı için triglif sayısı bilinmemektedir. 207 cm. olan sütun aralıklarına, dört tam ve iki yarım triglif frizi ve bunların arasına beş metop yerleştirilmesi düşünülmüştür. Böylece; $(5 \times 17) + (5 \times 24) = 205$ cm. sonucu bulunmuştur.

Şekil 52. Proskenion Triglifon Bloğu

İncelenen örneklerde (Levha 4, s:69) beş metop'lu triglifon örneğine sadece Ephesos tiyatrosu proskenion cephesinde rastlanmıştır. Fakat bu örneğin yüksekliği 29,7 cm. ve genişliği ise 112 cm. idi (Heberdey, 1912). Yani Kadyanda örneğinin yarısına yakın bir boyuttaydı ve taşınması daha kolay olduğundan ince sütunlar kullanılmıştır. İncelenen dört metoplu triglifon frizleri arasında yapılan karşılaştırmada, Priene tiyatrosunda; yükseklik 54 cm. ve genişlik 187 cm. (Gerkan, 1921), Metropolis tiyatrosunda; (YAÖ) yükseklik 48 cm. ve genişlik 211 cm. olarak görülmektedir.

Proskenion cephe yüksekliği konusunda, iç kapıdaki lento izlerinden faydalanılmıştır. 220 cm. olan bu yükseklik, başlığı ile birlikte Dorik sütunlar için de kabul edilmiştir. Böylece $220+45+24 = 289$ cm. proskenion cephe yüksekliği ve 320 cm. proskenion derinliği elde edilmiştir. Kadyanda tiyatrosunun ölçüleri belli olan yapı ve süsleme elemanlarının, önemli tiyatro örnekleriyle karşılaştırılması amacıyla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Böylece Kadyanda tiyatrosu ile daha önce yapılmış benzer örnekleri arasında büyük farkların olmadığı ve aynı geleneğin devam ettiği belirlenmiştir. Özellikle, Metropolis tiyatrosunun tahmini proskenion'u arasındaki büyük benzerlikler, aynı döneme tarihlenen (MÖ. I. yy.) yapıların özelliklerinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Her iki tiyatro için de Priene tiyatrosunun baz alındığı ortadadır. Aslında Priene tiyatrosu tüm Helenistik tiyatrolar için örnek olabilecek niteliktedir.

Tablo 5. Kadyanda Tiyatrosu ile Diğer Önemli Tiyatroların Karşılaştırması

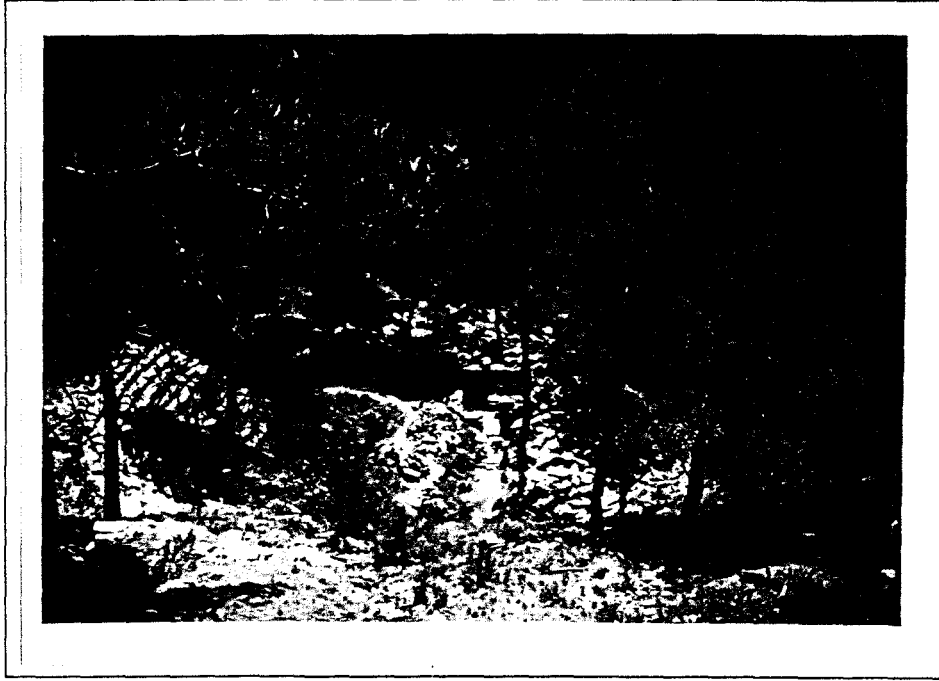
(cm)	Kadyanda ^{YAO}	Ephesos ⁵	Priene ⁶	Metropolis ^{YAO}
Proskenion Yükseklik	289	262	272	285
Proskenion Derinlik	320	300	271	312
Triglifon Yükseklik	45	30	54	48
TriglifonGenişlik (Sütun Aralığı)	205	112	187	211

Diğer Greko - Romen Tiyatrolar

Batı Anadolu'daki tiyatroların önemli bölümünü Geçiş dönemi yapıları oluşturmaktadır. Bu dönemde, daha önce inşa edilmiş yapılara eklemeler yapılmış ve tiyatrosu olmayan kentlere küçük tiyatrolar yapılmıştır. Bu kentler genellikle, Güneybatı Anadolu'da Likya bölgesinde yer almaktadır. Tez kapsamına alınan diğer Greko-Romen tiyatrolar (~ MÖ. I. yüzyıl); Arykanda, Kaunos, Kibyra, Letoon, Oenoanda, Pınara, Stratonikeia, Telmessos, Termessos'tadır (Levha 2-3, s:67-68).

⁵ Heberdey & Wilberg, 1912. s: 26

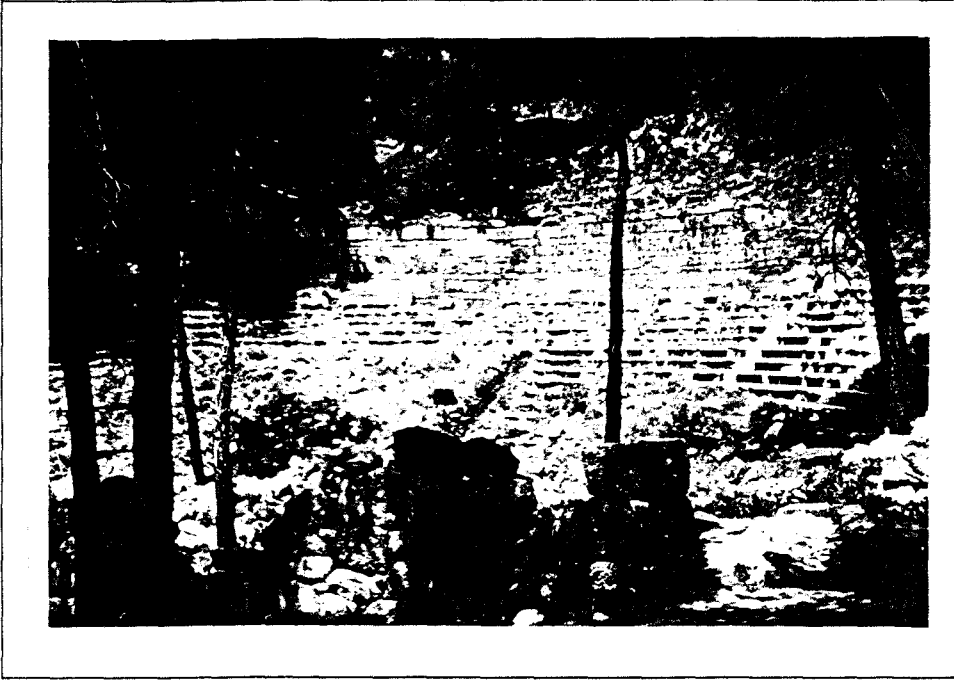
⁶ Gerkan, 1921. s: 42, Tf: XX., XXV.

Resim : 26 Kadyanda Tiyatrosu

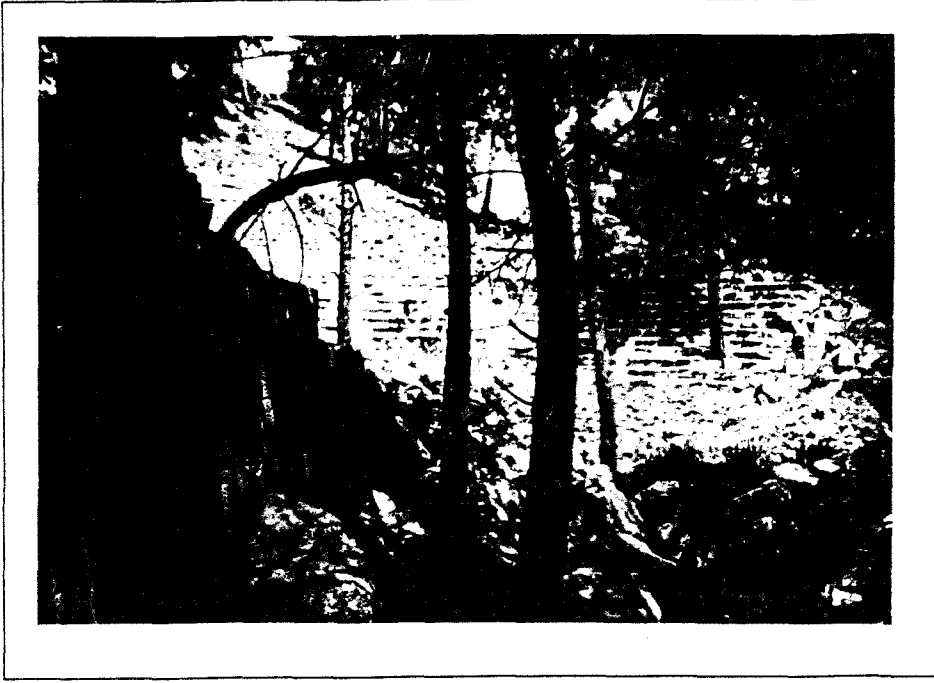
Resim : 27 Kadyanda Tiyatrosu

Resim : 28 Kadyanda Tiyatrosu

Resim : 29 Kadyanda Tiyatrosu

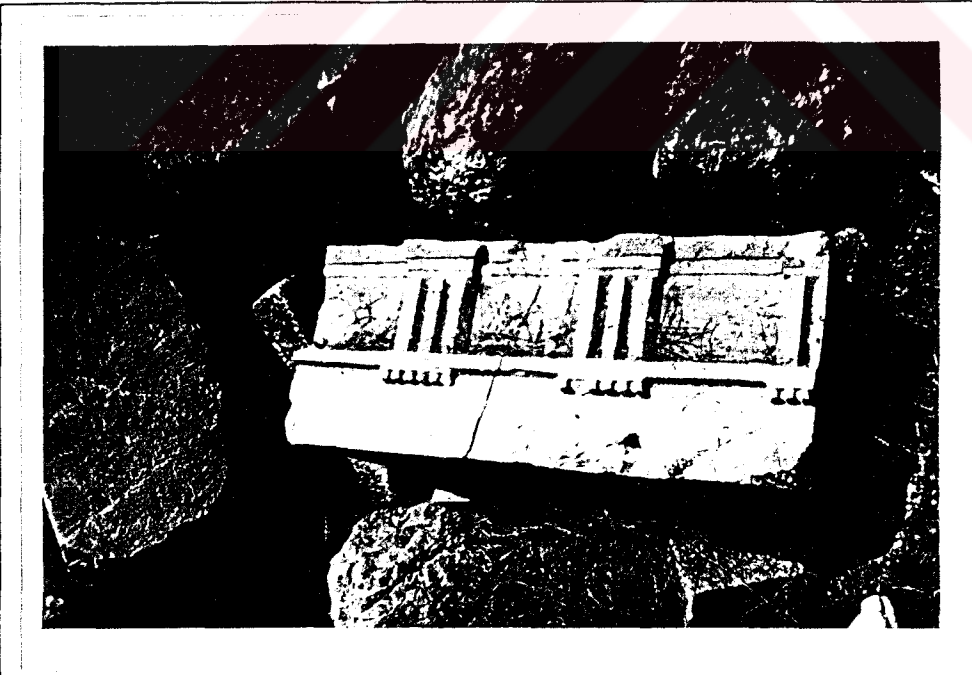
Resim : 30 Kadyanda Tiyatrosu Batı Parodos'tan Görünüm

Resim : 31 Kadyanda Tiyatrosu Sahne Binası Dış Cephesi

Resim :32 Kadyanda Tiyatrosu Kazılmamış Orkestra

Resim :33 Kadyanda Tiyatrosu Metop-Triglif Frizi

4.4. ROMA DÖNEMİ TİYATROLARI

Tez kapsamında sadece Helenistik dönemle ilgili tiyatrolar incelendiği için Roma dönemi tiyatroları kısa bir şekilde anlatılacaktır. Anadolu'daki bazı önemli Roma tiyatroları, başta Aspendos olmak üzere Perge, Hierapolis, Side, Limyra, Myra, Sagalassos ve Selge kentlerindedir.

4.4.1. Aspendos Tiyatrosu

Antik Pamphylia bölgesinde yer alan, Aspendos'la ilgili en erken bilgiler, MÖ. V. Yüzyılda basılan gümüş sikkeler sayesinde olmuştur. Bir ara Pers egemenliğine giren kent, altın çağını, Roma döneminde Kapria gölünden elde ettiği tuzların geliriyle sağlamıştır. Kentteki ilk arkeolojik çalışmalar 1882 yılında Karl Lanckoronski tarafından yapılmıştır (Ünsal, 1949). Antalya'nın 34 km. doğusundaki kentin, doğu yönünde Çakış ovası, batısında da Köprüçay (Eurymedon) bulunmaktadır.

Kentin en önemli yapısı, Anadolu'da tamamıyla korunabilmiş tek yapı olan Roma tiyatrosudur. Skene girişindeki yazıtta belirtildiğine göre tiyatro, Marcus Aurelius (MS. 161-180) döneminde mimar Zenon'a yaptırılmıştır (E.S.A., 1997).

Kentin doğu yamacına oturan tiyatronun, bu özelliği dışındaki görünümü tamamen bir Roma tiyatrosudur. Orkestra yarım daire şeklinde, skene iki kat halinde yükseltilmiş ve kapalı parodos'lar yardımıyla cavea'ya bağlanmıştır. Summa cavea üstünde kemerli bir portik hala ayakta. Bir diazoma ile iki bölüme ayrılan caveanın, alt kısmında 30 oturma sırası ve 9 kerkis, üst kısmında ise 20 sıra 18 kerkis vardır. Oturma sıralarının yüksekliği 40 cm. ve genişliği 65 cm.'dir. Sahne binasının mermer kaplamalı iç cephesi 38.68 m., dış cephesi 62.58 m. uzunluktadır. İçten cephe yüksekliği ise 20.50 metredir (Ünsal, 1949). İç cephede, heykellerin yerleştirildiği nişleri çevreleyen sütunlar ve bu sütunların taşıdığı alınlıklarla zengin bir mimari süsleme etkinliği görülmektedir. Değişik boyutta dört pencere dizisi ve beş kapı ile oluşturulmuş görkemli bir dış cephesi vardır (Şekil: 15-17).

4.5. SEGESTA BİLDİRGESİ

1995 yılında Sicilya’da, Avrupa Konseyi desteğiyle oluşturulmuş Avrupa Antik Tiyatro ve Gösteri Mekanları Ağı’na üye kuruluşlar tarafından hazırlanan “Segesta Bildirgesi” ile, antik gösteri yerlerinin korunması, değerlendirilmesi ve kullanımına ilişkin esaslar saptanmıştır.

Bu anlaşma uyarınca üye devletlere şunlar önerilmiştir (Dönmez, 1999):

- *Antik mimarlık mirasını korumak.*

Bu koruma şu yolla sağlanacaktır :

Antik kalıntıları sağlamlaştırma, saklama, koruma ve bunların bakımına yönelik önlemleri içeren - özellikle gösteri mekânlarıyla ilgili- yasaları uygulama yoluyla;

Bu tür anıtlarla ilgili bir arkeolojik kazı programının her uygulamasında mali kaynakları bu amaç için ayırma yoluyla;

Antik çağlarda kullanılmış olan inşaatçılık yöntemleri ve araç gerece ilişkin bilimsel ve teknik çalışmaları destekleme yoluyla ;

Sit alanlarının yönetiminden sorumlu olan ya da bu sorumluluğu üstelenebilecek olan arkeolog, sanat tarihçi v.b. türden uzmanların gelişimi için eğitim programları oluşturma yoluyla; bu yapıların uygun biçimde bakım ve korunmasına yönelik eğitimi özendirme yoluyla, bilgi ve beceri alış verişini geliştirme yoluyla;

Yapının onarımını ve korunmasını sağlamaya dönük sıkı önlemlerle -ki bunların kapsamlı bilimsel ve teknik (arkeolojik ve mimari) incelemeleri gerçekleştirildikten sonra girilecektir- kesin biçimde sınırlama yoluyla;

Koruma, onarım ve bakım işlerinin eksiksiz ve doğru kayıtlarını toplayıp bunların arşivini oluşturma yoluyla;

Bu anıtların çevreyle bütünlüğünü toprak kullanımını izleyerek sağlama yoluyla ve çevrenin tarihsel anıtlara ilişkin yasalarla uyum içinde yönetilmesiyle;

- *Kültür mirasıyla ilgili bir bilgi ve değer yargısı geliştirmek.*

Bu şu yolla sağlanacaktır :

Anıt türüne, bölge ve yöreye göre sınıflandırılmış envanterler oluşturarak;

Elverişli tüm iletişim araçlarından yararlanmak suretiyle uzmanlar arasında bilgi alış verişini pekiştirerek;

Halkta, kullanıcılarda, ulusal ve yerel yetkililerde; seçilmiş temsilcilerde - uygun her tür yola başvurarak- değişik türden medya ve kitaplardan yararlanan eğitim, bilgi kampanyaları yoluyla bir bilinç uyandırarak;

Ziyaretçilere sunum ve yorum tekniklerine dayalı bilgi sağlayarak ve rehberler için eğitim programları düzenleyerek;

Antik gösteri mekânlarına sanatsal üretim mekânları gözüyle bakarak bunların değerini arttırarak;

Anıtların tümü çağdaş kullanıma elverişli değildir, ancak geleneksel kullanım, göz önünde tutulmalıdır. Tasarlanan etkinlik ne tür olursa olsun, anıtın zedelenebilirliğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Dahası, gösteriler miras kalmış eserin değerini arttıracak ve izleyicilerin ilgisini antik mekânların bulunduğu yöreye çekecek nitelikte olmalıdır. Bir yanda, anıtın bütünlüğünü koruma isteğinden öte yanda sanatsal üretim gerekleri ve geniş izleyici kitlesinin varlığına dek uzanan bir dizi sorun baş gösterecektir. Bu tür bir bütünlüğü korumayla izleyicilerin, ziyaretçilerin ve bölge sakinlerinin beklentileri arasında bir denge kurulmalıdır.

Bu denge şu yolla sağlanacaktır :

Sit alanının sorumluluğunu üstlenmiş olanlarla gösterileri düzenleyenler arasında ortak çalışma ve diyalog geliştirerek;

Nitelikli sanatsal etkinliği destekleyerek;

Anıt eserin dokusunu etkileyebilen kalıcı nitelikteki değişiklikleri ya da geçici nitelikteki herhangi bir çalışmayı yasaklayarak;

Taşınabilir yapıların öğelerini birleştirip yeniden kurmaya dönük yeni düşünceler üretmek için yarışmalar düzenleyerek;

Her sit alanının kullanımıyla ilgili yönetmelikler oluşturarak antik parçaları, mevcut onarımları ve sahne olanaklarını tanımlayan veri tabakaları türünden bilgiler sınıarak;

Yöre sakinlerinin rahatsız edilmemesini güvenceye bağlamak için, izin verilebilir desibel düzeyini belirleyerek ve ses titreşimlerinin antik yapılar üzerindeki etkisiyle ilgili araştırmaları destekleyerek;

Belirli yasalarla halkın güvenliğini göz önünde tutarak - özellikle izleyici kapasitesini aşmadan- ve ziyaretçileri belirli yollardan geçirmeye yönelik gerekli tüm önlemleri alarak;

Bölüm 5. SONUÇ

Batı Anadolu Helenistik dönem tiyatroları konusunda yapılan tez, iki bölümde gelişmiştir. İlk bölümde, tiyatroların genel özellikleri üzerinde durulmuş ve bazı örneklerle açıklama yoluna gidilmiştir. Tiyatro sanatı ile mimari özelliklerin, doğuşu ve gelişimi bu bölüm altında incelenmiştir.

İkinci bölümde ise; anlatımı yapılan tiyatroların, korunması, değerlendirilmesi ve kullanımı konularında çeşitli yorumlara ve çözümlere yer verilmiştir. Uygulanmış örnekler ve yeni geliştirilen öneriler yardımıyla, restitüsyon ve korumayla ilgili sorunlar belirlenmiştir.

Tiyatrolar, kullanımlarına ve dönem eklerine bağlı olarak dört grupta incelenmiştir. Araştırmada aynı özellikleri gösteren değişik boyutlarda ve farklı bölgelere ait tiyatrolar ele alınmıştır. Böylece detaylı karşılaştırmalar sonucu, bölgesel özelliklerin yanı sıra Helenistik tiyatro geleneğinin yüzyıllar boyunca sürdüğü tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Batı Anadolu tiyatrolarının, dünya tiyatro tarihindeki önemi belirlenmiş ve korunmaları konusunda çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir. Özgün Helenistik tiyatroların kısıtlı sayıda olmasından dolayı, karşılaştırma örnekleri birbirine benzemekte ve eksik kalmaktadır. Antik tiyatro konusundaki birçok yayında olduğu gibi, tez dahilinde de Priene tiyatrosu baz alınarak karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bu karşılaştırmalar sonucu, diğer tiyatroların da zamanında Priene tiyatrosunu örnek aldığı ve ancak Roma döneminden sonra büyük değişimlerin olabildiği görülmektedir.

Tezin ikinci bölümünde değinildiği gibi, asıl sorun bu tiyatroların korunması konusunda yaşanmaktadır. 1995 yılında kabul edilen Segesta Bildirgesi, dünya çapında antik tiyatroların korunmasına ilişkin maddeler içermektedir. Sadece Antik Gösteri

Mekanlarının değerlendirilmesi konusunu işleyen Segesta Bildirgesi; Atina Konferansı ve Venedik Tüzüğü ile gelişen Anıt Eserlerin Korunması konusundaki en son adımdır.

Bu bildirgenin doğrultusunda göre; öncelikle, yerel veya merkezi yönetim tarafından, koruma işlevini gerçekleştirecek yasaların tam olarak uygulanması gerekmektedir. Çalışmalar için gerekli maddi imkanların ve altyapının sağlanması da diğer konulardır. Ayrıca, bilimsel ve teknik eğitimin verilmesi sonucu, toplumda, kullanıcılarda ve yetkililerde, kültür mirasıyla ilgili değer yargıları geliştirilmelidir. Tiyatroya olan ilgiyi arttıracak fakat yapının özelliğini bozmadan değerini yükseltecek nitelikli sanatsal etkinlikler düzenleyerek (Şekil: 53,54), korumanın gerekliliği ve bilinci aşılabilir. Tiyatronun korunması, koruma ilkeleri ve uygulayıcıları ile izleyiciler, ziyaretçiler ve bölge sakinlerinin beklentileri arasında kurulacak denge ile sağlanmalıdır.

Şekil: 53 Delphi tiyatrosunda Yapılan Modern Tiyatro Gösterileri (Bieber, 1961)

Şekil : 54 California Üniversitesi ve Berlin'de (Eckard, 1934) Kurulan Antik Yunan Tiyatrosu Benzeri Gösteri Amaçlı Yapılar

KAYNAKLAR

KISALTMALAR

A.S.T. Araştırma Sonuçları Toplantısı

E.S.A Eczacıbaşı Sanat Ansilopedisi

K.S.T. Kazı Sonuçları Toplantısı

Y.A.Ö.Yerinde Alınan Ölçümler

1. Akurgal, Ekrem, (1993), Anadolu Uygarlıkları (4. Baskı), İstanbul: Net Turistik Yayınlar,
2. Aran, Berge, (1971), Anadolu'da Roma Devri Mimarisi, doktora tezi, İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları,
3. Aristoteles, (1987), Poetika (İsmail Tunalı) İstanbul: Remzi Kitabevi,
4. Bieber, Margarete, (1961), The History of The Greek and Roman Theater, New Jersey: Princeton University Press,
5. Bulle, Heinrich, (1928), Untersuchungen an Griechischen Theatern, München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften,
6. Cornell, Tim & Matthews, John, (1988), İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Roma Dünyası, (Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları,
7. Dönmez, Haydar (çev.), (1999), Segesta Bildirgesi, IDOL Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi, Sayı:1, Ankara: Ekin Matbaacılık A.Ş.

8. Ferrero, Daria di Bernardi, (1988), Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları, (Erendiz Özbayoğlu), Ankara: Dönmez Basımevi,
9. Ferrero, Daria di Bernardi, (1974), Teatri Classici in Asia Minore, Vol:1.-2.-3.-4. Roma: L'erma di Bretschneider,
10. Gerkan, Armin von, (1921), Das Theater von Priene, München-Berlin-Leipzig: Praktische Kunstwissenschaft F. Schmidt / Kommanditgesellschaft,
11. Gerkan, Armin von & Müller-Wiener, Wolfgang, (1961), Das Theater von Epidauros, Stuttgart: W.Kohlhammer GmbH,
12. Graeve, Volkmar von, (1997), XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (K.S.T.), cilt: I., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994/95 yılı Milet Çalışmaları
13. Heberdey, R. & Niemann, G. & Wilberg, W., (1912), Das Theater in Ephesos, Band:II, Wien: Alfred Hölder Verlag
14. Karwiese, Stephan, (1995), XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı (K.S.T.), cilt: I., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1993 Yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Tarafından Ephesos'ta Sürdürülen Kazı ve Onarım Çalışmaları
15. Karwiese, Stephan, (1996), XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı (K.S.T.), cilt: I., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994 Yılında Ephesos'da Yapılan Kazı, Onarım ve Araştırma Çalışmaları
16. Karwiese, Stephan, (1999), XX. Kazı Sonuçları Toplantısı (K.S.T.), cilt: I., Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997 yılında Ephesos'ta Yerine Getirilen Kazı, Restorasyon ve Araştırma Çalışmaları
17. Koenigs, Wolf, (1995), XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (A.S.T.), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Priene 1993

18. Koenigs, Wolf, (1996), XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (A.S.T.), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Priene 1994
19. Koenigs, Wolf, (1997), XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (A.S.T.), cilt: II. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Priene 1995
20. Koenigs, Wolf, (1995), XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (A.S.T.), cilt:II. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Priene 1995
21. Levi, Peter, (1987), Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan, III. Cilt, (Neşe Erdilek), İstanbul: İletişim Yayınları,
22. Mansel, Arif Müfid, (1995), Ege ve Yunan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,
23. Meriç, Recep, (1996), Metropolis, Medoder Yayını, İstanbul: MAS Matbaacılık
24. Müller-Wiener, Wolfgang, (1988), Griechisches Bauwesen in der Antike, München: C. H. Beck's Archäologische Bibliothek,
25. Nutku, Özdemir, (1985), Dünya Tiyatrosu Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi,
26. Onurkan, Somay, (1982), Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Cilt: 2-3, Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi, İstanbul: Görsel Yayınlar A.Ş.,
27. Rumscheid, Frank, (1998), Priene a Guide to the Pompeii of Asia Minor, İstanbul: Ege Yayınları,
28. Saltuk, Secda, (1990), Arkeoloji Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi,
29. Scherrer, Peter, (1995), Ephesos Der Neue Führer, Wien-Austria: Österreichisches Archäologisches Institut,

30. Tiyatro, (1997), Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (E.S.A.), İstanbul: YEM Yayınları,
31. Ünsal, Behçet, (1949), Mimari Tarihi, İstanbul,
32. Vitruvius, (1993), Mimarlık Üzerine On Kitap (2. Baskı), (Suna Güven), İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları

TİYATRO TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

additus maximus: Roma döneminde analemma duvarlarının hemen dibinden orkestra'ya girişi sağlayan yan geçitler.

analemma: Cavea'nın son bulduğu iki uçta, oturma sıralarına uygun eğimle yapılan yan destek duvarları (E.S.A., 1997, s:1780).

angiportum: Bir oyuncunun sahnede görünmeden, bir evden ötekine gitmesi için, evlerin arka tarafında bulunan hayali cadde (E.S.A., 1997, s:1782).

auditorium: Roma döneminde tiyatro binası. Latince'deki "dinlemek" kökünden gelir (E.S.A., 1997, s:1780).

aulaeum: Oyun başlayınca indirilip, bitince kaldırılarak Roma sahne binasını gizlemeye yarayan bir perde.

aula regia: Bkz. regia

cavea, Lat. (Gr. **theatron, koilon**) : Tiyatro binasında seyircilerinin oturduğu bölüme denir. Yunanca'da seyretmek, görmek, işitmek anlamına gelen (*theasthai*) kökünden gelen *theatron*, başlangıçta yalnızca tiyatro yapısının seyirci bölümü için kullanılırken, sonraları tüm yapının adı olmuştur. Bu sözcük yapı için kullanıldığı gibi tiyatro oyunu için de kullanılmıştır (E.S.A., 1997, s:1780). Önceleri ahşaptan yapılmasına karşın İ.Ö. 499 yılında ahşap sıraların çökmesiyle oturma yerleri taş olarak inşa edilmeye başlandı (Nutku, 1985, s:35). Latince olan cavea sözcüğü, hem Grek hem de Roma tiyatroları için kullanılmıştır. Genellikle yamaca yaslanan cavea'ların biçimi ilke olarak yarım dairedir. Ancak MÖ. 4. yüzyıldan sonra bazı tiyatrolarda cavea, tepeden analemma'ya doğru genişletilerek, elips biçimini almıştır. At nalı biçimindeki cavea bir Helen geleneğidir. Cavea, topografya özelliklerine göre değişen, ancak genellikle yatayda 26-27 derecelik bir açı yapar. Düz alanlarda bu açı 10 dereceye kadar iner. (Saltuk, 1990, s:37) Orkestra

yuvarlağına göre şekil almakla, ekseriya bir tepenin yamacına yaslandırılmakla, akustik, optik, gölge ve manzara problemleri önlenmiş oluyordu. Buraya giriş skene yanındaki anıtsal kapılardan idi. Bu kapılar sahne önündeki yola (parodos) açılır ve orkestradan başlayan merdivenlerle seyirci kademelerine ve sıralarına çıkarılırdı; kademeler yükseldikçe bazen bir veya iki gezinti yeri (diazoma) ile sirkülasyon kolaylaşırdı. Merdivenler theatron'u partilere, bölümlere (kerkis) ayırmakta idi. Bu bölümlerin ortasına yukarılarda bir merdiven daha gelmekte idi. En yukarıdaki gezinti yerinde bir portik veya sadece bir duvar (analemma) amfinin yuvarlağına uyararak onu çevreliyordu; buraya da kapılar açılmış idi. Bütün dikkat, görüş imkânlarını sağlamak için sarf edilmiştir, arkalara doğru amfi kademelerinin gittikçe dikleşmesi (örn: Epidauros) bu yüzdendir. Aynı zamanda bir megafon hunisi şekline ve kesitine varan bu şekil akustik şartlar için de pek elverişlidir. En önde soylular için, özel koltuklar vardır fakat, halkın oturduğu kademeler gibi bunlar da taştandır, sonraları demokratik düşüncelerle bunlar da kaldırılmıştır. Oturulacak yerler numaralandırılmıştır. Bu taş bankoların profilleri üzerinde oldukça düşünülmüştür. Güneş veya yağmurlu zamanda theatron üzerine tente (velum) gerilmiş; ama, tiyatroların yanında daima sığınılacak portikler de bulunuyordu. Yağmur suları orkestra etrafındaki rigollarla dışarıya sevk edilirdi ve bu tesisata önem verilirdi. (Ünsal, 1949, s: 365)

dithyrambos : Dionysos'un sıfatı olan "iki kez doğan" anlamına gelir. Daha sonraları Dionysos adına söylenen ezgiler için de söylendi.

diazoma: Oturma sıraları arasındaki dairesel sirkülasyon bandı, yatay geçit.

eksodos: Oyuncuların orkestra'yı terk ettikleri çıkışa denir.

epifani: Tanrının bir anlık görünüşü. Bazı tapınakların alınlıklarında birtakım pencereler bulunur, ki bunlar tanrının epifanisi için bırakılmış olarak yorumlanır. (Saltuk, 1990, s:60) Priene tiyatrosunda da bu işlev için düşünülmüş bir mekanik asansör mevcuttur. (Gerkan, 1921, s:69)

episkenion: Skene'nin üst bölümleri, sahne binasının üst katı.

euripos: Orkestra'nın çevresini dolanan su kanalı.

hyposkenion: Skene'nin alt bölümleri, sahne binasının alt katı.

itinera versurarum: Tiyatro yan kanatlarında yer alan girişler. (Eczacıbaşı S.A., 1997.)

kerkides: Kerkis'lerin tümüne verilen ad.

kerkis (Lat. **cuneus, cunei**): Orkestra bölümünden ışınsal olarak yayılan merdivenlerin aralarında kalan, kama planlı oturma sıraları.

konistra: Roma döneminde orkestra'nın derinleştirilmesi veya ilk oturma sıralarının yükseltilmesi sonucu oluşan cavea podyumu. Böylece gladyatör dövüşleri ve su oyunları için gerekli alan sağlanıyordu. Örneğin; Tyndaris tiyatrosu orkestra'sı 95 cm. derinleştirilerek konistra oluşturulmuştur (Bulle,1928,s:133). Aphrodisias tiyatrosunda bu değer 147 cm.'dir. (YAÖ)

logeion: Helenistik tiyatrodada; *proscenion*'un önündeki sütunların taşıdığı sahne platformu. Sahne binası üst katından ulaşılabilen bu platformda, Geç Helenistik devirden itibaren tiyatro oyunları oynanmaktadır. Yunancada “konuşma yeri” anlamına gelir (E.S.A., 1997).

maenianum: Oturma sıralarının altında yer alan galeriler (en alttaki *imamaenianum*, ortadaki *mediummaenianum*, en üstteki *summunmaenianum*) (E.S.A., 1997).

orkhestra: Yunancada “dans edilen yer” (orkhestrai) anlamına gelir. Klasik Yunan tiyatrosunda tam daire planlı bir alan iken, Roma tiyatrosunda sahne binasının gelişmesi ve işlevinin değişmesiyle küçülmüş ve yarım daire planlı bir alan durumuna gelmiştir (E.S.A., 1997). Önceleri *konistra* (yunancada kum) diye anılan orkestra tiyatronun en eski bölümüdür. Sahne yapısının önünde yer alan, üç yönden seyircilerin oturma sıraları ile çevrili, koronun ve oyuncuların durduğu bölümdür. Orkestra zemini Helenistik dönemde sıkıştırılmış toprak iken, Roma döneminde taş döşeme yapılmıştır. Başlangıçta ortada bir sunak (*thymele*) bulunur ve *Dionysos*'a adanan gösteriler bu sunağın etrafında dans etmek şeklinde olurdu. Orkestra, cavea ile skene'yi birleştiren bir bağlantıdır (Saltuk, 1990, s:114). Burada, koro şarkılar söylerdi, dramatik oyunlar oynanırdı; bu gelişmeye varmadan önce, başlangıçta Dionysos şiir, dans ve bağ bozumu törenleri burada ve kutsal bir sunak (*thymele*) etrafında yapılırdı. (Ünsal, 1949, s: 365)

paraskenion: Skene'nin yan kanadında orkestra'ya doğru uzanan bölümler. Genellikle Klasik çağ tiyatrolarında görülmektedir. (Saltuk, 1990, s:119)

parodos: Orkhestra'nın yapının sahnesi olduğu erken dönemlerde koronun ve oyuncuların girip çıktığı geçitlere denir. (E.S.A., 1997) Skene ve *theatron* arasında yer alan parodos bu iki bölümü birbirinden ayırırdı. Helenistik dönemde üstü açık ve diagonal yerleştirilen parodos'lar, Roma döneminde ise üstleri örtülü ve cavea'ya paraleldir. (Saltuk, 1990)

periaktoi: Ekseni çevresinde dönen, büyük prizma panolar. Bunların her yüzüne değişik bir sahnenin görünüşü boyanırdı. Sahne değişimi ise, bu prizmaların ekseni çevresinde dönmesi ile sağlanırdı (Nutku,1985).

pinakes: Proskenion sütunlarının arasına konulan, oyunun konusuyla ilgili boyalı panolardır. Vitruvius'a göre ilk boyalı dekoru Aiskhilos kullanmıştır (Nutku,1985).

porticus in summa cavea: Roma tiyatrolarında, cavea'nın en üstünde dolanan sütunlu portik (E.S.A., 1997).

porticus post scaenium: Roma tiyatrolarında sahne binasının arkasında yer alan portik (E.S.A., 1997).

postskenion: Sahne binası arkasındaki odalar.

precinctio: Roma tiyatrosunda oturma sıraları arasındaki kapalı koridor.

proskenion: Skene'nin önündeki sütunlu yapı. Sütunlar, seyirci tarafından görülebildiği ve orkhestra'daki oyunlara fon oluşturduğu için, belli bir mimari stilde ve özenli olarak yapılırlardı.

proedria: Kentin ileri gelenleri ve Dionysos rahipleri için özel olarak yapılmış taş soylu koltukları. Genellikle orkhestra ile cavea arasındaki ilk sırada yer alır. Fakat Priene örneğinde, logeion'a taşınan oyunların daha iyi izlenebilmesi amacıyla, aynı hizadaki beşinci oturma sırasına soylu koltuğu yapıldığı da görülmektedir. Tez kapsamındaki birçok tiyatrodaki alt cavea son sıralarında arkalıklı oturma sıraları bulunmaktadır. (Aphrodisias, Balboura, Halikarnassos, Kadyanda, Kibyra, Kyaenai, Metropolis (?), Rhodiapolis, Stratonikeia ve Termessos)

pulpitum: Roma dönemi podyumuna (logeion) denir. Derin *pulpitum* üstünde söylenen diyaloglar ve şarkılar, sahne binası ile çatı sayesinde yansıtılıyordu (E.S.A., 1997, s:1781).

regia: Roma tiyatrosunda oyunun kahramanının sarayına açılan sahne orta kapısı.

scaenae frons: Roma tiyatrolarında, zengin süslemeli ve iki, üç katlı sahne cephesi.

skene (Lat. *scaenae*): Önceleri oyunculara fon oluşturan, ancak Roma döneminde üstünde oyunun oynandığı en önemli yapı bölümü. “çadır”, “baldaken” anlamına gelen *skenas* (skhenas) sözcüğünden türemiştir. Kökeninden de anlaşılacağı gibi başlangıçta basit bir çadır olan sahne binası giderek taş bir yapı haline dönüşmüştür (Eczacıbaşı S.A., 1997). İ.Ö. 465 yılında ahşap, İ.Ö. 425 yılında alt kısmı taş skene örnekleri görülmektedir. İ.Ö. V. yüzyıl sonunda skene iki katlı oldu.

skenotheke: Sahne dekorlarının depolandığı oda.

siparia: Oyun sırasında zengin ama değişmez cepheyi farklılaştırmak, oyuna uygun bir dekor haline getirmek için kullanılan perde. Cepheden sarkıtılan bu küçük boyalı perdelerin Helenistik dönemde de kullanıldığı sanılmaktadır (Eczacıbaşı S.A., 1997, s:1781).

thymele: Önceleri orkestra'nın ortasında, daha sonraları oyunun gelişimine bağlı olarak cavea önünde yer alan sunak.

thyroma: Helenistik tiyatrodaki logeion'a fon oluşturacak dekorlar için açılan, sahne binasının üst katındaki geniş açıklıklar. Genellikle Roma döneminde değiştirilmiş ve genişletilmiştir.

thyromata: Thyroma'ların hepsine birden verilen ad.

velum (velarium): Antik Roma tiyatro ve amfiteyatroları üzerine gerilen ve güneşlik işlevi gören büyük tente. Roma'da velum germe adeti MÖ. 69 yılından sonra başlamıştır. Rastlanan bazı izlerden, en yüksek kademeler üstünde bir sıraya direkler dikilerek bir uçları bunlara ve diğer uçları sahnenin tepesine bağlanan iplerle ve iplerin teşkil ettiği ağ gibi bir şebeke üzerine velum konduğu düşünülebilir. Velum'un bir faydası da aksi seda yapmaksızın oyuncuların seslerini kuvvetlendirmektir. Bazı imparatorlar tiyatrolara, kıymetli ve nakışlı kumaşlardan velum'lar yaptırmışlardır (Saltuk, 1990, s:162).

versurae: Roma tiyatrosundaki velum.

vomitoria: Roma döneminde kapalı geçitlere açılan girişler.